TOPLUMSAL

Tarih

243
MART
2014

Aydın, Bilim İnsanı, Eğitmen, Arkeolog
Halet Çambel
Mehmet Özdoğan

Birinci Dünya Savaşı'na Yeni Yaklaşımlar

Mehmet Beşikçi editörlüğünde derlenen dosyada Yiğit Akın, Nazan Maksudyan, Elif Mahir Metinsoy, Yücel Yanıkdağ, Polat Safi, Raoul Motika ve Bülent Bilmez'in makaleleri yer alıyor. Sayfa 46-81.

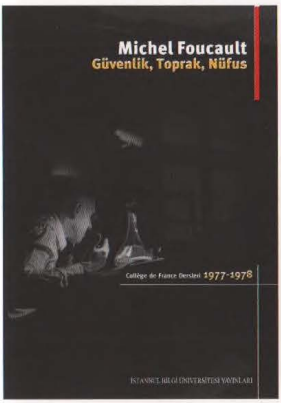
Armenia Kralı II. Artavasdes'in Sikkesi
Oğuz Tekin

Larcher'nin Kitabının Özel Bir Nüshası
Edhem Eldem

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Posta Sansürü
Turhan Turşut

TOPLUMSAL TARİH DERGİSİ | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI'NDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 10 TL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

MICHEL FOUCAULT

COLLÈGE DE FRANCE DERSLERİ (1977-1978)

GÜVENLİK, TOPRAK, NÜFUS

392 sayfa, ISBN: 978-605-399-325-4

Foucault, 1978 senesindeki bu derste disiplini değil yönetimi, kapatılmayı değil dolaşımı, hapishaneyi değil insanları özgürlükle yönetme tekniği olarak liberalizmi ele alıyor. Modern devletin tarihini yönetim sanatlarının bir parçası olarak okurken, bu sanatların soybilimini de Doğu'daki çoban-kral figürüne bağlayan Foucault, bu derste daha önce başvurduğu yöntem ve analizleri köklü bir biçimde dönüştürerek, dünya çapında büyük ilgi uyandıran "yönetimsellik" ve "pastoral iktidar" gibi kavramları geliştiriyor.

DANIEL N. STERN, NADIA BRUSCHWEILER-STERN, ALISON FREELAND

BİR ANNENİN DOĞUŞU

ANNELİK DENEYİMİ SİZİ SONSUZA DEK NASIL DEĞİŞTİRİR

180 sayfa, ISBN: 978-605-399-312-4

Bir Annenin Doğuşu annenin doğumdan önceki ve sonraki aylarda psikolojik olarak doğuşunu, yüzlerce anneyle yapılan röportajlardan ve sahip olduğu klinik tecrübeyle inceliyor. Buna ek olarak yazarlar, annenin işe dönüşü, babalık kavramı, evlat edinme ve erken doğum gibi konulara da değiniyor. Annelerin yorumları ve vaka incelemelerinden oluşan bu kitap yeni anneler için eşsiz bir kaynak niteliğinde.

GEZİ PARKI OLAYLARI

İNSAN HAKLARI HUKUKU VE SİYASİ SÖYLEM IŞIĞINDA BİR İNCELEME

211 sayfa, ISBN: 978-605-399-320-9

Geçen yaz başında tüm Türkiye'yi sarsan Gezi Parkı Olayları'nı yaşayanlarla, dışarıdan değerlendirenler, aydınlar, siyasetçiler ve diğerleri çok farklı değerlendirmelerde bulundu. Kimi destekçinin yorumu sağlıklı bir nesnelliği yakalarken kimisi de yüceltmenin uç noktalarına ulaşarak ütopik yorumlar yaptı. Gezi Olayları üzerine bu "ilk" sayılabilecek rapor, Gezi Parkı gerçeğini insan hakları hukuku ve siyasilerin bu süreç içindeki söylemlerini esas alarak "Ne?" sorusunu değil, "Nasıl?" sorusunu sorarak, cevaplarını da tartışmayı hedefliyor.

İDİL ELVERİŞ

BAROLAR VE SİYASET

TÜRKİYE'DE BAROLAR VE DEVLET KURUMLARI

180 sayfa, ISBN: 978-605-399-330-8

Siyasetle bu kadar iç içe olan bir meslek, siyasetten istediklerini nasıl elde ediyor, kendisini hangi değerlerle tanımlıyor, toplumsal, siyasi ve ekonomik değişimden nasıl etkileniyor? Avukatların, mahkemelerde hakim ve savcılarla yaşadıklarının, Adalet Bakanlığı ve Türkiye Barolar Birliği ilişkilerinde kurumsal bazda tekrarlandığını görmek, Türkiye'de devlet davranışı üzerine bize neler söylüyor? Milletvekili olunca avukatlık unutuluyor mu? Neden Türkiye Barolar Birliği, devlet kurumları nezdinde TOBB kadar saygın değil? İşte elinizdeki kitap bu sorulara cevap aramaya çalışırken, yerleşik görüşlerin dışında bir anlayışı da savunuyor.

ERHAN KELEŞOĞLU

İSRAİL YURTTAŞI FİLİSTİNLİLER

YURTTAŞLIK, KİMLİK, SİYASET

256 sayfa, ISBN: 978-605-399-332-2

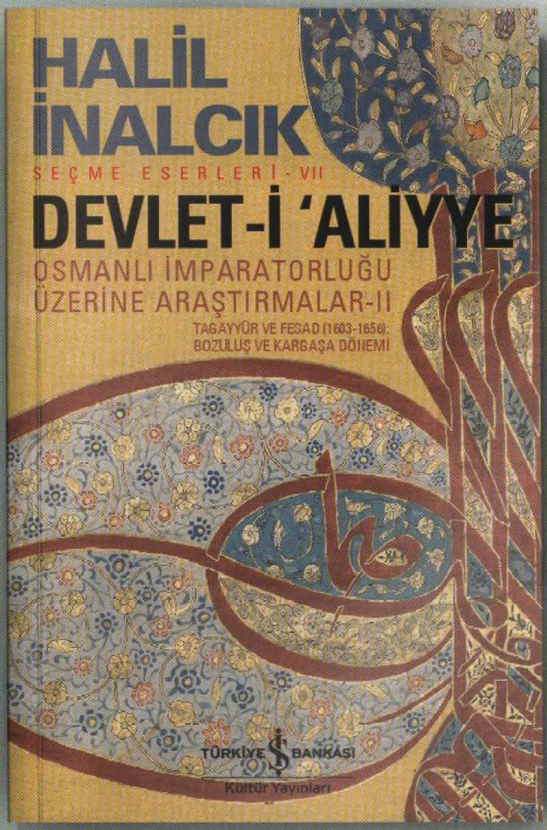
Dr. Erhan Keleşoğlu'nun bu çalışması, başlangıcı çok eskilere uzanan ama İsrail'in kurulmasıyla birlikte, 1948'de somut olarak biçimlenen İsrailliler ile İsrail yurttaşı Filistinlilerin arasındaki yurttaşlık ve kimlik gerilimini günümüze kadar uzan tüm veçhelerini ele alırken, İsrail'in Filistinli yurttaşlarının kimlik inşası ve İsrail Devleti ile yurttaşlık üzerinden kurdukları ilişkisini incelemektedir. Eserde, bu azınlığın kimliğini, kurumlarını, siyasal kültürünü inşası ve 1948-2000 arası dönemdeki eşitlik arayışı örneklerle dile getirilmektedir.

www.bilgiyay.com
Telefon: **0212 311 52 59** Faks: **0212 253 47 00**
e-mail: **yayin@bilgiyay.com - dagitim@ bilgiyay.com**

Genel Dağıtım: **PUNTO**

www.puntokitap.com
Telefon: **0212 496 10 50** Faks: **0212 551 30 13**
e-mail: **punto@puntokitap.com**

DEVLET-İ 'ALİYYE'NİN 2.CİLDİ: KLASİK DÖNEMDEN SONRA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA İKTİDAR MÜCADELELERİ

Halil İnacık Devlet-i 'Aliyye'nin ilk cildinde, Osmanlı Devleti'nin bir beylikten güçlü ve köklü bir imparatorluğa dönüşümünün öyküsünü konu ederek geniş kitlelere ulaştı.

Okuyucuların merakla beklediği ikinci cildin konusu, imparatorlukta padişahlık otoritesinin yok oluş sürecinde çeşitli odakların iktidarı ele geçirmek için verdiği mücadele...

Halil İnalcık, dönemin tarihçilerinin "tagayyür ve fesad", yani bozuluş ve kargaşa olarak adlandırdıkları bu durumu, o çağın kaynaklarından ve az bilinen arşiv belgelerinden de yararlanarak günümüz okuyucusu için anlatıyor, yorumluyor.

Halil İnalcık
Devlet-i 'Aliyye
Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar - II
Tagayyür ve Fesad (1603-1656): Bozuluş ve Kargaşa Dönemi
528 sayfa, 26 TL

Halil İnalcık
Devlet-i 'Aliyye
Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar - I
Klasik Dönem (1302-1606)
Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim
388 sayfa, 22 TL

/iskultur /iskultur iskultur.com.tr

Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Caddebostan, Tel: (0216) 386 65 62 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 **Ankara** - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Altındağ, Tel: (0312) 324 10 74 • **İzmir** - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 • **Diyarbakır** - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • **Eskişehir** - Tepebaşı, Tel: (0222) 220 49 13 • **Trabzon** - Merkez, Tel: (0462) 326 98 39 • **Mersin**, Tel: (0324) 238 18 14 **Samsun** - Çiftlik, Tel: (0362) 233 38 30

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

MERHABALAR,

Biliyorsunuz 2014, I. Dünya Savaşı'nın başlamasının 100. Yılı. Tarih Vakfı, Orient Institut ile işbirliği yaparak Nisan ayında "Osmanlı Cephesinde Yeni Bir Şey Var: Cihan Harbi'ne Yeniden Bakmak, 1914-1918" başlığıyla geniş katılımlı bir sempozyum düzenleniyor. Sempozyumun düzenleyicilerinden Mehmet Beşikçi dergimizin Mart sayısı için aynı konuda bir dosya hazırladı. Dosya 5 makale, bir de Bülent Bilmez ve Raoul Motika'nın birlikte kaleme aldıkları yukarıda bahsettiğim sempozyumun düzenlenme amacını ortaya koyan sunuştan oluşuyor. Dosyadaki yazılar savaş denince akla gelen askeri tarih kategorisine giren yazılara benzemiyor. Nazan Maksudyan savaş yıllarında Darüleytam'dan meslek öğrensinler diye Almanya'ya gönderilen yetim çocukların hikâyesini anlatıyor, Yücel Yanıkdağ cephede siperlerde ölümle burun buruna hayatta kalmaya çalışan askerlerin durumuna eğiliyor, Elif Mahir Metinsoy savaş yıllarında gıda sıkıntısı çeken yoksul kadınların hayatta kalmak için resmi makamlara verdikleri dilekçelere odaklanıyor. Bu üç yazı savaşın tarihine devlet açısından değil de aşağıdan, karar mekanizmalarına hiç katılamayan ama alınan kararlardan dolayı en çok acı çekenler tarafından bakıyor. Yiğit Akın Osmanlı'da bir Orta Avrupa ortaçağ geleneği olan çivi anıtlarından Almanya ve Avusturya'dan esinlenerek yardım toplamaya girişilmesini ele alıyor. Osmanlı'da çivi anıtın adı Hatıra-ı Celadet Topu. Polat Safi örgütlenmesi muhtemelen I. Dünya Savaşı öncesine dayanan Teşkilat-ı Mahsusa üzerine kafa yoruyor. Teşkilat-ı Mahsusa'yı çalışmak kolay değil zira Safi'nin de yazısında belirttiği bu konuda kaynaklar çok kısıtlı. Dosyada yer almayan Loubna Lamrhari'nin makalesi tarih kitaplarında I. Dünya Savaşı'nın nasıl ele alındığıyla ilgileniyor, Fransa ve Türkiye'deki konuyla ilgili lise tarih kitaplarını mukayese ediyor. Bir televizyon programında İlber Ortaylı Fransa'da basılan lise tarih kitaplarının düzeyinin yüksek olmasının Fransızca tarihyazımının genel durumuyla ilişkili olduğu ve bu ikisi arasında doğru orantı olduğunu vurgulamıştı. Bu değerlendirme mantıklı gözüküyor ancak Türkiye'deki duruma bakarsak bu mantığın pek de işlemediğini düşünüyorum. Türkiye'deki tarih birikiminin Fransa'yla kıyaslanacak durumda olmasa da ortaokul tarih kitaplarını hazırlayanların ülkemizdeki mevcut birikimi yansıtma çabası içinde olduklarını düşünmüyorum.

Nisan'da görüşmek umuduyla.

Ahmet Akşit

Kapak fotoğrafı. Eflak'tan bir sahne: "Sadık yoldaş". *Der Weltkrieg im Bild*. Berlin. Oldenberg 1927, s. 284.

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER
2 EYLÜL 1876 TÜRK GENERALLERİ
Hazırlayan: Edhem Eldem

08 **YILLARDIR BİZANS'A ATFEDİLEN SARNICIN KİTABESİ BULUNDU**
Burak Çetintaş

12 ARŞİVİ PARÇALAMAK SERGİSİ ÜZERİNE SÖYLEŞİ
TARİHYAZIMINI SERGİLEMEK
Söyleşi: Nilay Özlü

18 **"AYASTEFANOS-İSKENDERİYE MÜSABAKA-YI HAVAİYESİ" VE ENVER PAŞA**
Sacit Kutlu

26 **LARCHER'NİN KİTABININ ÖZEL BİR NÜSHASI**
Edhem Eldem

30 FRANSIZ VE TÜRK MÜFREDATLARI ARASINDA BİR KARŞILAŞTIRMA
LİSEDE I. DÜNYA SAVAŞI
Loubna Lamrhari

35 AYDIN, BİLİM İNSANI, EĞİTMEN, ARKEOLOG
HALET ÇAMBEL
Mehmet Özdoğan

40 GRE AMER HÖYÜĞÜ KAZISINDAN
ARMENIA KRALI II. ARTAVAZDES'İN SİKKESİ
Oğuz Tekin

43 KENT, ARMA VE AT
ALEKSANDREIA TROAS'A AİT İKİ TERAZİ AĞIRLIĞI
Oğuz Tekin

46-81 DOSYA: 100. YILINDA CİHAN HARBİ
OSMANLI CEPHESİNDE YENİ NELER VAR?

48 **CİHAN HARBİ'NDE KORKU, CESARET VE ERKEKLİK**
Yücel Yanıkdağ

56 I. DÜNYA SAVAŞI'NDA
OSMANLI KADINLARININ GIDA VE ERZAK SAVAŞI
Elif Mahir Metinsoy

62 SAVAŞ, MİLLİYETÇİLİK, SİVİL TOPLUM:
ÇİVİ ANITLARIN İSTANBUL'DAKİ ÖRNEĞİ HATIRA-İ CELADET TOPU
Yiğit Akın

68 CİHAN HARBİ YILLARINDA ALMANYA'DA OSMANLI YETİMLERİ
MAVİ KEP VE PELERİN
Nazan Maksudyan

74 **FİİLDEN İSİM: TEŞKİLAT-I MAHSUSA**
Polat Safi

80 **100. YILINDA I. DÜNYA SAVAŞI'NA DÜNYA KENTİ İSTANBUL'DAN (YENİDEN) BAKMAK**
Bülent Bilmez, Raoul Motika

82 I. DÜNYA SAVAŞI'NDA
OSMANLI POSTA SANSÜRÜ
Turhan Turgut

88 DIOSKURIDES PEDANIOS VE ESERİ
PERI HYLES IATRIKES = DE MATERIA MEDICA
Mustafa H. Sayar

92 **İŞTİRAKÇİ HİLMİ VE OSMANLI SOSYALİST FIRKASI ÜSTÜNE İKİ YENİ KİTAP**
Mete Tunçay

94 ***TANRILAR DÜNYASINDA AŞK SKANDALI***
Hazırlayan: Zerrin İren Boynudelik

FİKR-İ TAKİP:

94.9 Açık Radyo'da 15 günde bir pazartesileri yayınlanan programımız Fikr-i Takip'te 3 Mart Pazartesi günü saat 15.30'da Mehmet Özdoğan'ı ağırlayacağız ve Halet Çambel'i konuşacağız.

Peri Efe-Ahmet Akşit

18 "MÜSABAKA-YI HAVAİYE" VE ENVER PAŞA

Sacit Kutlu. Enver Paşa'nın, üzerinde az durulan "Ayastefanos-İskenderiye Müsabaka-yı Havaiyesi" girişimini ve döneminin bu sıra dışı askeri ve siyasi aktörünün karakterini inceliyor.

30 FRANSIZ VE TÜRK MÜFREDATLARINDA I. DÜNYA SAVAŞI

Loubna Lamrhari. Fransa ve Türkiye müfredatı ve lise ders kitapları arasında I. Dünya Savaşı'nın işlenişiyle ilgili farklılıkları ele alıyor.

88 DIOSKURIDES PEDANIOS VE ESERİ

Mustafa Sayar. yeniçağda temel el kitabı olan bitkilerin kullanıldığı tıp yöntemleriyle tedavilerin anlatıldığı peri hyles iatrikes *- de materia medica eserini tanıtıyor.*

92 İŞTİRAKÇİ HİLMİ VE OSMANLI SOSYALİST FIRKASI

Mete Tunçay, Selçuk Gürsoy'un Osmanlı Sosyalist Fırkası ve Yayınları *ve Hamit Erdem'in* Osmanlı Sosyalist Fırkası ve İştirakçi Hilmi *kitaplarını değerlendiriyor.*

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 243, Mart 2014

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 15
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Vangelis Kechriotis, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Meltem Toksöz, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Cansu Kılınçarslan

REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Eyüp Yıldırım

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK, SAYFA TASARIM/UYGULAMA
Aysel Kazıcı Özalp

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
cansuk@tarihvakfi.org.tr

BASKI
G.M. Matbaacılık ve Ticaret A.Ş. 100. Yıl Mah. MAS-SİT 1. Cadde No: 34204/İSTANBUL
Tel: +90 (212) 629 00 24

BASKI TARİHİ
Şubat 2014

DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

YAYINCI SERTİFİKA NUMARASI
12102

MATBAA SERTİFİKA NUMARASI
12358

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
100,00 TL.

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

2 EYLÜL 1876

TÜRK GENERALLERİ

L'Illustration dergisinin 2 Eylül 1876 tarihli sayısının kapağında "Balkanlarda Bulgar Ayaklanmacıları" resmi sunulurken, derginin içinde Balkanlar'da geniş bir coğrafyaya yayılan isyan tehdidine karşı tedbir almakla görevlendirilen Osmanlı ordusunun başındaki kumandanlardan dördünün kısa özgeçmişine yer verilmiştir. Bu özgeçmişlerin yanında da Abdullah Biraderler'in çekmiş oldukları fotoğraflarından faydalanılarak çizilmiş resimlere yer verilmiştir. Bu yazımızda, yapılan yayınla Osmanlı İmparatorluğu, ordusu ve subayları hakkında sergilenen olumlu tutum ele alınmaktadır.

L'Illustration dergisinin 2 Eylül 1876 tarihli ve 1749 numaralı sayısının kapağında bir kez daha Osmanlı topraklarındaki karışıklıklardan bir sahne yer almaktaydı. "Balkanlarda Bulgar Ayaklanmacıları" altyazısıyla verilen resimde Balkan Dağları'nın sarp kayalıklarının önünde toplanmış askerler görünmekteydi. Kimisi nizami üniformaya benzer kıyafet giymiş, kimisi çeteci gibi mahallî giysilere bürünmüş, ellerinde tüfek, bellerinde fişeklerle resmedilmiş olan bu savaşçıların 1876 yazından beri Bulgaristan'in Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığı için ortaya çıkmış olan isyan hareketinde yer aldıkları anlaşılıyordu.

Derginin içindeyse karşı taraftan, yani Osmanlı tarafından haberlerden oluşan bir makale bulunuyordu. Makale, özel olarak Balkanlar'da Sırbistan'dan Karadağ'a ve Bosna'dan Bulgaristan'a uzanan isyan tehdidine karşı tedbir almaya çalışan Osmanlı ordusunun başındaki kumandanlardan dördünün kısa özgeçmişi verilmişti. "Türk generalleri" başlığı altında toplanan bu bilgiler, sırasıyla Çırpanlı Abdülkerim Nadir Paşa (1807-1883), Lofçalı İbrahim Derviş Paşa (1817-1896), Katırcıoğlu Gazi Ahmed Muhtar Paşa (1839-1919) ve Çerkes Abdi Paşa (?-1880) isimli yüksek rütbeli subayları ilgilendiriyordu. Her bir generale bir-iki paragraflık yer ayıran makalenin yazarı Georges Bell (1824-1899), okuyucuların ilgisini çekmek amacıyla en çarpıcı özelliklerini ön plana çıkarmaya gayret etmişti. Abdülkerim Paşa'nın erleri gibi çadırda yatan, hiçbir lükse itibar etmeyen, dindar ve kanaatkâr ama aynı zamanda da son derecede disiplinli ve başarılı bir asker olarak tanıtılması, Derviş Paşa'nın sertliği ve taviz vermeyen tavrının, Muhtar Paşa'nın ise bilgi ve kabiliyetinin vurgulanması, Osmanlı genelkurmayı hakkında gayet olumlu bir imaj yaratmaktaydı. En sona bırakılan Çerkes Abdi Paşa ise, tabir caizse en egzotik karakter olarak göze çarpıyordu. Kafkaslar'da Ruslara karşı çarpışmış, kendisi de bir tür kabile reisi gibi davranan, cesur ama epeyce tehlikeli ve vahşi bir adam gibi tanıtılan Abdi Paşa, bir tür Şark masalından çıkmış bir kahraman olarak diğerlerinden ayrılıyordu. Dergide çokça örneklerine rastladığımız gibi dört paşanın portreleri meşhur Abdullah Biraderler'in çekmiş oldukları fotoğraflarından faydalanılarak çizilmişti.

Çok genel olarak değerlendirilecek olursa, bu makalenin belki de en çarpıcı tarafı, Osmanlı İmparatorluğu, ordusu ve subayları hakkında sezilen olumlu tutumdur. Metinde de birkaç kez zikredilen

Kırım Savaşı'nın ve bu savaşta Fransa ile Osmanlı Devleti'nin müttefik olmasının bunda tabii ki payı mevcuttu. Keza, muhafazakâr bir ortamda isyanların yerleşik düzene karşı oluşturdukları tehdit açısından pek hoş görülmedikleri, bu anlamda muhtelif vilayetlerde üst üste ayaklanmalara maruz kalmış olan Osmanlılarla bir tür dayanışma hissi doğmuş olmasını da anlamak gerekir. Fakat bu olumlu durum uzun müddet devam etmeyecektir. Özellikle Bulgaristan'daki ayaklanmanın Osmanlı ordusu ve başıbozuklar tarafından giderek şiddetli bir şekilde bastırılması, Osmanlı Devleti'nin imajının belirli bir mazlumiyetten giderek zalimliğe doğru değişmesi, ardından da Carlyle ve Gladstone'un Türkleri Avrupa'dan tamamen dışlamayı amaçlayan meşhur sözleriyle birlikte hava tam tersine dönecek ve Avrupa'nın bütün sempatileri isyancılara doğru kayacaktır.

Abdülkerim. Türk orduları seraskeri.

Ahmed Muhtar Paşa. Hersek'te faaliyet gösteren ordunun başkomutanı.

Abdi Paşa. Çerkes gönüllülerin başkomutanı.

Derviş Paşa. Timok ordusu başkomutanı.

İstanbul'da Abdullah Biraderler'in fotoğraflarından.

ŞARK OLAYLARI

Hersek İsyanı, Bosna ve Bulgaristan'daki kargaşa, Sırpların silahlanması gibi altı aydan fazla bir müddettir Batı Avrupa'da heyecan yaratan vahim olaylar, isimleri bugüne kadar Türkiye ve Şark dünyasının dışında pek duyulmamış olan bazı Osmanlı askeri şahsiyetlerinin ön plana çıkmasına neden oldu.

İlk sırada V. Murad'ın yeni iktidarından beri Osmanlı ordularının Seraskeri ve Harbiye Nazırı olan Abdülkerim Paşa'yı sayalım. Yetmiş yaşlarında yakışıklı bir ihtiyar. Safkan Türklerin en mükemmel örneğini temsil ediyor. Kırk yılı aşkın bir süredir Osmanlı genelkurmayının en başarılı subayları arasında gösteriliyor. Askeri eğitimini Viyana'da almış. Daha okul sıralarındayken bile kanaatkârlığı ve hayatının sadeliğiyle dikkat çekiyormuş. Kendisi *Kuran*'ın ilkelerini her zaman çok ciddiye almış katı bir Müslüman'dır. Fakat bu da gayet eli açık olmasına mani değil. Akşam yemeği saatinde ordunun bütün subayları onun sofrasında yer alabileceklerini biliyor ve hep de birçoğu herkese kulak veren ve kimseye burun kıvırmayan paşanın yanında yer alıyordu.

Fransa ve İngiltere orduları Kırım'da Rusya'ya karşı Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü korumak ve tutmak için çarpışırken, Abdülkerim Anadolu'da kumandanlık ediyor, yeni askerleri eğitiyor ve bu büyük savaşın uzaması halinde gerekebilecek yeni birlikleri düzenliyordu. Gayreti, faaliyeti ve kumanda kabiliyeti sayesinde o kadar dikkat çekti ki Paris Muahedesi'ni imzalamış olan Ali Paşa'nın ölümü üzerine Harbiye Nazırı görevine tayin edildi. Bu çok önemli mevkii birkaç kere daha işgal etti.

Abdülkerim'in savaşta olağanüstü bir hareketinden bahsedilir: 1866 civarında Karadağ'da şan kazanmaktan çok darbe alınıp verildiği türden karanlık, zor, belalı bir mücadele veren Ömer Paşa[2] ile birleşmesi. Üstüne yardım etmek ve beklediği desteği ulaştırabilmek için Abdülkerim, askerlerin kazanılmış bir muharebe kadar hatta bazen daha fazla takdir ettikleri bilgi ve tecrübe gerektiren o stratejik yürüyüşlerden birini gerçekleştirmek zorunda kaldı. Bu görevin

sonsuz zorlukları vardı. Her köşesi pusu kurulmasına gayet müsait çok engebeli bir arazide ve çocukluktan itibaren gerilla savaşında nasıl davranılması gerektiğini öğrenen cesur bir nüfusun arasında hareket ediyordu. Karadağlıların bu konudaki şöhreti herkesin malumudur. Fakat buna rağmen Osmanlı birlikleri tam bir başarı elde etti.

Avrupa'nın bütün dikkatini tekrar Türkiye'nin üzerine çeken son olaylardan sonra Abdülkerim Paşa Şumla'da yerleşmiş olan 2. Ordu'yu kumanda ediyordu. Bu kumandasını bırakarak Harbiye Nezareti'nin başına geçti. Türk ordusunda Abdülkerim Paşa kadar sevilen yoktur. Rütbelerini teker teker kazandığı biliniyor. Bugün şan ve şerefin zirvesinde bulunmasına ve kürklü paltosunun üzerine Mecidi ve Osmanî nişanlarının murassa şemselerini takmasına rağmen zevkleri hâlâ genç ve parlak bir kurmay subay olarak İstanbul'a gelip de Viyana'da öğrendiklerini gösterdiği zamandaki gibi sade kalmıştır. Yaşlandıkça disiplin konusunda zerre kadar yumuşamadı. Ancak bu ciddiyeti kendine uygulamakla başladı. Şumla'dayken erler gibi çadırda yatması ve sefere çıkacak askerin bütün zahmetlerini paylaşmak istemesi dikkatleri çekiyordu. İstanbul'da bizim medeniyetimizin inceliklerinin yumuşatamadığı geçen asrın son Türklerinden birini temsil ediyor. Bu inceliklere burun kıvırmıyorsa da damarlarında gerçek Osmanlı kanı akma şerefine sahip olanlar için tehlikeli olduklarını düşünüyor. Bu haliyle Abdülkerim, gözlerimizin önündeki Şark dünyasının büyük simalarından biri olarak kalacaktır.

Bosna taraflarında kumanda eden Derviş Paşa,[3] Türk ordusunda en uzun ve en onurlu hizmete sahip olanlardan biridir. Kırk beş yıldır orduda görev yapıyor. Piyade ordusuna mensuptur ve yeni erlerden hücumda şevk dolu, müdafaada dayanıklı mükemmel askerler yaratmayı ondan iyi bilen yoktur. Uzun yıllar kumandası altında bulunduğu Ömer Paşa, Derviş Paşa'yı hep dinlerdi; Karadağ'daki son seferinde de onu kendine vekil tuttu. Derviş ayrıca Kırım Savaşı'nda da onurlu bir şekilde çarpıştı. O tarihte özellikle bizim zuhaflarımızın ve piyade avcılarımızın savaşma tarzını inceledi.

Fakat Derviş Paşa asıl Bosna valisi olarak tanınır. Uzun müddet Saraybosna'da ikamet etmiş, sonradan da memnuniyetle oraya tekrar gitmiştir. Kariyerinin büyük kısmı bu vilayette geçti denebilir. Kendisini orada teğmen olarak gördükten sonra şimdi de müşir, yani mareşal olarak Mecidi ve Osmanî şemseleriyle görmek mümkün. Hersek'te isyan patlak verince görevden alındı. Bu bölgedeki ilk ateşti ve İstanbul'da uzun zamandır orada için için hazırlanan ve kazadan kazaya yayılacak olan büyük yangının daha farkında değillerdi. Kısa sürede Derviş'in azlinin bir hata olduğu anlaşıldı ve göreve geri çağrıldı. Onun gayretinden vazgeçmek mümkün değildi. O andan itibaren Derviş Paşa Sırbistan'da Ahmed Eyüb Paşa'nın, Trebin'de ise Muhtar Paşa'nın kumandasındaki birliklere destek veren Bosna ordusundan bir daha ayrılmadı. *Mémorial diplomatique*'de yeni yayınlanan bütün imzalarıyla kaplı gerçek Bulgar isyanının planını İstanbul'a ihbar edenin o olduğu söyleniyor. Merak edenler, barışın nihai imzası ve şartlarının sertliği ya da yumuşaklığı üzerinde çok etkisi olacak olan bu belgeyi araştırabilirler.

Ahmed Muhtar Paşa[4] bütün askeri kariyerini genelkurmayda yapmıştır ve Türk ordusundaki en bilgili subaylar arasında bilinir. Sertlik ve ciddiyetin ta kendisidir. Dudaklarında en ufak bir tebessüme hiç rastlanmamıştır; ifadesinin sert ve ciddi çizgileri asla yumuşamamıştır. Yarbay iken uzun müddet Harbiye Mektebi'nde görev yapmış, astronomi ve istihkâm dersleri vermiştir. Bu vazifeden ayrıldığında sınırların tam ve açık bir şekilde tespiti göreviyle Karadağ'a tayin edildi. Daha sonra ise 1. Ordu ile Hicaz'da Muha'ya gitmiştir. Genelkurmay başkanı olarak itaatsiz Arap nüfusunu yola getirmekle görevli olan Ahmed Eyüb Paşa'nın kumandası altındadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda her zaman bu türden iç savaşlara rastlanır. Eyüb Paşa hastalanır, çekilir ve bölgeye barış getirme görevi Muhtar'a düşer. İki sene Arabistan'da kaldıktan sonra 1871 civarında İstanbul'a döndüğünde Muha kazasında düzensizlikten iz kalmamıştır. Muhtar Paşa kabiliyetini ispat etmiş, dolayısıyla da ön sıralara gelmişti. Bu yüzden de ellerinde tuttukları müddetçe Türklerin bölgedeki hâkimiyetini garantileyen çok önemli bir kale olan Trebin'e yollandı. Türkiye'de Karadağ'ı Muhtar Paşa'dan daha iyi bilen kimse yoktur. Bütün imkânlarını, âdetlerini ve topografyasını bilir. Trebin'de sıkışıp kaldığı söyleniyor; mümkündür. Ancak gene de bütün hareket kabiliyetini muhafaza etmiş ve kullanmaktadır; bu da kendisine yetiyor.

Abdi Paşa,[5] Şeyh Şamil'in[6] zamanında Kafkaslar'da çarpışmış olan ihtiyar bir Çerkes komutanıdır. Ruslar onu iyi tanırlar ve o da onların kendisine muamelelerinden az çekmemiştir. Hatta bu konuda çok yaygın hikâyeler varsa da efsane olduklarını sanıyoruz. Kesin olan, Abdi Paşa'nın sonsuz bir cesarete sahip olduğu ve seferde merhametsiz davrandığıdır. Kırım Savaşı'nda Ömer Paşa'nın yanında Kars taraflarında görev yapmıştı. Şamil kılıcını ve kalelerini Ruslara teslim ettiğinden beri Abdi Paşa Boğaziçi'nde yaşıyor. İstanbul'da çok itibarlı bir konumda ve istediğinde bütün Çerkesler yekvücut olup peşinden yürüyorlar. Karakteri ve hayatının bazı özelliklerinden dolayı Abdi Paşa bu asrın başındaki şairlerin meşhur ettiği Yanya valisi Tepedelenli Ali Paşa'yı hatırlatıyor. Rus fethinden sonra göç etmiş olan Çerkes kabilesinin tabii komutanıdır. Türklerin bu kabile üzerinde din birliğinden başka bir şekilde etkileri olabilmesi için bir ya da iki neslin geçmesi gerekecektir.

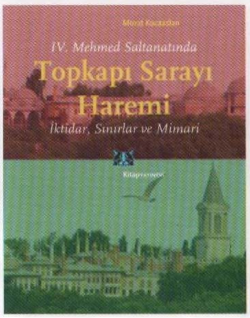
Georges Bell[7]

DİPNOTLAR

1. Çırpanlı Abdülkerim Nâdir Paşa (1807-1883).
2. Ömer Paşa Latas (1806-1871).
3. Lofçalı İbrahim Derviş Paşa (1817-1896).
4. Katırcıoğlu Gazi Ahmed Muhtar Paşa (1839-1919).
5. Çerkes Abdi Paşa (?-1880).
6. Şeyh ya da İmam Şamil (1797-1871).
7. 1824-1899 yılları arasında yaşamış olan Gérard de Nerval'in yakını Fransız seyyah ve yazar.

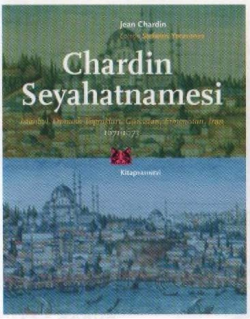
Dört Taze Kitap

IV. Mehmed Saltanatında
Topkapı Sarayı Haremi
İktidar, Sınırlar ve Mimari

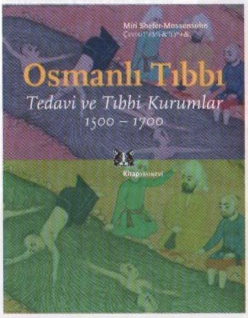
17. yüzyılın başından itibaren Osmanlı hanedanı içinde süregelen iktidar oyununun sahnelendiği yer harem oldu. Yazar Murat Kocaaslan, Osmanlı hanedanı üyelerinin yaşadığı haremin mimari örgütlenmesini ve kadınların mimariye olası etkilerini, özellikle IV. Mehmed'in saltanat dönemi çerçevesinde tartışıyor. Osmanlı hanedan üyelerinin yaşadığı haremde mimari şekillenmenin doğrudan statüyle ilgili olduğunu ortaya koyuyor.

Chardin Seyahatnamesi
İstanbul, Osmanlı Toprakları, Gürcistan, Ermenistan, İran
1671–1673

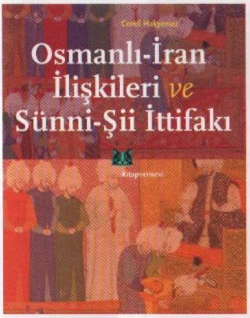
Jean Chardin'in yolculuğu Osmanlı imparatorluğunu, Gürcistan'ı, Ermenistan topraklarını ve İran'ı kapsıyor. Yazar seyahatnamesinde Osmanlı İmparatorluğu-Avrupa ilişkilerini ele alıyor ve üç kıtaya uzanan, son derece karmaşık sorunlarla mücadele eden bir imparatorluk politikasını ortaya çıkarmayı başarıyor. Chardin maceralı bir yolculukla, ölüm ve soyulma korkuları içinde Isfahan'a varıyor. Stefanos Yerasimos'un giriş yazısı ve notlarıyla.

Osmanlı Tıbbı
Tedavi ve Tıbbi Kurumlar
1500–1700

Osmanlı tıp sisteminin düşünsel ve sosyal açıdan diğerlerinden ayrı kılan özgün veçheleri vardı. Bunlardan biri, tıbbi yazım dilinde, Arapçadan Osmanlı Türkçesine geçiş şeklinde görülen değişimdi. Diğer boyut ise sağlık sistemiydi. Osmanlılar hastaneleri geçmiş Müslüman toplumlardan miras almış ve bu sağlık kurumunu, diğer Osmanlı müesseseleri gibi, bürokratik ve hiyerarşik bir kuruma dönüştürmüşlerdi.

Osmanlı-İran İlişkileri *ve* Sünni-Şii İttifakı

İslamlaşma maceraları Türkleri merkezi Müslüman siyasal yapının hamisi konumuna taşırken, İranlılar aynı süreçte Araplarla tarihi ilişkileri nedeniyle muhalif yapının ana damarını oluşturan Şiiliğin temsilcileri oldular. Siyasi meseleleri inanç boyutuyla da ele alan bu çalışmada Türk-İran ilişkilerinin geçirmiş olduğu aşamalar farklı açılardan değerlendiriliyor ve geleceğe yönelik bazı uzlaştırıcı yaklaşımlar dile getiriliyor.

Kitapyayınevi
www.kitapyayinevi.com

YILLARDIR BİZANS'A ATFEDİLEN SARNICIN KİTABESİ BULUNDU

Bugün Boğaziçi Üniversitesi arazisi içinde bulunan Rumelihisarı sırtlarındaki Şehitlik Dergâhı'nın restorasyon çalışmalarında yapılan kazılarda tarihi sarnıcın kitabesi gün ışığına çıktı. Bulunan kitabe, sarnıcı meşhur tarihçi Şanîzâde Ataullah Efendi'nin yaptırdığını da belgeliyor.

BURAK ÇETİNTAŞ

Roma'dan Bizans'a ve Osmanlı'ya Boğaziçi'nin en eski yerleşim merkezlerinden olan Bebek ve Rumelihisarı mahallelerinin yamaçlarında bir zamanlar yükselen Şehitlik Dergâhı'nın yeniden ihyasına geçtiğimiz senenin Kasım ayında resmen başlandı. Üniversite ile Kültür Bakanlığı arasında restorasyon protokolü 2006'da imzalanan tekke binası 1943'te şeyh ailesinden gelen varisler eliyle yıktırılmış, ahşap aksamı yıkıcıya satılmış, taş temelleri ise o tarihte kaderine terk edilmiş ve son izleri bugüne kadar tekke harabesinin molozları ve yoğun bitki örtüsü altında ayakta kalabilmişti.

Tekke binasının odalara ayrılmış taş bodrum katı uzun yıllar hayvanların barındığı ağıl ve ahır olarak kullanılmış, kuzeydoğu yönündeki fırın/ocak (mutfak) bölümünün dışında kalan bölümler -tekke 1925'te tekkeler kapandıktan sonra yıllarca çiftlik binası olarak kullanıldığından- hayvanların barınmasına uygun hale getirilmiş; yalaklar, yemlikler ve su gider kanalları ile donatılmıştı.

Yıllardan beri kaderine terk edilmiş hâlde duran tekke harabesinin ortasında, iki büyük taşın örttüğü bir kuyu ağzı dikkati çekerdi. Hafriyat başladıktan sonra bu kapakların altında bir kuyu değil, bir sarnıç olduğu anlaşıldı. Yine bazı kaynaklara ve şeyh ailesinden gelenlere göre bu su kaynağının geçmişi Bizans'a dek uzanıyordu. Öyle ki, sarnıcın eski kaynaklarda civarda var olduğu kaydedilen manastırın bakiyesi olduğu bile söyleniyordu. Ancak restorasyon için başlatılan hafriyatta gün yüzüne çıkan kalıntılardan biri sarnıcın inşa edildiği tarihe ışık tuttu. Hicrî 1213, miladî 1798 tarihli kitabeye göre sarnıç; meşhur tarihçi, tıp âlimi, musikişinas

ve devlet adamı Şanizâde Ataullah Efendi tarafından yaptırılmıştı.

Şanizâde Ataullah Efendi, tabiri caizse 'iflah olmaz bir Bektaşi' idi. Öyle ki 1826'da yeniçeri ocağının kaldırılmasının ardından aynı sene Tire'ye sürgün edilmiş ve bir sene sonra orada sekte-i kalpten vefat etmişti. Şanizâde; Beşiktaş Cemiyet-i Ilmiyesi'nin Londra sefiri İsmail Ferruh Efendi, Melekpaşazâde Abdülkadir Beyefendi ve Kethüdazâde Ârif Efendi ile birlikte kurucularındandı. Bilhassa İsmail Ferruh Efendi'nin Ortaköy'deki yalısında tertiplenen toplantılarda bir araya gelinirdi. Tekkenin son şeyhi Nüzhet Baba'nın (Nüzhet Baba, hem şeyh ve dolayısıyla bir Bektaşi babasıydı, hem de soyadı kanununun ardından "Baba" soyadını almıştı) anılarına bakılırsa cemiyet üyeleri zaman zaman Nafi Baba Tekkesi olarak da anılan Şehitlik Dergâhı'nda da bir araya gelir, sohbet ederlermiş... Zira tekkenin yeniçeri ocağı kapandığı sırada postta oturan şeyhi Hisari Mahmud Baba hem Şanizâde'nin yakın dostu ve hem de Beşiktaş Cemiyet-i Ilmiyesi'nin müdavimlerindenmiş. Mahmud Baba'nın diğer cemiyet üyeleri ile yazışmaları bugün Nüzhet Baba'nın kızı Neşet Hanım'ın aile evrakı arasındadır.

Tüm bu bağlantılar bir araya geldiğinde, Şanizâde Ataullah Efendi'nin İstanbul'un bu üçra köşesindeki ırta hâlli tekkesinin sarnıcını neden yaptırdığı meydana çıkıyor. Bazı kısımları seneler evvel, bazı yerleri ise maalesef hafriyat sırasında tahrip olmuş olan kitabenin okuyabildiğim kadarıyla metni şöyle: "Hû / (...) Ataullah Efendi Şanizâdeyi / (...) eyledi hayra Hudâ ecrin itâ' için / Şehidlikte yapub bu menba-ı aynü'l-hayâtı kim / Revân etdi cân ü rûh-ı şehid-i Kerbelâ için / Imâm-ı şâh-ı aşere hem biçâre mâsûmun ervâhı / Ilâ yevmü'l-kıyâm şâdân ola âb u bekâ için / Gelüb âtşân olan şerâb idüb kansun bu kevserden / Salâdır fi-sebilillâh kamu bây u gedâ için. / Sene, 1213"

Şiirin metni için -belki bulunabilir düşüncesiyle- Şanizade'nin bugün İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde korunan ve 1845'te Şeyhülislâm Sahib Molla Beyefendi'nin babası İbrahim İsmet Bey tarafından yazılan divanı (İ.Ü.N.E. T. nr. 1352) ile yine döneminden kalan ikinci divanına (İ.Ü.N.E. T. nr. 9636) ve Ataullah Efendi'nin divânında mevcut olmayan şiirlerin de yer aldığı mecmuayı (İ.Ü.N.E. T. nr. 9749) inceledim ancak sarnıç kitabesinde ebcetle "1213" senesini veren tarih şiirinin tam metnini bulamadım. Şanizade'nin meşhur tarihinde de kitabeye dair herhangi bir ibareye rastlayamadım.

Sarnıcın taşlık kısmında ve sarnıç ağzının hemen yanı başına mı yerleştirildiği; yoksa bir üst katta (yani ahşap olan üst kat) cümle kapısının hizasında ve meydana açılan sofa üzerinde mi bulunduğu ise bugün için ne yazık ki muamma. Zira elimizde tekkenin dâhili fotoğrafı olmadığı gibi, 1943'te yıkıcıya verilmeden evvelki hâlini bilenlerden hayatta kalan tek isim olan Neşet Hanım hafızasını tamamen yitirmiş vaziyette. Kitabenin üstüne üç kalın demir ayakla tutturulan kurşun makara aksamı ile sarnıçtan su çekildiği ve canlar ile müdavim ihvana dağıtıldığı anlaşılıyor. Bir zamanlar evvela yeşil, daha sonra kırmızı zemin üzerine altın varakla kaplı olduğu anlaşılan kitabe, herhalde yakın gelecekte tamamlanacak restorasyonda tespit edilecek ve eski yerine yerleştirilecek.

Sarnıçtan su çeken kurşun-demir makara aksamı.

Fotoğraf : Burak Çetintaş.

Sarnıç kitabesi büyük olasılıkla Nafi Baba Tekkesi'nin cümle kapısının açıldığı sofada bulunuyordu.

Süheyla Artemel Arşivi.

Şanizâde Ataullah Efendi'nin yaptırdığı sarnıç kitabesi (yan sayfa solda).

Fotoğraf: Burak Çetintaş.

Hafriyat çalışmaları sırasında gün yüzüne çıkan sarnıcın ağzı. Kitabe bir zamanlar buraya yerleştirilmişti (yan sayfa sağda).

Fotoğraf: Burak Çetintaş.

2014 AVRUPA ARKEOLOGLAR BİRLİĞİ KONGRESİ

Avrupa Konseyi tarafından resmen "Danışman Kurul" olarak tanınan 60 ülkeden 11.000 üyesi bulunan Avrupa Arkeologlar Birliği (EAA) 2014 yılı Kongresi, 10-14 Eylül tarihleri arasında İstanbul Teknik Üniversitesi'nin ev sahipliğinde Mimarlık Fakültesi'nin kurumsal çatısı altında Taşkışla'da yapılacak.

Kongre Eş Başkanları Prof. Dr. Mehmet Özdoğan ve Prof. Dr. Turgut Saner'in verdiği bilgiye göre, kongrenin ana teması "Birleştirici Denizler-Sınırlar Ötesi İlişkiler" (Connecting Seas-Across the Borders) olarak kabul edilmiştir. Bu ana tema çerçevesinde EAA İstanbul 2014 Kongresi'nin kentin Anadolu ve Trakya topraklarının Avrupa uygarlığı açısından taşıdığı önemin vurgulanacağı ve tartışılacağı bir forum olması beklenmektedir. EAA İstanbul 2014 Kongresi daha önceki yıllarda yapılan toplantılarla karşılaştırıldığında çok büyük bir ilgi görmüş; daha ilk aşamada oturum düzenleme önerileri rekor düzeye ulaşmıştır. Bu çerçevede 139 oturum kabul edilmiş, bildiri ve poster sunumları duyurusu da yapılmıştır. Özdoğan ve Saner, kongre öncesi ve sonrasında ülkemizdeki arkeolojik merkezlere tematik turlar ve kongre süresince de İstanbul içerisinde turlar yapılması planlandığını, kongre katılımcılarının profili göz önüne alındığında söz konusu turların ülkemizin tanıtımı ve ileride bilimsel kazanıma dönüşmesi açısından önemli bir yer tutacağının açık bir gerçek olduğunu ifade etmişlerdir.

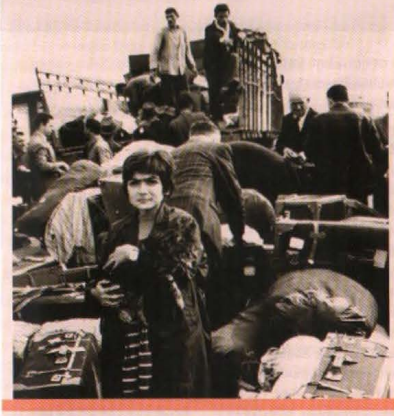
OSMANLI-POLONYA KARŞILAŞMASININ 600. YILDÖNÜMÜ

Orient-Institut İstanbul ve "İstanbul Memories" Projesi işbirliğiyle 13 Mart 2014 Perşembe günü Osmanlı-Polonya ilişkilerini konu eden uluslararası bir sempozyum düzenlenecektir. Orient-Institut İstanbul'da gerçekleşecek bu sempozyumda, Osmanlı-Polonya ilişkilerini entelektüel ve kültürel tarih boyutuyla ele alan çeşitli araştırmaların sonuçları sizlerin ilgisine sunulacaktır. 14 Mart 2014 tarihinde de sempozyumun devamı niteliğinde "İstanbul'da Polonyalıların İzleri" isimli gezi düzenlenecektir. İstanbul'daki Polonya eski elçiliklerini, tarihi ibadet yerlerini, kafe ve mesken yerlerini kapsayan bu gezinin rehberliğini Paulina Dominik yapacaktır.
Sempozyumun dili İngilizce ve Fransızcadır.

*Program için bkz. http://poloniaottomanica.blogspot.com.tr/p/events.html

SÜRGÜNÜN 50. YILI "20 DOLAR 20 KİLO"

Babil Derneği'nin (Bağımsız Araştırma Bilgi ve İletişim Derneği) "20 Dolar 20 Kilo" projesi ile bu yıl 50. yılı olan 1964 Rum Tehciri'ni gündeme getiriyor.
16 Mart 1964 tarihinde "Türkiye-Yunanistan Arasındaki İkamet, Ticaret ve Seyrüsefain Mukavelenamesi"ni Türkiye hükümeti tarafından tek taraflı feshedilmesi, İstanbullu Rumların zorunlu olarak ve kitlesel bir biçimde sürgünü anlamına gelmektedir. Sürgün listelerinde adı olan ailelerin ülkeyi terk etmeleri için 48 saatle 10 gün arasında zamanı vardır. Babil Derneği hem sosyal medyada yaptığı çağrıyla hem de buna paralel bir arşiv araştırması, saha araştırmasıyla yaşananları sorgulayan bir proje başlatmış. Proje kapsamında 4 Mart'ta Tütün Deposu'nda 1964 sürgününün 50. Yılında, olayı merkezine alarak çeşitli tanıklıklara dayanan, dönemin basınının bu olaya yaklaşımını yansıtan yazılı ve görsel materyallerden oluşan "20 Dolar 20 Kilo" sergisi düzenlenecektir. Sergi Mart ayı boyunca ziyaret edilebilir.

ANADOLU PAZARLARINDA KULLANILAN TERAZİ AĞIRLIKLARI

Pera Müzesi'nde "Galeri Konuşmaları"nda bu ay Antik Çağ'da Anadolu pazarlarında kullanılan terazi ağırlıkları, Pera Müzesi Suna ve İnan Kıraç Vakfı Anadolu Ağırlık ve Ölçüleri Koleksiyonu ışığında ele alınıyor. Prof. Dr. Oğuz Tekin Klasik ve Helenistik çağlar ile Roma İmparatorluğu döneminde Anadolu'daki şehir-devletlerinde ticaretin veya günlük alışverişin yapıldığı pazarlar (*agoralar*), mallar, teraziler ve pazar denetçileri hakkında kısaca bilgi vererek, belirlenen tarihsel süreç içerisinde şehir-devletlerinde kullanılan terazi ağırlıklarını anlatıyor.

Tarih: 21 Mart 2014, saat: 19.00
Mekan: Pera Müzesi
Adres: Meşrutiyet Cad. No:65 Tepebaşı Beyoğlu / İstanbul

TARİH VAKFI'NDAN

HABERLER

"YİNE, YENİ: DÜNYA KENTİ İSTANBUL" SERGİSİNİN KAPANIŞI

Tarih Vakfı'nın 15 Ocak- 22 Şubat 2014 tarihleri arasında Galata Rum Okulu'nda düzenlediği sergi 22 Şubat Cumartesi günü "Heryerleşen İstanbul'da Yokolan Üzerine Düşünceler, Yokyer Üzerine Düşler" paneliyle sergisi sona erdi. Panelde Aydın Uğur, Aykut Köksal, Bülent Bilmez, Edhem Eldem, Jean François Perouse, Korhan Gümüş, Murat Belge, Orhan Silier, Uğur Tanyeli, Yaşar Adanalı konuşmacı olarak yer aldı.

'İSTANBUL HAYALİ'NE ŞENLİK

23 Şubat Pazar günü gerçekleşen "İstanbul Hayali Panayırı" gün boyunca devam etti.

"İstanbul'a Çocuk Eli Değiyor/Çocuklarla Birlikte Bir İstanbul Tasarlıyoruz" etkinliğinde her yaş grubundan çocuklar, anne-babalar grafik tasarımcısı Caner Duyar'ın tasarladığı grafik İstanbul çizimi üzerinde İstanbul'u çizip boyadılar.

Berberyan Kumpanyası'nın sahnelediği *Günbatımında Todori* adlı okuma tiyatrosu ve Ikna Sarıaslan'ın "Todori'de Bir Akşam" adlı Ermenice şiirinin teatral sunumu yoğun ilgi gördü.

"İstanbul için Çal, Söyle, Danset" bölümü ise, öğleden itibaren bütün sergi mekânını kuşatmış olarak akşam saatlerine kadar devam etti. Boğaziçi Üniversitesi Folklor Kulübü, Güz Kumpanyası, operacı Harun Ateş, yine Boğaziçi Üniversitesi'nden Rebetikocular ve ODTÜ Türk Halk Bilimi Topluluğu üyeleri günün farklı zamanlarında, şarkıları, türküleri ve danslarıyla sergi koridorlarında veya sahnede yerlerini aldılar.

TOPLUMSAL TARİH 20. YIL ETKİNLİĞİ ANKARA'DA

14 Şubat 2014 tarihinde Tarih Vakfı Ankara'da Zafer Toprak ve Ahmet Akşit'in katılımıyla Oktay Özel'in moderatörlüğünde "Türkiye'de Popüler Tarih Dergiciliği ve *Toplumsal Tarih* Deneyimi" başlıklı bir söyleşi gerçekleşti. Söyleşide Zafer Toprak, Tarih Vakfı'na ve *Toplumsal Tarih*'e katkı sunan entelektüellerin 1960'lardan bu yana hangi dürtülerle tarihle ilgilendiklerinden, hangi dergi ve çevrelerde faaliyette bulunduklarından bahsetti, Ahmet Akşit, Mete Tunçay'a referansla *Toplumsal Tarih*'in hangi ilkeler çerçevesinde bir yayın politikası izlediğini anlattı.

DKİH 3 PROJESİ KAPSAMINDA DİYARBAKIR'DA ÖĞRETMEN ATÖLYESİ

AB Türkiye Delegasyonu'nun mali desteğiyle yürütülen Ders Kitaplarında İnsan Hakları III. (DKİH 3) projesi kapsamında Tarih Vakfı Diyarbakır'da öğretmen atölyesi düzenledi. SEÇBİR ortaklığında 2012-2013 eğitim ve öğretim yılında okutulan ders kitaplarının insan hakları ölçütlerine göre taranıp, raporlandığı projede öğretmen ve öğrenciler için uygarlıklar tarihi alanında alternatif etkinlik kitabı da hazırlanıyor. Hazırlanan etkinliklerden örnekler Diyarbakır'da tarih ve sosyal bilgiler öğretmenleriyle paylaşılarak görüş alındı. Diyarbakır Eğitim-Sen işbirliğinde gerçekleştirilen atölye çalışmasına 15 öğretmen ve sosyal bilim araştırmacısı katıldı. Gülay Kayacan'ın moderatörlüğünde tüm gün süren atölyede; tarih öğretmenleri Aydan Demirkuş, Özge Küçükosman ve Hasan Sungur Mezopotamya, Roma, Ortaçağ Avrupası ve Anadolu uygarlıklarına ilişkin hazırlanan eğitim materyallerini katılımcılarla birlikte uyguladılar ve değerlendirdiler.

TARİH VAKFI İSTANBUL PERŞEMBE KONUŞMALARI

20 Şubat'ta yeniden başlayan "Perşembe Konuşmaları" toplantı dizisinde Bahar Dönemi'nin ilk yarısında "Birinci Dünya Savaşı" ele alınacak. Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcının 100. yıldönümü dolayısıyla Orient Institute ile birlikte 9-12 Nisan 2014 tarihlerinde gerçekleştireceğimiz "Osmanlı Cephesinde Yeni Bir Şey Var: Cihan Harbi'ne Yeniden Bakmak, 1914-1918" sempozyumu yaklaşırken, vakfımız İstanbul "Perşembe Konuşmaları'nın bir bölümünü bu konuya ayırdı.

20. yüzyıl tarihinin belirleyici olaylarının başında gelen Birinci Dünya Savaşı, diğer birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de uzun bir süre büyük oranda askeri tarihin konusu olarak kaldı. Ancak özellikle son 30 yıldır askeri ve diplomatik tarihin ötesinde savaşın iktisadi, toplumsal ve kültürel veçheleri de araştırmacıların ilgi alanına girmeye başladı. Bu süreç içerisinde askeri tarih ciddi biçimde dönüşüme uğradı, araştırma alanları ve konuları çeşitlendi. Tarih Vakfı bu değişimi gözler önüne sermek ve Nisan ayında gerçekleşecek büyük sempozyuma bir açılış teşkil etmek için sizleri Perşembe Konuşmaları'nda Birinci Dünya Savaşı'nı konuşmaya ve tartışmaya davet ediyor.

20 Şubat'ta Mehmet Beşikçi'nin sunuşuyla başlayan toplantılar 6 Mart'ta Zeynep Kutluata, 20 Mart'ta Nazan Maksudyan, 3 Nisan'da İkbal Elif Mahir Metinsoy ve 17 Nisan'da Fuat Dündar'ın konuşmacı olarak katılımıyla devam edecek.

PERŞEMBE KONUŞMALARINDA MEHMET BEŞİKÇİ

Perşembe Konuşmaları'nın yeni dönemi 20 Şubat'ta Mehmet Beşikçi'nin "Seferberlik Devletinden Ulus-Devlete: Cihan Harbi'nde Osmanlı İnsan Gücü Seferberliğine Eleştirel Bakışlar" başlıklı sunuşuyla açıldı. Beşikçi konuşmasında I. Dünya Savaşı'ndaki insan gücü seferberliği tecrübesinin Osmanlı Devleti'ni nasıl daha merkezi, otoriter ve milliyetçi bir çizgiye ittiği üzerinde durdu.

Sürekli ve büyük ölçekli bu seferberlik tecrübesinin devleti, gerek mevcut mekanizmaları takviye ederek gerekse de ihtiyaç duyulduğunda yeni mekanizmalar tesis ederek yerel düzeydeki kontrol gücünü artırmaya ve taşraya daha derinlemesine nüfuz etmeye zorladığı tartışılır. Öte yandan, savaş gayreti için devletin kendi halkına bağımlılığının bu denli artmasının paradoksal bir biçimde halkın devletle münasebetinde ona daha geniş bir hareket alanı açtığı da savunulmaktadır. Bu anlamda, toplumsal aktörlerin, Osmanlı seferberlik tecrübesi esnasında devlete karşı tamamen edilgen ve pasif olmadıkları anlatılmaktadır; devletin seferber edici politikalarının hedefi olan insanlar faildi ve kendilerini etkileyen politikaları yeniden şekillendirebilen tepkiler üretiyorlardı. Bu tepkiler, giderek kötüleşen savaş koşullarında toplumsal aktörlerin kendi beklentileri ve önceliklerinin devletinkilerle ne kadar örtüşüp örtüşmediğine göre gönüllü destek şeklinde tezahür edebildiği gibi, seferberlik uygulamalarına açıkça direnç gösterme şeklinde de olabiliyordu. Bunun karşılığında devletin tepkisinin ise seferberlik politikalarını gözden geçirmek ve yerel düzeyde yeni kontrol mekanizmaları tanımlamak biçiminde vuku bulduğu gösteriliyor.

Bu ikili sürecin I. Dünya Savaşı'nın sonrasına ve Türk ulus-devletinin inşası sürecine tesir eden önemli sonuçları oldu.

ARŞİVİ PARÇALAMAK SERGİSİ ÜZERİNE SÖYLEŞİ

TARİHYAZIMINI SERGİLEMEK

SALT'ın beşinci "Açık Arşiv" sergisi "Arşivi Parçalamak: Bir Osmanlı Ailesinde Temsil, Kimlik, Hafıza" hem bir tarih ve arşiv sergisi hem de tarihyazımı ve arşivcilik sergisi, aynı zamanda bir tarihyazımı denemesi olarak karşımıza çıkıyor. 21 Ocak - 23 Mart arasında SALT Galata'da gezilebilecek olan serginin konsept ve araştırması Ece Zerman'a ait. Paris'te Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales'de doktora çalışmasına devam eden Ece Zerman ve tasarımcılar Aslı Altay ve Can Altay ile sergi üzerine sohbet ettik.

SÖYLEŞİ: NİLAY ÖZLÜ

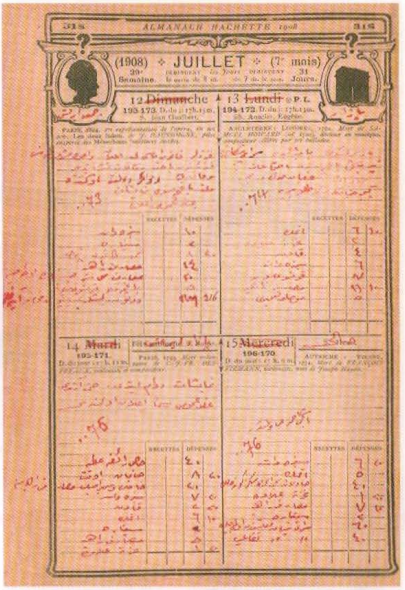
Çoğu zaman araştırmacıların özel izinlerle ulaşabildikleri arşivleri, kapalı kapılar ardında üzerinde çalıştıkları arşiv belgelerini ve bir metin olarak ortaya çıkan son üründe dipnotlar arasında kaybolan arşivin izlerini sorgulayan ve hatta ters-yüz eden bir sergi var karşımızda. Bir başka deyişle bu serginin başrolünde bir kişi, bir kahraman, bir tarih anlatısı veya bir ideoloji değil, arşivin ta kendisi yer alıyor. Said Bey'e ait 1900-1940 yılları arasına yoğunlaşan bu aile arşivi, geç Osmanlı döneminden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişi kişilerin öznel perspektifleri üzerinden resmetmeyi, bir yandan da dönemin ruhunu obje, belge, resim, ses, ışık, koku, renk, animasyon gibi öğeler kullanarak aktarmayı hedefliyor. Bütün bunları yaparken ise mahrem ile kamusalın sınırlarında dolaşarak, arşivin bütünsellik, çizgisellik ve aşkınlık yanılsamasını da sorguluyor. Belirli bir arşiv malzemesi ile ortaya konabilecek olan sayısız anlatıdan bir tanesini -bunun mutlak anlatı olmadığının altını çizerek- ortaya koyuyor.

Said Bey ve ailesi.

Serginin içeriğine gelmeden önce arşivin başlıca karakteri Said Bey'in hikâyesini dinlesek sizden. Kimdir Said Bey?

Said Bey'in kim olduğu konusunda en derli toplu bilgiyi bize 1928 yılında yayınlanan ölüm ilanı veriyor sanıyorum. Orada Said Bey "mükemmel Fransızca bilir, garb âdâb-ı muaşeretine hakkıyla vâkıf, etrafındakilere kendisini sevdirmiş, kibar yaradılışlı bir zat" olarak tanıtılıyor. Bu bize Said Bey kadar o dönemin zihniyeti, birinin arkasından hangi özelliklerinden bahsetmenin kayda değer bulunduğu hakkında da bir fikir veriyor. Said Bey bu tanıma uyan biri, François Georgeon ve Paul Dumont'un tanımıyla söyleyecek olursak "İstanbullu bir burjuva karikatürü": 1865 doğumlu, Mekteb-i Sultani mezunlarından, aynı okulda öğretmenlik yapıyor, Babıâli'de terakki, fotoğrafları, gündelik yaşam objeleri var. Bunlar kendinden sonraki aile üyeleri tarafından saklanmış ve bugün bir kuruma ulaşmış, çöpe atılmış, parçalanmış, dağıtılmış, satılmış da olabilirlerdi. Kişisel arşivlerin kurumsallaşması, araştırmacılara ulaşması yönünden çok da zengin ya da şanslı olmayan bir coğrafyada bu başlı başına anlamlı. Said Bey ve ailesinden kalanlar bize geç Osmanlı döneminden Cumhuriyet'e geçiş sürecinde gündelik hayata, aile yaşamına ait birinci ağızdan bilgi veriyor. Tabii bu bakış açısı biraz da Said Bey'i aracı konumuna düşürmek oluyor, sanki bir büyükharfli "Tarih" var ve birey ancak onun hakkında bilgi edinmemizi sağladığı ölçüde anlamlı gibi. Bütün bunların ötesinde Said Bey bize 20. yüzyıl başında bir İstanbullu nasıl düşünür, nasıl yaşar, neleri sever, neler yer içer, nerelere gider; tüm bunlar hakkında bilgi ve-

Arşivler ve tarihçi, hatta tarihyazımının ta kendisi ne kadar samimiyetle "açılabilir", bu bir soru, sorun. Arşivleri dijitalleştirdiğiniz ve internet üzerinden açık bir şekilde yayınladığınız anda bir aşama atlanmış oluyor, kuşkusuz, en azından artık bir belge "bulmanın", ona "sahip olmanın" bir anlamı kalmıyor; onunla ne yapacağınız ve fikirler önem kazanmış oluyor.

cüman. Ailesiyle önce Aksaray'da bir konakta oturuyor, ardından 1927 yılında "Şişli'de bir apartman"a taşınıyor, evlerinde piyano var, sinemaya gitmeyi seviyor vs. Said Bey belki "halktan biri" değil ama en azından geleneksel tarihyazımının kahraman ilan edeceği bir siyasetçi, asker veya sanatçı da değil.

Said Bey ve ailesinin notlarını ve özel eşyalarını neden görmek isteyelim, bunun tarihyazımı açısından anlamı nedir?

Said Bey ve ailesinin kişisel belgelerini görmek isteriz, zira her şeyden önce görebiliyoruz. Bu ne demek? Said Bey 1901-1928 yılları arasında İstanbul'daki kişisel ve "toplumsal tarih"i kavramamızı sağlayacak kayıtlar tutmuş; ajandaları, mektupları, fotoğrafları, gündelik yaşam objeleri var. Bunlar kendinden sonraki aile üyeleri tarafından saklanmış ve bugün bir kuruma ulaşmış, çöpe atılmış, parçalanmış, dağıtılmış, satılmış da olabilirlerdi. Kişisel arşivlerin kurumsallaşması, araştırmacılara ulaşması yönünden çok da zengin ya da şanslı olmayan bir coğrafyada bu başlı başına anlamlı. Said Bey ve ailesinden kalanlar bize geç Osmanlı döneminden Cumhuriyet'e geçiş sürecinde gündelik hayata, aile yaşamına ait birinci ağızdan bilgi veriyor. Tabii bu bakış açısı biraz da Said Bey'i aracı konumuna düşürmek oluyor, sanki bir büyükharfli "Tarih" var ve birey ancak onun hakkında bilgi edinmemizi sağladığı ölçüde anlamlı gibi. Bütün bunların ötesinde Said Bey bize 20. yüzyıl başında bir İstanbullu nasıl düşünür, nasıl yaşar, neleri sever, neler yer içer, nerelere gider; tüm bunlar hakkında bilgi ve-

Derin Terzioğlu'nun benim çok sevdiğim bir makale başlığına atıfta bulunacak olursak bizim "tarihi insanlı yazma"mıza olanak sağlıyor.

Sizden bu arşivle karşılaşmanızın hikâyesini dinleyebilir miyiz? Said Bey'in belgelerinin nasıl bir süreçle önce bir "arşiv" ve sonra "sergi"ye dönüştüğünü anlatabilir misiniz?

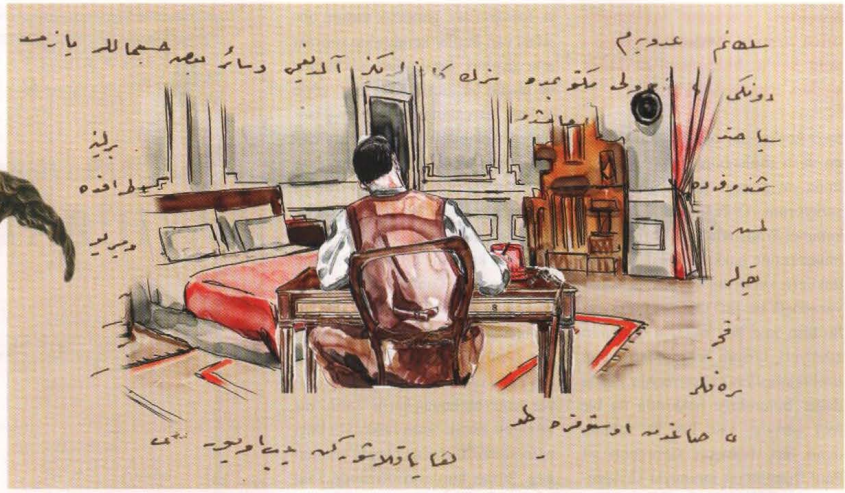
Ben arşivi henüz bir "arşiv" değilken, bir evde aileden kalan belgeler hâlindeyken ilk kez 2009 yılında Paris'te değişim öğrencisiyken gördüm. O dönemde mastır tezimi ne üzerine yazacağım konusunda düşünüyordum ve biraz da hayalperest bir şekilde "özel hayata", mahrem sayılabilecek bir alana ait kişisel belgeler, fotoğraflar, mektuplar arıyordum. Tesadüfler beni uzun yıllardır Paris'te yaşayan bir Hititolog olan Hatice Gonnet Bağana'nın -Hatice Gonnet Said Bey ailesinin dördüncü kuşaktan torunudur- evinde sakladığı ailesine ait belgelere, fotoğraflara, objelere götürdü. Hatice Gonnet bunları bağışlayacağı bir kurum arıyordu ve Edhem Eldem ile François Georgeon bunun için o zamanki Osmanlı Bankası Müzesi'ni -şimdiki SALT Araştırma- önerdiler. Kolilerle gelen belgeler başından sonuna, sergi sürecine dek SALT Araştırma'dan Lorans Baruh'un çok emek vererek yürüttüğü bir süreçle ve Sinem Gülmez'in titiz çalışmasıyla kataloglanıp dijitalleştirildi -artık bir "arşiv" hâlini almışlardı ve ben onlar üzerine mastır tezimi yazmıştım. Bunun bir sergiye dönüşmesi ise tam da bu süreçte sorulan sorulardan ve

Said Bey'in 1908 yılı Hachette ajandasından Meşrutiyet'in ilanına dair notlar (25-27 Temmuz 1908): "Gazeteler Kânun-i Esâsi'yi ilan ve usul-i meşrutanın fevâidinden bahis makalât neşr ettiler. Sokakta devâir-i devlet önünde millet bahçesinden nümâyişât. Afv-ı umumi ilanı. (....) Bâb-ı Seraskeri'de, Bâb-ı Âli'de, saray pişgâhında, Tepebaşı bahçesinde ictimâat-ı nümâyişât. İsyan son derece. (....) Nümâyişât devam etti. Hatta arttı. Afv-ı umumi resmen ilan olundu."

Transkripsiyon: Sinem Gülmez

Sergide yer alan animasyondan bir kare.

(İllüstrasyon, Sait Mingü, Animasyon, Buran Güney)

Animasyonda da yer verilen Said Bey'in bastonu.

Said Bey Arşivi'nde yer alan fotoğraf koleksiyonu. (Fotoğraf: Mustafa Hazneci)

"Osmanlı İmparatorluğu döneminden günümüze kalan ve yapıştırılmış oldukları stüdyo kartları üzerlerinde delik izleri taşıyan birçok portre fotoğraf, çoğu zaman daha basit ve pratik yöntemlerle kumaştan duvar örtüleri veya ahşap kaplamalar üzerine iğne, raptiye ve hatta çivilerle monte edilmekteydiler. (...) birçok yazar ve sanatçı bu türden 'hatıra odaları'nda topladıkları bu portrelerle birlikte kendileri de poz vererek fotoğraflar çektirmişlerdi."

Bahattin Öztuncay, *Hâtıra-i Uhuvvet (Portre Fotoğraflarının Cazibesi: 1846-1950)*, Aygaz Yayınları, 2005

Hatıra Odası

Sergide diğer bölümlerden hem mekânsal hem de kurgusal olarak farklılaşan bir bölüm var. Sarınal perdeler ile çevrelenmiş bu dairesel alana giren izleyici panolara iğnelenmiş bir fotoğraf serisi ile karşılaşıyor. Buraya 'Hatıra Odası" adını vermişsiniz. Hatıra Odası'nı nasıl ele aldınız, kurguladınız ve bu kimin hatırası?

E. Zerman: Bu Said Bey Arşivi'nde bir zarf içinde topluca karşımıza çıkan, 140 kadar fotoğraftan oluşan, muhtemelen Said Bey ailesinden birinin topladığı bir tür fotoğraf koleksiyonuydu. İçlerinde Victor Hugo, Alexandre Dumas gibi yazarları da, imparator, sultan ya da paşa portrelerini de görmek mümkün. Sonra ben Bahattin Öztuncay'ın *Hâtıra-i Uhuvvet. Portre Fotoğraflarının Cazibesi* kitabını okurken "hafıza odalarından" bahsettiği bir bölüme rastladım ve bunlar zihnimde farklı bir yere oturdu. Öztuncay üzerinde delik izleri taşıyan birçok portre fotoğrafının iğne, raptiye ya da çivilerle asılarak bir odanın duvarlarını kapladığından bahseder ve bu odalara "hafıza odası" adını verir, Pierre Loti, Tevfik Fikret gibi birçok kişinin bu hatıra odalarında poz verdiğinden bahseder. Said Bey Arşivi'ndeki fotoğrafların da birçoğunda delik izleri vardı. Aslı ve Can bu odacığı bu bilgilerden yola çıkarak kurguladı.

C. Altay: Mimarlık tarihinde "ard oda" diye bir kavram vardır ve burası biraz öyle bir yerdi. Serginin geri kalanından farklı olarak burada daha teatral, sahnelemekle ilgili bir durum da var. Bir reprodüksiyon hatıra odası ile yüz yüze geliniyor.

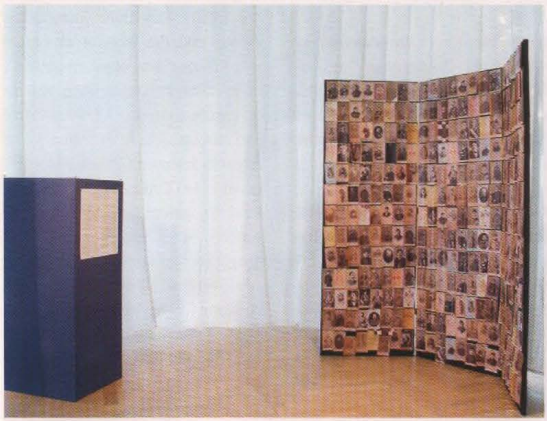
E. Zerman: Benim Boğaziçi'nden hocam Ahmet Ersoy bu koleksiyonu ve hatıra odası fotoğrafını gördüğünde "kendilerine bir alan/dünya yaratmaları" fikrinden, kapalılık hissinden bahsetmişti. Biraz bu fikirden de yola çıktık aslında. Bir de tabii neleri topladıkları meselesi var. Ahmed Midhat Efendi *Garb Adab-ı Muaşereti Yahut Alafranga* kitabında size fotoğrafını veren mühim kişilerin fotoğraflarını salonunuzda masanızın üstünde sergileyebilirsiniz gibi bir şeyler söyler. Bu aynı zamanda sergiledikleri de bir şey, burada temsil, kimlik, hafıza anahtar kelimeleri de devreye giriyor.

A. Altay: Aslında sınıfsal bir boyutu da var.

C. Altay: Evet, yani kendilerini kimlerle özdeşleştirdikleri, kimler üzerinden tanımladıkları meselesi...

E. Zerman: Bu koleksiyonun yanında aile üyelerinin, arkadaşlarının imzaladıkları fotoğrafları görüyoruz. Bütün bu sınıfsallık, sosyal çevreyi belirginleştirme, kapalılık paralel olarak ilerliyor.

C. Altay: Çok fazla kuramsallaştırmaya gitmeyeceğim ama mesela bazı kebapçılarda ya da restoranlarda oraya gelen ünlü kişilerle fotoğraflar vs. vardır. Giriyorsun ve o mekânda başka kimlerin bulunduğunu sana gösteriyor. Bir duvar sadece oraya gitmiş ünlülerin fotoğrafları ile dolu... Aslında o da bence bu kültürel kodun devamı.

yaşanan sıkışmışlıklardan doğdu. Ne kadar iyi çalışırsanız çalışın bu denli renkli ve çeşitli bir malzemeyi "bilimsel" bir metne ya da bir arşiv kataloguna dönüştürdüğünüzde bir şeyleri kaybediyor, kopuklukları, tutarsızlıkları, boşlukları cilalayıp pürüzsüzleştiriyorsunuz. Sergide, aslında arşivi ve tarihyazımı sürecini buyurgan bir tondan kaçınarak ne kadar açabiliriz, onu denemeye çalıştık.

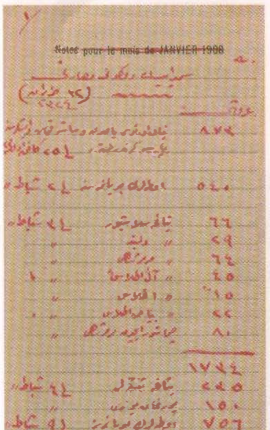
Ben "Açık Arşiv" projesinin, arşivin ulaşılabilirliği ve kamusallaşması açısından önemli bir adım olduğunu düşünüyorum. Arşivin tarihçi ve araştırmacıların mutfağından çıkıp, tozunun alınıp görücüye çıktığı ve bir anlamda kamusallaştığı, görselleştiği sergilerin beşincisi "Arşivi Parçalamak". Bu durum sizin projeye katılma motivasyonunuzu etkiledi mi?

"Açık Arşiv" benim -en azından ismini, ortaya koymaya çalıştığı fikri- önemsediğim bir proje. Tam bu başlıktan yola çıkarak belge fetişizmini, tarihyazımı, bilgi ve iktidar ilişkisini, arşiv ve mülkiyet ilişkisini, arşivlerin ve bilginin demokratikleşmesini uzun uzun tartışabiliriz aslında. Sizin sorunuza yanıt verecek olursam, evet, benim zihnimde "Arşivi Parçalamak" sergisi "Açık Arşiv" fikriyle paralel ilerleyen bir proje oldu. Tam da az önce bahsettiklerim üzerine kafa yorarken "Açık Arşiv" projesi, arşivleri "açma" fikri, aklımdaki soruları daha da şiddetle sormam için bir kapı açtı. Arşivler ve tarihçi, hatta tarihyazımının ta kendisi ne kadar samimiyetle "açılabilir", bu bir soru, sorun. Arşivleri dijitalleştirdiğiniz ve internet üzerinden açık bir şekilde yayınladığınız anda bir aşama atlanmış oluyor, kuşkusuz, en azından artık bir belge "bulmanın", ona "sahip olmanın" bir anlamı kalmıyor; onunla ne yapacağınız ve fikirler önem kazanmış oluyor. Geçenlerde katıldığım bir toplantıda Açık Arşiv projesinin ilk sergisi Foto Galatasaray'ı yapan sanatçı Tayfun Serttaş "arşivleri akademisyenlerin elinden kurtarmaktan" bahsediyordu. Bir sanatçı, müzisyen, mimar, önünden geçen biri neden bir arşivle ilişkilenemesin? Arşivleri gerçekten açmak, biraz da korkutucu ve ulaşılmaz bir arşiv fikrini kırmakla mümkün.

"Arşivi Parçalamak" başlığını da bunun üzerinden okuyabilir miyiz?

Bunu aslında birkaç düzlemde okuyabilmemiz mümkün. Birincisi ve en somut olan arşivin parçalanagelen bir şey olması. Said Bey'in ajandaları üzerine 1980'lerde bir makale yazan François Georgeon'un anlattığı bir hikâye var: Bir konferansından sonra dinleyicilerden biri yanına gelip "bizde de büyük teyzemden kalan otuz kadar bu tür ajanda vardı, onları çöp diye atmıştık. Böyle hikâyeler çıkacağını bilseydik atmaz saklardık." der. Aslında bu "hikâyeleri çıkaran" şey ona bakışımız, son otuz yılın tarihyazımı tartışmaları... Belki de çok sayıda arşiv bu şekilde atıldı, parçalandı, parçalara bölünerek satıldı. Alfabe değişikliği, insanların büyük dedelerinin yazılarını artık okuyamıyor olmaları da kuşkusuz bu sürece katkıda bulunmuştur. Öte yandan arşiv saklanıyorsa bile, kimi zaman maddi kimi zaman manevi ya da ideolojik nedenlerle kısmen parçalanıyor, evet. İkincisi bizim arşivi sunum biçimimizle ilgili bir düzlem: Bourdieu bir biyografi yazmak, yaşam hikâyesi oluşturmak, yaşamın tutarlı bir bütünlük olduğunu varsaymak bir yanılsamadır der. Arşiv de aynı şekilde içinde boşlukları, kopuklukları, tesadüfleri, tutarsızlıkları barındırıyor; kimi zaman bir şeyi anlamlandıramıyorsunuz, bu kimdi, neden diye soruyorsunuz, içinde kayboluyorsunuz... Yapmaya çalıştığımız arşivden bütünlüklü, kronolojik bir anlatı oluşturmak, böyle bir yanılsamaya inanmak değildi. Aksine onun kopukluklarını, fragmanlar hâlindeki yapısını mümkün olduğunca korumak istedik. Arşiv parçalarını yukarıdaki fikirle birleştirip biraz da şiddetli bir biçimde söylediğimizde ise "Arşivi Parçalamak" başlığı çıktı. Parçalamak istediğimiz aslında biraz da az önce bahsettiğim steril, bütünlüklü, özel izinlerle girilen, dokunulamayan, iletişim kurulamayan, bizden olmayan "arşiv" fikriydi. Ve dediğim gibi elbette bunu belirli bir anda, bir projede tam olarak yapabildik diyemeyiz, bu sergiyi aşan bir fikir, uzun vadeli bir temenni...

Said Bey'in 1908 yılında evlenen kızı Semiramis'e ait duvak, gelin bohçası ve ipek yatak örtüsü ile Said Bey'in Semiramis'in düğünü için alınanları ve masrafları not ettiği defter.

Fotoğraf: Mustafa Hazneci.

Defterdeki notlardan örnekler: Semiramis'in esvâbına tafta (181 kuruş); Müzdan'ın esvâbına tül ve kurdela (70 kuruş); Lavanta, kolonya, pudra, sabun (53 kuruş); Sardalya, havyar (55 kuruş); Rakı (32 kuruş); Kabuksuz yeşil fıstık (27 kuruş); Çalgıcılara bahşiş (432 kuruş); Haremde hizmet eden kadınlara atiye (480 kuruş).

"Arşivi Parçalamak" güçlü fikirsel anlatısı kadar sergileme pratikleri ve mekânın kullanımı açılarından da izleyiciye farklı bir deneyim vaat ediyor. Beyaz kutuda sergilenen pek çok güncel sanat eserinin aksine, bulunduğu mekânın son derece farkında olan; arşivin ortaya koyduğu soruları, sorunları ve boşlukları da birer tasarım öğesi haline getirebilen bu sergi, farklı bir sergileme/izleme pratiğine de kapı aralıyor. Özellikle iki boyutlu, küçük ölçekli ve monokromatik arşiv malzemesinin, çizgisel ve kronolojik anlatıdan uzak, görece daha özgür bir dolaşım önererek, farklı duyulara seslenecek ve farklı kavramları vurgulayacak şekilde kurgulanmasında sanatçılar, araştırmacılar, kültür-sanat kurumları ve yayıncılar ile yakın temasta çalışan tasarım stüdyosu, Future Anecdotes Istanbul ekibinin rolü büyük. Grafik tasarımcısı Aslı Altay ve sanatçı Can Altay ile "tarihyazımını sergilemek", tasarım kararlarının altında yatan fikirleri ve fikir-tasarım-mekân ilişkisini konuştuk.

"Arşivi Parçalamak" sergisinin oluşturulma sürecinde bir tarihçi, bir mimar/sanatçı ve bir grafik tasarımcısı birlikte çalıştınız. Üç farklı disiplinden gelen üç farklı zihin nasıl bir işbirliği ve etkileşim içinde oldu?

E. Zerman: Bu sergiyi sergi yapan şey bu işbirliği oldu galiba. Üçümüzün farklı alanlardan gelmesi belki de disiplinlerin imkânları, geçerlilikleri ve sınırları üzerine düşünmemize yol açtı.

A.Altay: Bizi SALT bir araya getirdi, bir nevi görücü usulü oldu yani. Bu noktada SALT'ın Açık Arşiv serisinde bakışı, arşivin bir fetiş nesnesine dönüşmesine karşı geliştirdiği tezi, bilginin ve tarihin tekrar yorumlanması, bu yorumların kurum, yazar, tarihçi, izleyici, küratör ya da tanıklar arasındaki ilişkiyi hiyerarşik yapıdan özgürleştirmeye yönelik sağladığı zemin bu işbirliğini ve bunun işleyebilirliğini mümkün kıldı. Zaten bence konuya odaklanıldığında bir aşamadan sonra meslek ya da uzmanlık ortadan kalkıyor ve hakikaten fikri tartışmaya başlıyorsun. Daha sonra tasarımcı olarak bir şeyler öneriyorsun ya da küratör olarak bir şeyler ekliyorsun.

Said Bey'in torunu Nesrin Bağana ile kocası Mehmet Ali Bağana'nın Ankara'da, Zafer Meydanı'ndaki heykelin önünde çekilmiş fotoğrafı, 1927. Hakkı imzalı fotoğrafın altında "Genç cumhuriyetimizin genç ve dinç reis-i cumhuru abidesinin altında genç nişanlılar" yazıyor.

Fotoğraf: Mustafa Hazred

E. Zerman: İşin tarih/araştırma kısmından bakınca en karmaşık gelen şey şu: Başlangıçta her şey fikir düzeyinde aslında. Nedir? Elimizde bir aile arşivi var. 1900-1940 arası dönemde yoğunlaşıyor. Fotoğraflar, nesneler, resimler, yazılı belgeler, sözlü anlatılar, hatta anılarda açığa çıkan lavanta kokusu gibi çok çeşitli bileşenleri var. Bu kopklukları, boşlukları olan zorunlu olarak kronolojik olmayan bir malzeme. Ve aile üyesinin, arşivcinin, kurumun, tarihçinin bunun üzerinde kendi tasarrufu, kendi yaklaşımı, düşünceleri, argümanları var. Çok basitleştirerek anlatıyorum tabii. Malzemeyi, maddeleri mekânsallaştırmak kolay diyelim, peki tüm bu fikirleri mekânda nasıl ifade edeceksiniz?...

Elbette fikirleri ifade etmek son derece kritik. Güncel sergiler en büyük çabası artık objeyi değil, fikirleri ön plana çıkarmak, serginin anlatısına paralel mekânsal bir kurgu düşlemek. "Arşivi Parçalamak" sergisinde siz fikri sergilemek için nasıl bir yöntem izlediniz?

A. Altay: Ece'nin anlattıklarından yola çıkarak, karşımızda çok parçalı bir malzeme olması bizim üzerinde düşündüğümüz bir şeydi. Neredeyse bir sandık açıldı ve içindekiler tek tek çıkmaya başladı. Ve gerçekten de bir sandık açılıp içinden bir şeyler çıkmaya başlayınca onların sırası, nasıl korundukları vb. detaylar hep birer bilgi ve küçük bir hikâyeye dönüşmeye başlıyor. Bu da güzel bir şey. Biz bu durum üzerinden konuşmaya başlarken "bu budur, böyle olmuştur" gibi bir tarih anlatımından çıkıp, her şey oradaymış, bir bütünlük varmış gibi yapmaktan ziyade o parçaları ya da o parçalar arasındaki boşlukları görünür kılmaya çalıştık.

Can Altay: Bir de mutlak ve çizgisel bir anlatıdan ziyade, aynı o araştırma sürecindeki keşif gibi sergi izleyicisinin de hem mekânda hem de sergilenen parçalar, nesneler ve imajlar arasında dolaşırken kendi yolunu çizmesi, kendi anlatısını kurması gibi bir hedefimiz vardı.

E. Zerman: Aslında başlangıç noktamız, en azından mümkün olduğunca tarihyazımını -da- sergilemekti. İnce uzun sergi salonunu çizgisel bir tarihyazımı metaforu olarak düşünürsek, bunu ne denli parçalayabiliriz, buyurgan bir tondan kaçarak sergilenen tarih nesnelerini ne kadar serbest bir dolaşıma, çağrışımlara açabiliriz, bunu sorduk. Can az önce keşif kelimesini kullandı. Aslında araştırmacının keşif sürecini açmaya, bunu izleyenler için tekrardan bir keşif sürecine dönüştürmeye çalıştık.

C. Altay: Yani hem bir bilgi üretimi var, hem de bir yandan deneyim var. Bilgiyi üretilmiş ve kapatılmış, sonlanmış bir paket olarak görmeyip izleyiciyi bilgi üretimi deneyiminin de bir parçası kılmak mümkün mü? Bu bizim için çok önemli bir soruydu. Hem anlatının sıralanmasında, hem mekânsal kurguda böyle bir derdimiz vardı.

Siz fikirler üzerine düşünürken ana tasarım hatları oluştu ve onlar aslında bir fikri somutlaştıran öğelere dönüştü, öyle mi? Biraz bu tasarım öğelerinden bahsedebilir misiniz? Mesela sergi salonu geçirgen beyaz perdelerle bölümlere ayrılıyor, bu perdeler neye işaret ediyor?

A. Altay: Sergi deneyimi, binaya girdiğiniz anda başlıyor aslında, hem binanın kendisi, hem içinde olup bitenleri deneyimleyerek serginin olduğu galeriye varıyorsunuz. Bizim mekândaki tepkimiz de bu biriken katmanların üzerinde sergiyi inşa etmek oldu. Sergilerde kendi içinde bulunduğu mekânı dışlayıp, görünmez yapıp kendini ön plana çıkartmak gibi bir yaklaşım vardır. Biz ise nerede olduğumuzun çok farkındaydık. Hem binada olduğumuzun, bu binanın tarihinin. Hatta, acaba Said Bey hiç Osmanlı Bankası'na, Bank-ı Osmani-i Şahane'ye, gelmiş midir diye de düşündük...

E. Zerman: Ve muhtemelen gelmiştir. Hatta Edhem Eldem "*Quantitative Analysis of a Bourgeoisie*" makalesinde banka müşterileri arasında karşısına çıkan bir Said Bey'den bahseder. Bunun, yani Said Bey'in binada bulunmuş olmasının tarihsel açıdan, tarihyazımı açısından değeri nedir bilemiyorum tabii ama yine de hoş bir detay, belki işin biraz algılama/oyun kısmı.

A. Altay: Sergi salonun içindeki cümleleri, doğal ışığı kullanmak, salonun

"Arşivi Parçalamak": Ne arşivdir, ne çöp?

kapılarını olduğu gibi bırakmak, eklediğimiz elemanlar kadar kendi hâlinde bıraktığımız mekânsal özellikler de tasarımın ana kararlarından. Pencere önüne bir minder yerleştirerek oraya oturulması için bir kitap bırakma fikri, mekânda iç (ev) - dış (kurum) işlerini gevşetmek, bazı nesneleri camın arkasında korumaya almadan sergilemek, malzemeyle samimiyeti korumak açısından anlamlıydı. Perde fikri de benzer bir yumuşak geçiş, geçirgenlik ve de belki en önemlisi geçicilik vurgusuyla çemberleri ayırıyor. Zamanın katı çizgisel yapısına sadık kalmaktansa, yorumlamanın (tarihçi, küratör, okuyucu ya da izleyici olarak) değişken doğasının yanında yer alan bir metot izledik.

C. Altay: Aslında perdelerden de önce Ece sergiyi oluşturacak bazı anlatı parçalarını bölümler (*chapter*) olarak ifade etmişti. Biz de *chamber*'lar dedik, çemberler ya da odacıklar... Perde kullanmak bu bölümlü yapıyı duvarlarla kompartımanlaştırmadan daha akıcı bir deneyime dönüştürdü.

Sergide sadece objeleri sergilemek değil, duyguları, duyuları da ziyaretçilere iletmek gibi bir çaba var.

E. Zerman: Biz başlangıçta kendi aramızda tartışırken, elimizdeki bu tarihsel malzemeden, aile arşivinden niye bir kitap değil de sergi yapıyoruz sorusuna bir cevabımız olması gerektiğini düşünüyorduk. Aslı ve Can'ın çok vurguladığı serginin deneyimlenebilir olmasıydı. Buradan tarihyazımının ta kendisini sorgulamaya kadar gidebiliriz. Antropoloji ve sosyoloji gibi disiplinler son 30 yılda "bilgi üreten/bakan" konumunda olan kişinin duruşunu, *self-reflexivity* meselesini çok sorunsallaştırdı ama bu sorgulama tarihyazımına o kadar şiddetle dâhil olmadı.

Cemal Kafadar *Kim var imiş biz burada yoş iken*'in önsözünde Tanpınar'dan "insan kalbi başkalarının duygularına ancak kendi tecrübeleri nisbetinde açıktır." cümlesini alıntılar ve tarihyazımını tarihçinin konumunu bu bağlamda tartışır.

C. Altay: Sonuçta mekân hep bedensel olarak deneyimlenen bir nosyon. Onun içinde birçok farklı faktör var. Sadece göze veya belli bir etkileşime indirgemek doğru değil. Koku olduğu kadar ses ve renk de var mesela. Renkleri malzemenin monotonluğunu kırmak ve belli kavramları vurgulamak için kullandık. Plak koleksiyonunun mekânın bir kısmında bir arka plan müziği oluşturması da böyle bir bağlama oturuyor. Keza duvağın, yatak örtülerinin bir vitrinde değil de açıkta sergileniyor olması da. Müzeolojik sunum konvansiyonlarını zorlamak istedik. Müzecilikte etkin olan "bağlamından koparararak koruma" eğilimi ve "nesnenin dokunulmazlığı" durumunu sorguladık. Bazı parçalar tüm narinliğiyle izleyicinin merhametine bırakıldı. Tabii ki bu da, bahsettiğim gelenekler de birer kurmaca. Ama bu sunum biçimlerinin sınırlarında ne kadar barınabiliriz gibi bir sorumuz vardı.

A. Altay: Bu aslında çok ince bir çizgi, yani -mış gibi yapmadan bir fikri iletmek ya da deneyime ortam açmak. Mesela, sergide Said Bey'in 1911 Berlin mektuplarından yola çıkan bir animasyon yer alıyor. Animasyonu yapan Boran Güney ile animasyon üzerine düşünürken bir savaş anını, bir olayı canlandırma fikrinden ziyade elle tutulamaz, tarif edilemez birtakım hisleri resimselleştirebilir miyiz diye konuştuk. Çizimler üzerinde çalışan Sait Mingü de benzer bir yaklaşımla, bakan kişide bu hissi uyandırabilir miyiz sorusu üzerine mektuplardan birtakım "an"ları resmetti. Animasyonun çemberleri ayıran perdenin üzerinde gösterilmesi de benzer bir hissi yakalama arayışında ortaya çıktı. Rüyanın uçucu yapısı gibi gezen insanların anlık gölgeleriyle değişen, hareketleriyle kıpırdayan bir ekran... Gezme hâlini ne kadar çalıştıysak, gezdikten sonra bırakacağı izler ve hisler üzerine de o kadar düşündük diyebilirim. O nedenle sergide yer alan ve malzemeye ait olmayan öğeler hep fark edilme/edilmeme arasındalar, lavanta kokusu gibi...

Sınırlarda barınmaktan bahsettiniz. Bu sergi hangi disiplinin veya disiplinlerin sınırlarında barınıyor? Bu sınırları aşabiliyor mu?

E. Zerman: Bu sınırlar meselesi bizim kendi aramızda da tartıştığımız bir şeydi. Mesela benim arşivdeki kolajlardan yeniden bir kolaj oluşturma gibi bir fikrim vardı ve Can bunun malzemeye fazla müdahale etmek olacağını düşünüyordu, sonuçta bunu yapmadık. Her ne kadar, anılarda geçen lavanta kokusunu salonda kullanmak gibi bazı konularda serbest davrandıysak son kertede bir disipliner geçerliliği gözettiğimizi düşünüyorum.

C. Altay: Serginin kendi içinde, kendi kurguladığımız bir etiği vardı. Sonuçta bunlar birilerinin yaşamlarına dair parçalar, nesneler, dokümanlar ve bunlara karşı bir sorumluluğumuz vardı. Ama belli bir sergi türü, kategorisi içine girmek zorunda olmadığını kendimize sıkça hatırlattık, "neden olmasın?" sorusu hep canlıydı.

E. Zerman: Bu sınırlar meselesi aslında tarihyazımı için de hâlâ geçerli bir tartışma alanı. Ginzburg'un *Peynir ve Kurtlar*'ını, Nathalie Zemon Davis'in *Martin Guerre*'ini düşünelim, mikrotarih ve anlatı/kurgunun sınırları meselesini... Ya da mesela Sorbonne'da tarih bölümünde öğretim üyesi olan Patrick Boucheron 2008'de Leonardo da Vinci ve Machiavelli'nin 1502 yılında "muhtemel" karşılaşması üzerine, biraz da varsayımlara dayalı bir kitap yazdığında Fransa'da bu bir roman mı tarih kitabı mı diye bitimsiz tartışmalara konu olmuştu. Tabii buna net bir yanıt vermek güç. Ancak bu sınırların her zaman için tartışılabilir olduğunu görmek, üzerine düşünmek lazım.

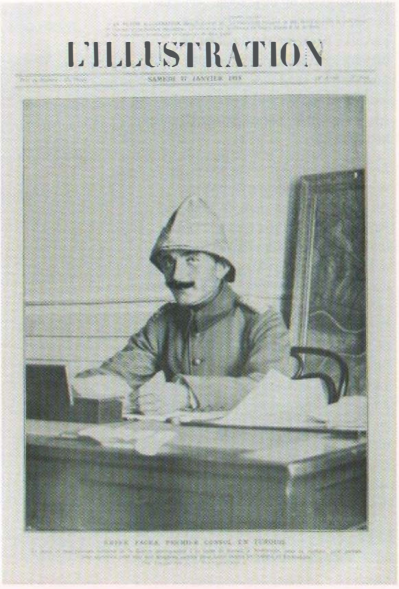
NİLAY ÖZLÜ
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ

"AYASTEFANOS-İSKENDERİYE MÜSABAKA-YI HAVAİYESİ" VE ENVER PAŞA

SACİT KUTLU

1909 Aralık ayında 30 yaşındaki Enver Bey ile 12 yaşındaki Naciye Sultan, İTC ve padişahın kararıyla, birbirlerini görmeden nişanlanmış, 15 Mayıs 1911'de nikâhlanmışlardı. Enver Bey o günlerde Naciye Sultan'a, düğünlerinin Harbiye nazırı olduğunda yapılacağını vaat etmişti. Düğünleri gerçekten, paşanın Harbiye nazırı olmasının hemen ardından yapıldı. Bu makalede, Enver Paşa'nın, üzerinde az durulan bir girişimini irdeledikten sonra, döneminin bu sıra dışı askeri ve siyasi aktörünün kişilik yapısını incelemeye çalışacağım.

33 yaşındaki Kaymakam (Yarbay) Enver Bey, 4 Ocak 1914'te, "Balkan muharebâtındaki fedakârlıklarına mükâfaten" peş peşe 2 terfi alarak, mirliva (tuğgeneral), Harbiye nazırı ve erkân-ı harbiye-i umumiye reisi oldu. İttihad ve Terakki Cemiyeti (İTC) içindeki dengeyi bozmamak amacıyla, Miralay Cemal Bey de 1 terfi aldı. Mirliva ve Bahriye nazırı yapıldı.

Enver Paşa, kendi icadı olan, 'Enveriye' veya 'kabalak' denilen askeri başlık ile nezaret makamında.

Genç Harbiye nazırının, 23 Temmuz 1908'den beri üstlendiği 'Kahraman-ı hürriyet', 'Berlin Ataşemiliteri', 'Hareket Ordusu kurmay başkanı', 'Trablusgarp müdafii', 'Babıâli Baskını'nın önderi', 'Edirne Fatihi' gibi unvanlarına, kısa süre içinde bir yenisi daha eklendi ve 'Damad-ı hazreti şehriyari' oldu. 1909 Aralık ayında 30 yaşındaki Enver Bey ile 12 yaşındaki Naciye Sultan, İTC ve padişahın kararıyla, birbirlerini görmeden nişanlanmış, 15 Mayıs 1911'de nikâhlanmışlardı. Enver Bey o günlerde Naciye Sultan'a, düğünlerinin Harbiye nazırı olduğunda yapılacağını vaat etmişti. Düğünleri gerçekten, paşanın Harbiye nazırı olmasının hemen ardından yapıldı.

Bu makalede, Enver Paşa'nın, üzerinde az durulan bir girişimini irdeledikten sonra, döneminin bu sıra dışı askeri ve siyasi aktörünün kişilik yapısını incelemeye çalışacağım.

1913 sonbaharında, Fransız Ulusal Havayolları Başkanı M. ReneQuinton'un, dışişleri bakanlığının desteğiyle, Fransız pilotların, ilk kez kıtalar arası bir uçuşla Anadolu dağlarını ve Sina çölünü aşarak Paris-İstanbul-Kahire uçuşunu yapacaklarını açıklaması, çok ilgi çekti. Uçuşu Bleriot uçak fabrikasının meşhur pilotu Daucourt gerçekleştirecek. M. Roux, gözcü olarak ona refakat edecekti. Güzergâh, Paris-Scaffhausen-Münih-Viyana-Budapeşte-İstanbul-Konya-Halep-Beyrut-Kudüs-Port-Said-Kahire olarak belirlenmişti. Doğu halklarına Fransa'nın gücünü bir kez daha göstermeyi hedefleyen, bu güç ve tehlikeli seyahatin, başarılırsa, siyasi getirisinin de o oranda fazla olacağı şüphesizdi.[2]

Edirne-İstanbul arasında havadan izledikleri tahrip olmuş yerleşim yerlerinin, çadırlarda yaşayan muhacirlerin görüntülerinden çok etkilenen Daucourt ve Roux, 15 Kasım'da İstanbul'a geldiler. Gösteri uçuşları yapan ve İstanbul'da şaşaalı şekilde ağırlanan uçuş ekibi 24 Kasım'da Konya'ya hareket etti. Daucourt, Toroslar'ı aşarken 3.000 m irtifaya çıkabilmek için, uçağın hafiflemesi amacıyla Roux'yu Konya'dan Adana'ya trenle gönderdi. Ancak uçağı Pozantı'da düştü, Da-

ucourt öldü.[3] Arkadaşlarının ölümü üzerine, Vedrines isimli pilot Bleriot uçağı ve Bonnier isimli pilot Nieuport uçağı ile aynı seyahati yapmak üzere, 17 Aralık'ta Paris'ten havalandılar. Bonnier ve gözcüsü M. Barnier ile yalnız uçan Vedrines Eskişehir'de buluştular. Bir daha Kahire'de buluşmak sözü vererek Eskişehir'den ayrıldıktan sonra 25 Aralık'ta Trablusşam'a inen Vedrines, kısa yolu tercih etti. Sahil boyunca uçarak Kahire'ye ulaştı. Bonnier ise Adana ve Halep üzerinden Beyrut'a geldi. 1 Ocakta Port Said ve Heliopolis üzerinde uçtuktan sonra Kahire'ye indi.[4] Bu başarı gerek Suriye, Filistin ve Mısır'da gerekse Fransa'da çok yankı yaptı. Uyanan ilgi nedeniyle haftalık *L'Illustration* dergisi konuyla ilgili yayınlarını 2 ay daha sürdürdü.

Fransız pilotların başarısı, Osmanlı ordusunun Balkan Savaşı'nda yaralanan gururunu tamir etmeye yönelik fırsatları kollayan Enver Paşa'ya da ilham kaynağı oldu. İslam âlemine, Osmanlı subaylarının da Fransız pilotlar kadar gözü pek ve cesur olduklarını göstermek amacıyla, bir yarışma düzenlenmesini istedi.

Az sayıda Osmanlı subayının uçaklarla ilgili tecrübeleri 2 yıllık bir geçmişe dayanıyordu. Mahmud Şevket Paşa, İtalyanların 1912 ilkbaharında 12 Ada'yı işgal etmeleri üzerine, Yarbay Süreyya Bey (İlmen-Paşa) ile Binbaşı Mehmet Ali Bey'e, uçaklar, balonlar ve havadan nakliyat konularını incelemeleri, Rodos Adası karşısına seyyar hangar inşa edilmesi, savaş uçakları alımı ve onları kullanacak olan pilotlarla anlaşma yapılması gibi görevler vermişti. İkili, Viyana, Berlin, Hamburg, Münih ve Paris'te bu konuları tetkik etti. Bazı uçaklar, 50 bomba ve bir pilot için kontratlar yaptı. Ayastefanos'ta (Yeşilköy), Safraköy mevkiinde, bir tayyare mektebi ve hangar yapımına başlandı. Uçuş eğitimi almak üzere Fransa'ya 8, İngiltere'ye 7 zabit talebe gönderildi. Süreyya Bey'in babası sabık Serasker Rıza Paşa, satın aldığı bir uçağı Osmanlı ordusuna bağışladı.[5] İTC, Balkan Savaşı'nın karanlık günlerinde, Müslüman-Türk ahalinin yurtseverlik duygularının militarist-milliyetçi yönde seferber edilmesine çalıştı. Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti'nin topladığı bağışlarla İngiltere'ye, Reşadiye ve Sultan Osman adlarını almaları öngörülen zırhlılar sipariş edildi. Yeni kurulan 'Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin topladığı bağışlarla, Avrupa'dan satın alınan ve Muavenet-i Milliye ismi verilen uçak orduya hediye edildi. Mısır Hıdiv ailesinden Celaleddin Efendi de 'Prens Celaleddin' adı verilen bir uçak hediye etti.

1914 Şubat ayında, Enver Paşa'nın arzusu doğrultusunda İstanbul-Kahire-İskenderiye arasında bir 'hava müsabakası' düzenlendi. Müsabakaya, Paris'te uçuş eğitimi alan, Pilot Yüzbaşı Fethi Bey ile gözcüsü Sadık Bey, 'Muavenet-i Milliye', Pilot Mülâzım-ı evvel (üsteğmen) Nuri Bey ile gözcüsü Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey, 'Prens Celaleddin' isimli uçakla katılacaklardı.

Bonnier ve gözcüsü M. Barnier'nin havadan izledikleri İznik.

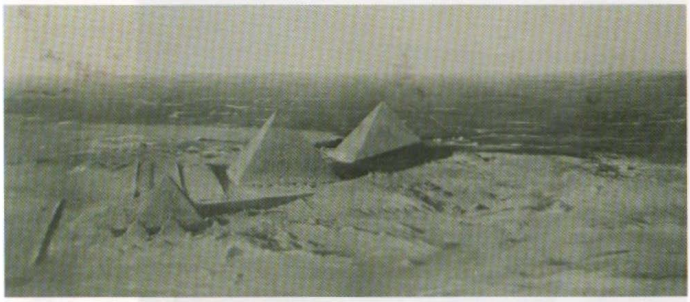
Enver Paşa'nın isteğiyle müsabakaya katılmaya karar verilir. böylece "Fransız tayyarecilerden sonra aynı yolu bir de cesur Osmanlı zabitleri geçerek [...] diğer Şark ve Balkan milletlerine seyahat-i havaiye terakkiyatında pişva (reis)" olmalarının uyandıracağı iftihar duygusu yanında, "Osmanlıların terakkiyat-ı garbiyeyi süratle temsile başladıklarını ve hatta bazen diğer milletleri geçecek kadar azim ve himmet gösterdiklerini yükseklerden âleme ilan" edeceklerdi.

Böylece "Fransız tayyarecilerden sonra aynı yolu bir de cesur Osmanlı zabitleri geçerek [...] diğer Şark ve Balkan milletlerine seyahat-i havaiye terakkiyatında pişva (reis)" olmalarının uyandıracağı iftihar duygusu yanında, "Osmanlıların terakkiyat-ı garbiyeyi süratle temsile başladıklarını ve hatta bazen diğer milletleri geçecek kadar azim ve himmet gösterdiklerini yükseklerden âleme ilan" edeceklerdi.[6]

Bu girişimi, Fransa dışındaki Avrupa ülkeleri, "sahip oldukları tüm olanaklarına rağmen, kıtalar aşan

böyle bir maceraya girişmedikleri halde, âlemi İslâm'a gösteriş yapmak uğruna eldeki kıt insan ve uçak sermayesini, lüzumsuz yere bol keseden harcetmek" olarak değerlendirenlerin sesi, basının da yardımıyla, fazla duyulmadı.[7]

Harbiye Nezareti'nin ilan ettiği yarışma programına göre, 2.702 km olarak hesaplanan uçuş mesafesi, 14 merhalede uçulacaktı. En uzun mesafe, 1. gün uçulacak olan, 332 kilometrelik Ayastefanos-Eskişehir uçuşuydu. En tehlikeli etapların ise, Daucourt'un

Bonnier'nin gözüyle Piramitler-Ocak 1914.

hayatını kaybettiği, Toros Dağları'nın 2.000 m ve üzeri irtifada aşılmasını gerektiren, Ulukışla-Adana, İskenderun Körfezi civarındaki Amanos Dağları üzerinde gene 2.000 m irtifada uçulacak olan Adana-Halep merhaleleri ile Lübnan Dağları'nın aşılacağı Beyrut-Şam etabı olacağı düşünülüyordu.

Her etap için 1 gün öngörülüyordu. Uçuş ekipleri, sadece Adana, Şam ve Kahire'de birer gün fazladan kalacak ve gösteri uçuşları yapacaklardı. Müsabakanın toplam 17 gün süreceği hesaplanmıştı. Fakat bazı şehirlerde tayyareciler şerefine verilecek ziyafetler vs. nedeniyle bu hava seyahatinin 20-25 gün sürebileceği düşünülüyordu.

Basın müsabaka hakkında yaptığı yayınlarla halkın heyecanını üst seviyede tutmaya çalıştı. *Tanin* de her gün konuyla ilgili haber verdi, yazı veya yorum yayınladı.

Yarışa katılan iki uçak, 8 Şubat Pazar günü, Enver ve Cemal paşalar ile Dâhiliye Nazırı Talat Bey tarafından Ayastefanos'taki Tayyare Mektebi'nden uğurlandılar.[8] Hava muhalefeti ve çıkan bazı arızalar yüzünden Prens Celaleddin geride kaldı. Muavenet-i Milliye uçağı, Toroslar'ı ve Amanoslar'ı zorlanmadan aştı ve 21 Şubat'ta Beyrut'a ulaştı. Olağanüstü karşılama üzerine gösteri uçuşları yaptı.

İnilen yerlerdeki ahalinin Osmanlı havacılarına karşı gösterdikleri coşku ve ilginin yoğunluğu üzerine Harbiye Nezareti'nden, İstanbul-Kahire seyahati başarıyla tamamlandıktan sonra, "Fransız tayyarecilerinin İstanbul ziyaretlerine karşı bir mukabele-i cemilekârane olmak üzere" bir de İstanbul-Paris seyahati yapılacağı müjdelendi.[9]

Muavenet-i Milliye 24 Şubat'ta Şam'a indi. Beyrut'takini de aşan ilgi ve ihtimamla karşılanan Fethi ve Sadık beyler, Kudüs'e gitmek üzere 27 Şubat'ta Şam'dan ayrıldılar. Ancak Muavenet-i Milliye, Taberiye Gölü civarında kuvvetli bir hava akımına kapılarak düştü.[10] Kazanın duyulduğu saatlerde Prens Celaleddin de Şam'a inmişti. Şehit pilotlar, Şam'da, binlerce kişinin katıldığı bir törenle Emeviye Camisi'nin avlusunda yatan Selahaddin-i Eyyubi'nin ayakucuna defnedildiler. Nuri ve İsmail Hakkı beyler de cenaze törenine katıldılar. Fransız basını, Fethi ve Sadık beylerin, Fransız havacı Leblanc'in talebeleri olduklarını duyurdu.[11]

Enver Paşa'nın, Türk pilotların İstanbul'dan Kahire'ye uçabileceklerini dosta, düşmana göstermek azmi kırılmamıştı. Harbiye Nezareti, "ilk fen ve terakki kurbanlarının hatırasını" ebedileştirmek amacıyla, bundan böyle ordudaki iki uçağın daima Fethi ve Sadık isimlerini taşıyacaklarını açıkladı. Ayrıca, Nuri ve İsmail Hakkı beyleri yalnız bırakmamak ve Osmanlı ordusunun "fen ve terakki yolunda nasıl hiçbir şeyden çekinmez fedakârlara malik olduğunu göstermek üzere", başka bir tayyarenin yola çıkacağı bildirildi.[12]

6 Mart'ta, Tayyare Bölüğü Kumandanı Pilot Yüzbaşı Salim Bey ve gözcüsü Yüzbaşı ve Kemal Bey, İstanbul-İskenderiye müsabakasına katılmak üzere, Ertuğrul isimli uçakla yola çıktı. Aynı gün, şehit havacıların ruhuna mevlit okutuldu.[13] İki gün sonra Ertuğrul, Edremit'e zorunlu iniş yapmaya mecbur kaldı. Hasar gören uçak kullanılamaz haldeydi.

Aynı günlerde, Şam'da Harbiye Nezareti'nden talimat bekleyen Nuri ve İsmail Hakkı beyler, Vedrines gibi, Akdeniz üzerinden Kahire'ye uçmaları emrini alınca, Yafa'ya geldiler ve 11 Mart'ta, Kudüs'e uçmak üzere yola çıktılar. Deniz üzerinde az bir irtifada, şehre doğru bir gösteri uçuşu yapmak isterken uçakları aniden denize çakıldı.[14] Nuri Bey şehit oldu, İsmail Hakkı Bey kurtarıldı. Nuri Bey de Şam'da diğer şehit arkadaşlarının yanına defnedildi.

Hükümet, 'Tayyare şehitleri' Fethi, Sadık ve Nuri beylerin anılarını ölümsüzleştirmek üzere bir abide yapılmasını gündeme getirdi.[15] Abide yerine şehitlerin heykellerinin dikilmesini isteyenler de vardı. İslamcılar ve Şeyhülislamlık dairesi bu öneriye, İslam'da heykel yasağı olduğunu ve putperestlik sayılacağını vurgulayarak, karşı çıktılar. Heykel taraftarları, İslamiyet öncesi Kureyş'in putperest olması nedeniyle getirilen yasağın *Kur'an-ı Kerim*'in nazil olduğu döneme ait olduğunu iddia ettiler. Onlara göre, Peygamber Kâbe'yi 360 puttan temizlemiş ve sonradan İslam medeniyeti bu yasağı kaldırmıştı.

Tarih öğretmeni İhsan Şerif Bey, İslamiyet'in heykel dikilmesine uygun

olduğunu ispat için bir makale yazdı. III. Abdurrahman'ın Endülüs'te inşa ettirdiği Medinetü'z Zehra Sarayı'nın kapısına Zehra'nın heykelini diktirdiğini, Elhamra ve Elbeyza saraylarının bahçe ve merdivenlerinde cengâver insan ve aslan heykellerinin bulunduğunu hatırlattı. Fatih'in Bellini'ye resmini yaptırttığını, Kanuni'nin Apollon heykelini Budin'den İstanbul'a getirttiğini, İskenderiye'de Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın heykelini diktirtmesine El Ezher'in karşı çıkmadığını vurguladı.[16]

Tartışmalara rağmen, Mimar Vedat Bey'in (Tek), şehit havacıların yarım kalan yolculuklarını simgeleyen ucu kırık sütun şeklindeki, projesi kabul edildi. Eski Fatih Belediyesi'nin önündeki anıtın temeli 2 Nisan'da atıldı.

Bu arada, Edremit Müslümanlarının bağışlarıyla Fransa'ya sipariş edilen ve 'Edremit' adı verilen uçak gemiyle daha önceki pilotların şemalarında şehit oldukları Beyrut'a götürüldü. 1 Mayıs'ta, Edremit tayyaresi ile Beyrut'tan havalanan Salim ve Kemal beyler, Kudüs, El Ariş, ve Port Said'de coşkuyla karşılandıktan sonra 9 Mayıs'ta Kahire'ye ulaştılar.[17] Piramitler üzerinden uçan Edremit'i, Mısırlılar büyük coşkuyla izlediler. Kahire'deki ağırlamaların ardından İskenderiye'ye uçan Salim ve Kemal beyler, müsabakayı başarıyla tamamlamış oldular.

Aynı günlerde, Safraköy'deki tesislerin büyütülmesi kararı alındı. Havacıları eğitmek üzere Fransa'dan Binbaşı de Goys de Mézerac isimli uçuş öğretmeni çağrıldı. 7 Mayıs'ta, Tayyare Mektebi kumandanı Veli Bey ile de Goys arasında devir-teslim töreni yapılırken, Şehit Nuri Bey'in annesi de Goys'a, "ben bu vatan için en önemli hazinemi verdim. Sizden ricam, emrinize verilen Osmanlı çocuklarına iyi bir baba olmanızdır" dedi.[18]

Değerli bir subay olan ve Osmanlı havacılığını geliştirmek için candan çalışan de Goys, savaş çıkınca ülkesine döndü. Başladığı işler yarım kaldı. Dünya Savaşı'na girerken Osmanlı ordusunun elinde 4-5 tayyare vardı.[19]

ENVER PAŞA'NIN, SİMGELEŞTİRİLMEYE UYGUN KİŞİLİĞİ

Ayrıntılı işlemeye çalıştığım bu olay, Enver Paşa'nın kişilik yapısıyla ilgili bazı ipuçları vermektedir. Fakat onu İTC'den bağımsız olarak ele almak kanımca mümkün değildir. Bu yüzden, Enver Paşa ile diğer İttihatçıların ortak özelliklerini irdelerken, onun Yale Üniversitesi'ndeki Ernst Jaeckh arşivinde bulunan ve Türkçe olarak da yayınlanan mektuplarından yararlanacağım.[20]

II. Meşrutiyet dönemine damgalarını vuran yeni tip siyasi aktörler olarak İttihatçıların, eski siyasi elitten farklı belirli özellikleri vardı. Gençlik, alt ve orta sınıfa aidiyet, yeni açılan modern okullarda ve tercihan askeri tarzda eğitim görmek, vatanperverlik üzerine kurulu ve askeri kimlikle uyuşan bir ideolojik profile sahip olmak bu arada sayılabilir.[21] Kanımca Enver Paşa, bu tanıma en çok uyan kişilerin başında geliyordu. Eylemlerinde belirleyici olan kaderciliği yanında, iddialı olmayan yumuşak başlı görünümü ve temiz yüz ifadesi, onu ilk görenlere sempatik kıldığı gibi, halk tarafından benimsenmesini kolaylaştırıyordu. Üstelik diğer İttihatçı önderlere kıyasla hepsinden daha dindardı. İttihatçıları dinsizlik veya masonlukla suçlayan Derviş Vahdeti dahi, Enver Bey'i (Paşa) dini bütün olduğu için beğeniyordu.[22] Sadece Derviş Vahdeti veya Said-i Kürdi (Nursi) değil, İttihatçılara karşı çıkan diğer İslamcılar da 'dini bütün Enver'e özel bir sevgi ve saygı besliyorlardı. Denebilir ki bu kesimlerde Enver Paşa, saygıdeğer bir İslamcı aydın olan, Sait Halim Paşa'dan daha fazla seviliyordu.

8 Şubat 1914- Muavenet-i Milliye ve Prens Celaleddin'in uçuş ekipleri havalanmak üzere.

Ön sıra soldan sağa: Sadık, Fethi, Nuri ve İsmail Hakkı Beyler

Diğer yandan, Enver Bey'in Ernst Jaeckh arşivinde bulunan ve uzun yıllar, ismi bilinmeyen bir Alman kadına yazdığı varsayılan, mektuplarının ilginç hikâyesi yakın zamanda aydınlandı. Binbaşı Enver Bey, 1909-1911 yıllarında Berlin'de ataşemiliter olarak bulunduğu dönemde, meşhur Arkeolog Carl Humann'ın, çocukluklarını İzmir'de geçiren, oğlu Hans ve kızı Maria ile yakın dostluk geliştirmişti. Bu yöndeki ilk adımın, Humann kardeşlerden gelmiş olması mümkündür.

Maria, önemli bir şarkiyatçı olan ve Anadolu'da araştırmalar yapan Friedrich Sarre ile evliydi. Muhteşem

8 Şubat 1914- Yeni nazırlar Safraköy'deki uğurlama töreninde.

villalarında sonradan dışişleri bakanı olacak olan Walther Rathenau gibi diplomatları, önde gelen sanayicileri, bankerleri ve işadamlarını ağırlarlardı. Enver Bey de bu çevreye dâhil olmuş. Maria Sarre'nin dünya ve Osmanlı Devleti hakkındaki geniş bilgisinden ve kültüründen etkilenmişti. Öyle ki, onun gibi olabilmesi için, Naciye Sultan'ı da kendisini eğitmeye teşvik ediyordu.[23]

Enver Bey, Maria Sarre ile uzun süre mektuplaştı. I. Dünya Savaşı sırasında deniz ataşesi olarak İstanbul'a atanacak olan Hans Humann, Almanya'da Osmanlı Devleti lehine kamuoyu oluşturmak amacıyla, bu mektuplardan Ernst Jaeckh'i haberdar ediyordu. [24] Enver Bey, Jaeckh'in, Maria Sarre'nin ismini gizleyerek Alman gazetelerinde yayınlanmasını sağladığı mektuplarında hem Trablusgarp'ta yaptığı organizasyonlarla Bedevilerden nasıl bir ordu oluşturmakta olduğunu anlatıyor, hem de kendi konumundan duyduğu mutluluğu vurguluyordu.

Trablusgarp Müslümanlarının 'Enver sevgisi' çok daha farklıydı. İtalyanların Trablusgarp'a saldırısı İtalyanların Trablusgarp'a saldırısı Arap vilayetlerindeki halk üzerinde birleştirici bir rol oynamış, İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne destek artmış, Yemen'deki İmam Yahya İsyanı bile durulmuştu. İtalyanlara karşı gerilla savaşı başlatmak üzere Trablusgarp'a gelen Binbaşı Enver Bey'e yerli halk, hanedanla akrabalığı nedeniyle, çok saygı gösterdi. Sünusi Şeyhi Ahmed Şerif Enver Bey'e candan destek verdi. Trablusgarp'taki resmi kumandan Neşet Paşa'nın kumandanlığı sadece kâğıt üzerinde kalmıştı. Örneğin 16 Kasım 1912'de Maria Sarre'ye, "dilediği kişiyi dilediği bölgeye vali atayacak konumda olduğunu ve Sultan'ın adına hükmettiğini" yazmıştı.[25]

Enver Paşa, "son derece cesurdu, ecele ve kadere inanır, ama ölümden korkmazdı."[26] Bir başka mektubundaki ifadeler bu iddiayı doğrular nitelikte: "Benim için hayatın hiç ehemmiyeti yok ama komik bir şey var, ben tehlikeye doğru koştukça ölüm benden kaçıyor. Bu da benim vatanın şerefi ve çıkarlarımızı korumak için yaşayacağıma olan inancımı artırıyor. [...] Yüce bir kuvvet şu sıra beni yaşatıyor ve çalışmamı sağlıyor."[27]

İttihatçılar, anayasa ve parlamento gibi demokratik kurumları Batılılaşmanın sembolleri, modernleşmenin alametleri oldukları için önemsemiş, fakat içselleştirmemişlerdi. Özellikle denetimleri altında olduğu dönemlerde Meclis-i Mebusan, orta sınıfın bu tanınmamış gençlerinin işine gelmiş, meşruiyetlerinin temeli olmuştu. Fakat iktidarlarının sağlamlaştığına inandıklarında, Meclis-i Mebusan'ı kolayca feshetmekten ve kendilerine sadık olacak bir meclis seçtirmek üzere, 'sopalı' olarak anılacak olan bir seçim yapmaktan, bu meclisi de kanun-ı muvakkatlerle (geçici kanun) devre dışı bırakmaktan çekinmemişlerdi.

Enver Paşa da, Meclis-i Mebusan'a pek olumlu bakmıyor ve "kolaylıkla ortadan kaldırılabilecek lüzumsuz bir makine, boşta dönen bir çark gibi telakki ediyordu."[28] Aklı başında birinin demir elini gerekli görüyor ve "İktidarı paylaşmak isteyen bütün vasat kafaları ezmek lazım" diyordu.[29] Nitekim kanun-ı muvakkatleri sıklıkla kullanacak ve siyasi lügate, 'yok kanun, yap kanun, var kanun' vecizesini armağan edecekti.

Babıâli Baskını'nı mektup arkadaşına önceden bildirmekte bir sakınca görmemişti: 4 Ocak 1913'te, "içeride birbirimizi boğazlayacağız yakında" dedikten sonra, "eğer planım başarılı olursa bu ihtimali uzaklaştırabiliriz. Aksi halde ne olur bilmem." diye yazmıştı. 10 Ocak tarihli mektubunda, kendini oldukça güçlü gördüğünü hissettiren şu satırları okuyoruz. "[...] Devleti ve memleketimin istikbalini kurtarmak için, iktidara güçlü bir heyet-i vükelâ getirtmeyi düşündüm. Nazım Paşa sadrazam ve Harbiye nazırı olarak çok büyük bir gücü kendinde toplasın istedim, çünkü her şeye rağmen şu sıra dürüst ve enerjik

hareket etme kabiliyetinde olan tek adamın o olduğunu görüyorum. Oldukça tarafsız bir hükümet de kurabilirim l...]".[30] M. Sarre, darbe başarılı olduktan sonra ona bir tebrik telgrafı göndermişti.[31]

İttihatçıların en güçlü yanları; eylemci yönleri, sınır tanımayan hayalperestlikleri ve kendilerine olan aşırı güvenleriydi. 'İttihatçılık ruhu', adeta tanrısal bir görevin sahibi olduğuna inanmak, "devlet yükselecekse yükseltecek, değişecekse değiştirecek" tek gücün kendisi olduğuna emin olmaktı.[32] Bu kutsal ve kurtarıcı güce muhalefet etmenin, onu iktidardan uzaklaştırmayı denemenin bir çeşit vatan hainliği olduğuna inanıyorlardı. Dolayısıyla, "Milleti kurtarmak için Allah tarafından tayin edildiğine"[33] inanan Enver Paşa, âdeta İttihatçı anlayışın sembolüydü. Ziya Gökalp'e göre ise, "melekler bu milletin kurtulacağını ona fısıldamışlardı."[34]

Orduyu yenileştirmeyle devleti yenileştirmeyi eşdeğer gören Enver Paşa, Harbiye nazırı olur olmaz, hızlı bir başlangıç yaptı. Balkan Harbi'nde yetersiz oldukları iddiasıyla, 1.100 subay, 7 Ocak'ta yayınlanan bir iradeyle tasfiye edildi. Enver Paşa'nın, Balkan Savaşı'nda yaşanan hezimeti ordudaki yaşlı subayların başarısız ve etkisiz olmalarına bağlaması, yükselmek isteyen genç subayları kendine bağladı. Ordunun gücünü ve verimliliğini artırmaya, disiplini tesis etmeye yönelik girişimlerinin uygulama hızı ve kararlılığı asker-sivil herkesi etkiledi ve genellikle kendine hayran bıraktı.

Öte yandan, yeni Harbiye nazırının, ekonomik durumlarının düzeltilmesi için gösterdiği gayretin uyandırdığı medyunluk duygusuyla, subaylar Enver Paşa'nın istediği "mutlak itaat" ve "göreve bağlılık" şartlarını yerine getirerek onun arkasında birleşiyorlardı. Adeta devlete değil, Enver Paşa'ya bağlanıyorlardı.[35]

Enver Paşa'nın Harbiye nazırı olarak kazandığı güçlü konum, onun çekinmeden bireysel kararlar alıp uygulamasına olanak veriyordu. Fakat

kıta hizmetinin pratik tecrübelerini edinmeye, yüksek komuta mevkiinin gerektirdiği yetenekleri kazanmaya vakti olmamıştı. Bu zaafını karizmatik kişiliği ve hayalleriyle örtebilmesi, onun gerçeklikle bağını kopartmasını da kolaylaştırıyordu.

İlginç olan, bu gerçeği en iyi fark edenlerin, İstanbul'daki Alman ve Avusturya-Macaristan askeri yetkililerinin olmasıydı. Onlara göre, "sınırsız hırsını tevazu maskesiyle gizlemeyi başaran Enver'in, mümkün ve ulaşılabilir olana karşı sergilediği ilgisizlik şaşırtıcıydı. Yaşamsal kararları alırken elindeki araçların gerçek niteliklerini doğru değerlendirecek bilgi ve tecrübeden yoksundu. Radikalizmi, mahareti ve ataklığıyla öne çıkmış, askeri disiplin ile bağdaşmayan entrikaların içinde olmuş bir askeri cunta üyesiydi."[36]

Muavenet-i Milliye Beyrut'ta (üstte).

Salim ve Kemal Beyler ile Ertuğrul tayyaresi (üstte).

SONUÇ

İTC'nin halka gösterilen yüzü olarak öne çıkmasında fayda gördüğü Enver Paşa, hem cemiyetin popüler olmasını sağlıyor hem de cemiyete yönelik itirazları önleyerek âdeta bir kalkan işlevi görüyordu. Bu durum ona karşı yükselebilecek itirazları önlediği gibi, kişisel ihtirasların ve rekabet duygularının geri plana atılmasını ve etrafında birleşilmesini sağlamış, hızlı yükselişini kolaylaştırmıştı. Çalkantılı yıllarda bir sığınak arayan çoğu kişiyi kendine bağlamıştı. İnsanlar ona güveniyor ve muhtemelen onda olmayan pek çok özelliği ve meziyeti ona izafe ediyorlardı.

Enver Paşa, baştan beri siyasetin tam içinde yer aldı. Gizli kararların alınmasında hep müdahil olduğu gibi, karizmasına hizmet edeceğini düşündüğü durumlarda, başına buyruk davranmaktan da hiç çekinmedi. Yenilikçi, çalışkan, kesin kararlı, azimli bir Harbiye nazırı ve iyi bir örgütçü olarak çoğu Osmanlı subayının simgesi oldu.

Zaten dindar bir kişi olan Enver Paşa, İslam dünyasının gösterdiği

1920'lerde Fatih Belediyesi önündeki Hava Şehitleri Anıtı.

dayanışmanın etkisiyle, siyasal İslamcı fikirleri benimsemekte zorlanmadı. Balkan Harbi'nden sonra diğer İttihatçı önderler güçlü bir şekilde Türkçülük ideolojisine yönelirken, o hep İttihad-ı İslâm taraftarı kaldı. Ancak Turancı girişimleri onun hem Türkçü görünmesini sağlıyor hem de asıl benimsediği İslamcılık ideolojisine hizmet ediyordu.

Enver Paşa'daki 'kahraman' olmak hevesinin emsallerine kıyasla daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. Maria Sarre'ye gönderdiği, 20 Haziran 1912 tarihli mektubunda, "Ne istiyorum biliyor musunuz? Eski bir şövalye gibi, bir Romalı savaşçı gibi, askerlerimin omuzlarında bir kalkan üzerinde taşınarak geri dönmeyi" diyordu.[37] Enver Paşa'nın Harbiye nazırı olması üzerine çok sevinen Hans Humann onun, "ülkeyi kurtarabilecek bir 'dahi' ve 'Türk Napoléon'u" olduğunu söylemişti.[38] Oysa Enver Paşa 1922'de, Moskova'da bir Napoléon albümüne, "Beni de Napoléon'a benzetenler oldu, kabul etmem, ben ikinci adam olamam!" diye yazacaktı.[39] Ondaki Napoléon olmak ve hatta onu geçmek hevesi Almanya'nın işini kolaylaştırmışa benziyor. Nitekim onun bu zaafını bilen Alman dostları onu, kaşındaki beyazlığın "cihangirlik işareti" olduğuna inandırmışlardı.[40]

1914-1918 arasındaki gelişmelerin, "Osmanlı Devleti'nin mukadderatını İttihad ve Terakki Cemiyeti; İttihad ve Terakki Cemiyeti'ni, İttihad ve Terakki Merkezi umumisi; Merkezi umumiyi 'Üçler'; 'Üçler'i de Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın kuvvetli iradesi sevk ve idare ediyordu"[41] yorumunu doğruladığını düşünüyorum.

DİPNOTLAR

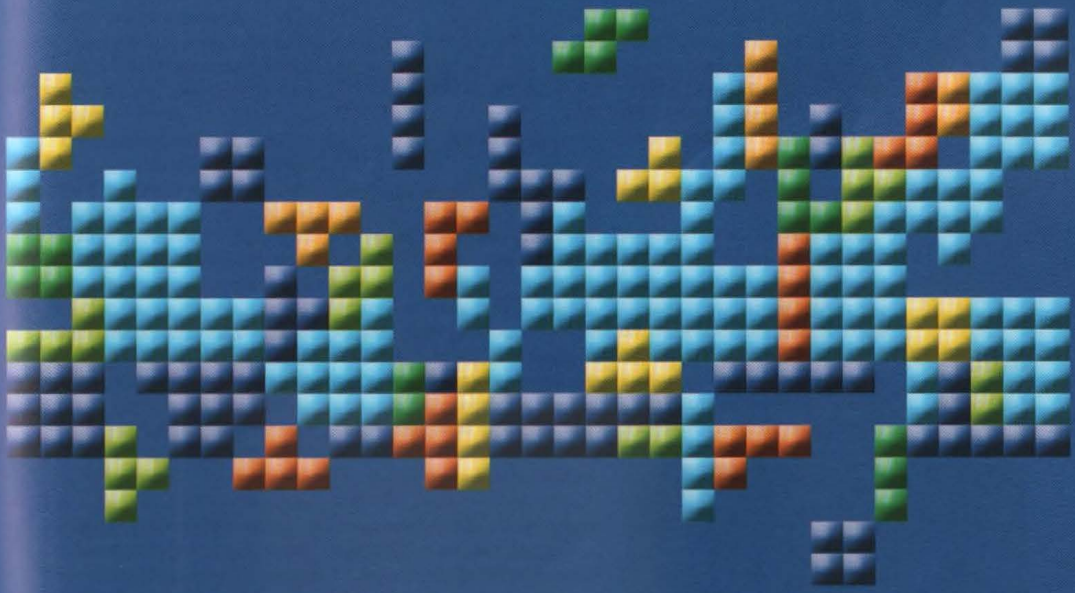
1 Turfan M. Naim; *Jön Türklerin Yükselişi*, Çeviren: Mehmet Morali, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 402.
2 *L'Illustration*, 25 Ekim 1913, "Paris-le Caire en aéroplan", s. 322.
3 *L'Illustration*, 13 Aralık 1914, "Paris-le Caire en aéroplan", s. 492-494.
4 *L'Illustration*, 10 Ocak 1914, "Paris-le Caire en aéroplan", s. 28-29.
5 İlmen, Süreyya; *Türkiye'de Tayyarecilik ve Balonculuk Tarihi*, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1947, s. 9-77.
6 *Tanin*, 7 Şubat 1914, "Ayastefanos İskenderiye müsabaka-yı havayesi".
7 İlmen, a. g. e., s. 108.
8 *Servet i Fünun*, 30 Kanunusani 1329 (12 Şubat 1914), "Osmanlı tayyareleri, ehramla doğru", s. 316.
9 *Tanin*, 22 Şubat 1914, "İstanbul-Paris".
10 *Tanin*, 29 Şubat 1914, "Osmanlılığın itilâsı için vazîfe uğrunda şehit olan ilk kurbanlar".
11 *L'Illustration*, 7 Mart 1914, "Premiers exploits et premiers deuils de l'avitation Ottomane", s. 192.
12 *Tanin*, 2 Mart 1914, "Kahire yolundaki facia-Yeni bir uçağımız geldiyor...".
13 *Tanin*, 7 Mart 1914, "Kahire seyahat-i havâriyesinin üçüncü yolcusu".
14 *Tanin*, 12 Mart 1914, "İstanbul Kahire- Yafa'daki kaza Tayyare denizedüştü".
15 *Tanin*, 17 Mart 1914, "İstanbul-Kahire yolunda Şuhedamız için abide-i ihtiram".
16 Safa, Peyami; *Türk İnkılâbına Bakışlar Cümhuriyetin 15 inci yılı münasebetile*, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1938, s. 42-43.
17 *Tanin*, 10 Mayıs 1914, "Seyahat-i havâriye- Tayyare Kahire'de".
18 *L'Illustration*, 13 Haziran1914, "L'Avitation militaire enTurquie", s. 520.
19 İlmen, a. g. e., s. 113.
20 Hanioğlu, M. Şükrü; *Kendi Mektuplarında Enver Paşa*, Der Yayınevi, İstanbul, 1989.
21 Eldem, Edhem; "Enver Enver Olmadan Önce" *İkinci Meşrutiyet'in İlanının 100. Yılı*, Sadberk Hanım Müzesi, İstanbul, 2008, s.79.
22 Kocahanoğlu, Osman Selim; *Devrişi Vahdeti ve Çavuşların İsyanı 31 Mart Vak'asi ve İslâmcılık*, Temel Yayınları, İstanbul, 2001, s. 48.
23 Fuhrmann, Malte, "Almanya Potsdam'da Enver Paşa Köprüsü", *Toplumsal Tarih*, Sayı 200, Ağustos 2010, s. 46-52.
24 A.g. m., s. 49.
25 Hanioğlu, a. g. e., s. 512.
26 Erden, Ali Fuad; *İsmet İnönü*, Burhanettin Erenler Matbaası, İstanbul 1952, s. 66.
27 Hanioğlu, a. g. e., s. 136.
28 Yalçın, Hüseyin Cahit; *Tanıdıklarım*, YKY, İstanbul 2001, s. 24.
29 Hanioğlu, a. g. e., s. 174.
30 A. g. e., s. 219-220.
31 Fuhrmann, a. g. m., s.50.
32 Tunaya, Tarık Zafer; *Türkiye'de Siyasi Partiler, C. III, İttihad ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, İstanbul 1989, s. 326-327.
33 Altay, Fahrettin, *10. Yıl Savaş ve Sonrası 1912 1922*, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970, s. 75.
34 Erden, a. g. e., s. 62.
35 Turfan, a. g. e, s. 405.
36 Pomiankowski, Joseph, *Der Zusammenbruch des Ottomanischen Reiches*, Amalthea Verlag, Zürich-Leipzig-Wien, 1928, s. 39.
37 Hanioğlu, a. g. e., s. 142.
38 Fuhrmann, a. g. m., s. 50.
39 Aydemir, Şevket Süreyya; *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, Cilt 2, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1971, s. 917.
40 Karabekir, Kâzım, *Cihan Harbine Nasıl Girdik*, Cilt 2, Emre Yayınları, İstanbul, 1994, s. 213-214.
41 Erden, a. g. e., s. 59.

LMU LUDWIG-MAXIMILIANS-UNIVERSITÄT MÜNCHEN

GTOT

TURKOLOGENTAG 2014

I. Avrupa Türkoloji, Osmanlı ve Türkiye Araştırmaları Toplantısı

11-14 Şubat 2014

Ludwig Maximilian Üniversitesi
Ana Bina, Geschwister Scholl
Meydanı 1
80539 Münih

www.gtot.org

TURKISH REVIEW Tarih

LARCHER'NİN KİTABININ ÖZEL BİR NÜSHASI

EDHEM ELDEM

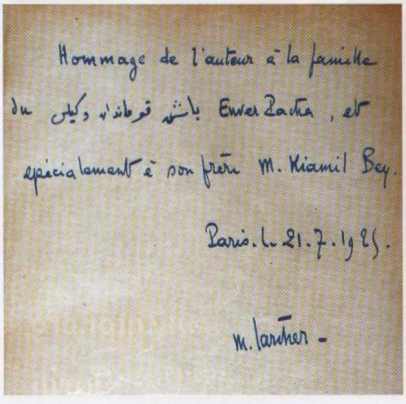
Dergimizin son sayısında genç tarihçi Loubna Lamrhari'nin Fransız subayı Maurice Larcher (1885-1963) hakkında ilginç bir yazısı yayımlandı. Burada sunduğum kısa bilgiler, Lamrhari'nin yazısının tetiklediği küçük bir ekleme niteliğindedir. Okuyucuların genel bağlamı daha iyi kavramak veya hatırlamak için Lamrhari'nin makalesine tekrar göz atmaları gerekecektir.

Bu kısa yazıya konu olan, Larcher'nin *La guerre turque dans la guerre mondiale* (Dünya Savaşında Türk Savaşı) başlıklı 1925 tarihinde Paris'te neşredilmiş olan kitabının elimde bulunan özel ve ilginç bir nüshasının tanıtımıdır. Gayet düzgün deri ciltli bu nüshanın neden ilginç olduğu, hemen iç kapaktan evvel yer alan ithaftan anlaşılacaktır:

"Hommage de l'auteur à la famille du باش قوماندان وكيلى Enver Pacha, et spécialement à son frère M. Kiamil Bey.

Paris, le 21.7.1925.
M. Larcher»

Maurice Larchernin kitabın Enver Paşa ve ailesi için imzaladığı ithaf notu.

Tam tercümesiyle:

"Yazarın Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın ailesine ve özellikle kardeşi Sayın Kâmil Bey'e saygılarıyla.

Paris, 21 Temmuz 1925.
M. Larcher"

Kısacası Maurice Larcher, kitabının bir nüshasını içinde yer alan öykünün başlıca kahramanı ve eski düşmanı Enver Paşa'nın geride kalan ailesine imzalayarak ithaf etmişti. İthafın içinde Enver Paşa'nın eski unvanı olan "Başkumandan Vekili" Arap harfleriyle Türkçe yazarak bu lisana olan hâkimiyetini gösteren yazar, eski usul asalet göstererek yenik düşmüş olan eski bir düşmanın hatırasını saygıyla anıyordu.

Bilindiği gibi Enver Paşa (1881-1922), Dünya Harbi'ndeki başarısızlığı neticesinde Ekim 1918'de istifa etmek zorunda kalmış, ardından da bir Alman denizaltısıyla ülkeden kaçmış, Odessa üzerinden Berlin'e gitmişti. 1921'e kadar burada gizlenen Enver, ardından Rusya'ya giderek Orta Asya'da bir ayaklanma örgütlemeye çalışırken 4 Ağustos 1922 tarihinde Bolşevik birliklerine karşı çarpışırken ölmüştü. Geride bıraktığı karısı Naciye Sultan (1898-1957), 1919'da İstanbul'dan ayrılarak Berlin'e gitmeyi başarmış, kısa bir müddet için de olsa kocasıyla birlikte olabilmişti. Enver'in ölümünden sonra 1923'te İstanbul'a dönmüş ve Enver'in en küçük kardeşi Kâmil ile evlenmiş idiyse de 3 Mart 1924'te hilafetin ilgası ve hanedanın sürgüne çıkarılması nedeniyle ülkesini tekrar terk etmek zorunda kalmıştı, Naciye Sultan, yeni eşi Kâmil Bey (Killigil) (1898-1962) ve çocukları Mahpeyker (Enver) (1917-2000), Türkân (Mayatepek) (1919-1989) ve Ali (Enver) (1921-1971) ile Paris'e yerleşmişti. Larcher'nin ithafında Enver Paşa'nın ailesi diye bahsettiği aile bundan ibaretti; özellikle saygılarını sunduğu kardeşi Kâmil Bey de hem Naciye Sultan'ın yeni kocası, hem de Enver'in kardeşi olarak merkezi bir konumda bulunuyordu.

Larcher'nin kitabının bu nüshasının özelliği bu ilginç ithafla bitmiyordu. Kitabın içinde birçok sayfalardaki bazı yerlerin altları çizilmiş, bazı yerlerde ise kenara mürekkeple bazı yorumlar eklenmişti. Bu müdahalelerin aile fertlerinden biri tarafından yapıldığını tahmin etmek pek zor değil. Özellikle yorumların açık bir şekilde Enver'i ve Türkleri savunuyor olması bunu teyit etmektedir. Müdahalelerin ilki, Larcher'nin metnine değil, Selanik ve Makedonya'da Alman ve Bulgar ordularını dize getirmiş olan meşhur Fransız mareşali Louis Franc-

het d'Espèrey'nin (1856-1942) bir buçuk sayfalık önsözünde yer alan bir cümleyeydi. "Sevgili Larcher" diye başlayan bu mektupvari önsözde Franchet d'Espèrey, yazarın çalışmasını övdükten sonra, tek cümlelik bir paragrafta Enver Paşa'nın politikasını ve savaştaki rolünü sert bir dille eleştirmişti:

"La stratégie fastueuse et incohérente d'Enver Pacha conduira certainement l'armée turque à la ruine."[2]

Yani:

"Enver Paşa'nın gösterişli ve tutarsız stratejisi Türk ordusunu muhakkak yıkıma sürükleyecektir."

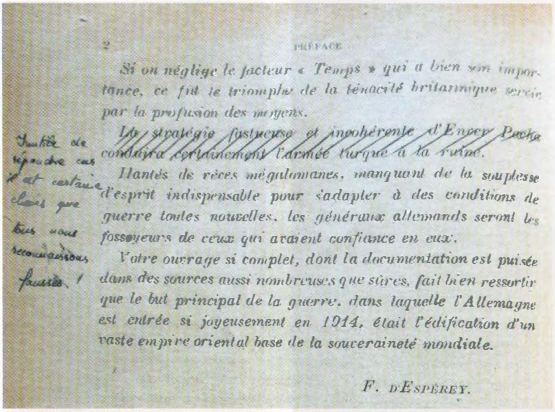
Ancak bu sözlerin yer aldığı iki satırın üstü dikkatli bir şekilde verev çizgilerle çizilmiş, kenara ise aynı kalemle şu not düşülmüştü:

"Inutile de répondre car il est certaine[s] choses que tous nous reconnaissons fausses!"

"Cevap vermeye değmez, zira hepimizin yanlış olduğunu bildiğimiz bazı şeyler mevcuttur."

Belli ki kitabı okuyan kişi Enver hakkındaki bu sert yargıya kızmış, üzerini okunmasına mani olmayacak şekilde çizmiş ve yanlışlığını ispat etmek için bir not düşmüştü. Kabul etmek gerekir buradaki sözlerin manası çok da açık değil. Herkesin yanlış veya yalan olduğunu bildiği tam olarak neydi? Enver'in stratejisinin gösterişli ve tutarsız olduğu mu, bunun Türk ordusunun yıkımına sebep olacağı mı, yoksa her ikisi mi? Not bir yana, Franchet d'Espèrey'nin de bu cümlede neden gelecek zamanı kullandığı da anlaşılması zor bir şey. 1925'te basılan bir kitabın önsözünde Enver'in yedi sene önce hezimetle bitmiş bir savaş yüzünden Türk ordusuna verdiği zarar olup bitmiş bir şey değil miydi?

Her neyse, bütün bu muğlâklıklara rağmen, Franchet d'Espèrey'nin Enver'i başarısız olmanın ötesinde zararlı bir subay olarak gördüğü,

PRÉFACE

Si on néglige le facteur « Temps » qui a bien son importance, ce fut le triomphe de la ténacité britannique servie par la profusion des moyens.

La stratégie fastueuse et incohérente d'Enver Pacha conduira certainement l'armée turque à la ruine.

Inutile de répondre car il est certaine choses que tous nous reconnaissons fausses.

Nantes de vères méguilmanes, manquant de la souplesse d'esprit indispensable pour s'adapter à des conditions de guerre toutes nouvelles, les généraux allemands seront les fossoyeurs de ceux qui avaient confiance en eux.

Votre ouvrage si complet, dont la documentation est puisée dans des sources aussi nombreuses que sûres, fait bien ressortir que le but principal de la guerre, dans laquelle l'Allemagne est entrée si joyeusement en 1914, était l'édification d'un vaste empire oriental base de la souveraineté mondiale.

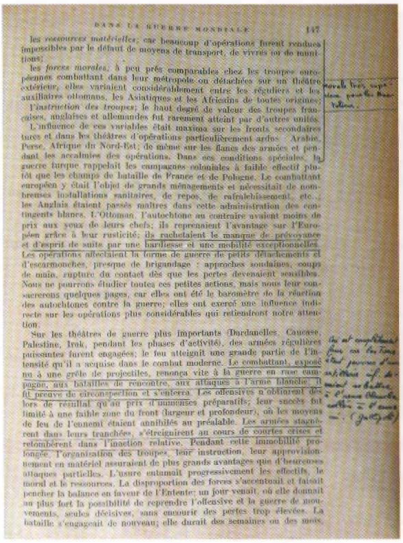
F. D'ESPÈREY.

Enver Paşa'nın politikasının ve savaştaki rolünün eleştirildiği satırlar çizilerek Kâmil Bey tarafından yanına şu not eklenmiştir: "Cevap vermeye değmez, zira hepimizin yanlış olduğunu bildiğimiz bazı şeyler mevcuttur."

Enver bir kumandanın karakterine sahipti: savaş konusundaki içgüdüsü, düzen merakı, görev aşkı, hareketliliği ve manevi kuvveti ona yaklaşan herkesi etkisi altına alıyordu. Oysa aslında kendisi bir strateji sahibinden çok, bir maceracı, bir tür **condottiere** *idi. 'Tecrübesi azdı' ve ordudaki hizmetlerin işleyişiyle pek ilgilenmiyordu.(...)"*

bu sözlerinin üstünü çizip yorumda bulunan kişinin ise Enver'i müdafaa etme ihtiyacı duyduğu aşikârdır. Bu kişinin kimliğini ise pek fazla şüpheye mahal vermeden tahmin etmek mümkün: Enver Paşa'nın kardeşi ve dul kalmış karısı Naciye Sultan'ın yeni kocası Kâmil Bey. Bu notların kitap alınır alınmaz ya da kısa süre sonra okunduğunu düşünürsek, 1925'te aile içinde bu tür bir notu Fransızca yazabilecek sadece iki kişi vardı: Naciye Sultan ile Kâmil Bey. Naciye Sultan'ın yazılı Fransızcasının bu derecede olmadığı ve kitapta yer alan notların ve çizili yerlerin hem askeri ve teknik konularla ilgili oluşu, hem de gayet titizlikle yazılarak cetvelle çizilmiş olması, bunların mühendislik okumuş olan Kâmil Bey'in elinden çıkmış olduğuna pek kuşku bırakmamaktadır. Üç sene önce silahı elinde ölmüş olan kendinden on yedi yaş büyük ağabeyini hiç düşünmeden müdafaa etmesi ise rahatlıkla anlaşılır bir halet-i ruhiye sayılabilir. Zaten aile içinde Enver Paşa'nın hatırasına her zaman sorgusuz bir şekilde saygı duyulmuş, herhangi bir kusuru olabileceği hiçbir zaman kabul edilmemiş, olsa olsa "aşırı derecede idealist" olmasından dolayı gerçekleri değerlendirmede ufak tefek hataları olmuş olabileceği söylenmiştir. Kâmil Bey'in Naciye Sultan'la olan evliliğinden 1926'da doğacak olan kızı Rana'ya İEldeml (1926-2008) ağabeyine hürmeten çocukluğu boyunca "amca" dedirterek kendini kardeşleri gibi Enver Paşa'nın çocuğu sanmasını sağlaması bu saygının hangi boyutlara varabildiğinin çarpıcı bir işaretidir.

Fakat asıl ilginç olan, Enver Paşa hakkında Larchet'nin kendi tutumunun kendisine önsöz yazan Franchet d'Espèrey'den epeyce farklı oluşuydu. Zaten düşünülürse, Larcher kitabında Enver'e karşı ağır ithamlara yer vermiş olsaydı kalkıp bir nüshasını bu kadar saygılı ifadelerle ithaf

DANS LA GUERRE MONDIALE 147

les *ressources matérielles*, une beaucoup d'opérations furent rendues impossibles par le défaut de moyens de transport, de vivres ou de munitions;

les *forces morales*, à peu près comparables chez les troupes européennes combattant dans leur métropole ou détachées sur un théâtre extérieur, elles variaient considérablement entre les régulières et les auxiliaires ottomans, les Asiatiques et les Africains de toutes origines;

l'*instruction des troupes*; le haut degré de valeur des troupes françaises, anglaises et allemandes, contrastait avec d'autres unités;

L'influence de ces variables était maxima sur les fronts secondaires turcs et dans les théâtres d'opérations particulièrement ardus : Arabie, Perse, Afrique du Nord-Est; de même sur les flancs des armées et pendant les accalmies des opérations. Dans ces conditions spéciales, la guerre turque rappelait les campagnes coloniales à faible effectif plutôt que les champs de bataille de France et de Pologne. Le combattant européen y était l'objet de grands ménagements et nécessité de nombreuses installations sanitaires, de repos, de rafraîchissement, etc... les Anglais étaient passés maîtres dans cette administration des contingents blancs. L'Ottoman, l'autochtone au contraire n'avait moins de prix aux yeux de leurs chefs; ils reprenaient l'avantage sur l'Européen grâce à leur rusticité, du rachetaient le manque de prévoyance et d'esprit de suite par une hardiesse et une mobilité exceptionnelles. Les opérations affectaient la forme de guerre de petits détachements et d'escarmouches, presque de brigandage : approches soudaines, coup de main, rupture du contact dès que les pertes devenaient sensibles. Nous ne pourrons étudier toutes ces petites actions, mais nous leur consacrerons quelques pages, car elles ont été le baromètre de la réaction des autochtones contre la guerre; elles ont exercé une influence indirecte sur les opérations plus considérables qui retiendront notre attention.

Sur les théâtres de guerre plus importants (Dardanelles, Caucase, Palestine, Irak, pendant les phases d'activité), des armées régulières puissantes furent engagées; le feu atteignit une grande partie de l'intensité qu'il a acquise dans le combat moderne. Le combattant, exposé nu à une grêle de projectiles, tenonça vite à la guerre en rase campagne, aux batailles de rencontre, aux attaques à l'arme blanche; il fit preuve de circonspection et s'enterra. Les offensives n'obtinrent des lors de résultat qu'au prix d'immenses préparatifs; leur succès fut limité à une faible zone du front, toujours en profondeur, où les moyens de feu de l'ennemi étaient annihilés au préalable. Les armées stagnèrent dans leurs tranchées, s'étreignirent au cours de courtes crises et retombèrent dans l'inaction relative. Pendant cette immobilité prolongée, l'organisation des troupes, leur instruction, leur approvisionnement en matériel assuraient de plus grands avantages que d'heureuses attaques partielles. L'usure entamait progressivement les effectifs, le moral et les ressources. La disproportion des forces s'accentuait et faisait pencher la balance en faveur de l'Entente; un jour venait, où elle donnait un plus fort la possibilité de reprendre l'offensive et la guerre de mouvements, seules décisives, sans encourir des pertes trop élevées. La bataille s'engageait de nouveau; elle durait des semaines ou des mois.

Kâmil Bey'in ilerleyen sayfalarda "Anadolulların morali çok daha yüksekti" gibi notlarla kitabı okumaya devam ettiği görülmektedir.

edip ailesine takdim etmesi biraz garip kaçmaz mıydı? Gerçekten de kitabın sayfalarında Enver ile ilgili ölçülü sözlere rastlandığı dikkat çekicidir. Bunların en önemlisi, eserin daha başlarında Osmanlı kuvvetlerinin genel bir değerlendirmesinin sonuna doğru Enver'e ayrılmış olan bir paragraftı:

"Enver bir kumandanın karakterine sahipti; savaş konusundaki içgüdüsü, düzen merakı, görev aşkı, hareketliliği ve manevi kuvveti ona yaklaşan herkesi etkisi altına alıyordu. Oysa aslında kendisi bir strateji sahibinden çok, bir maceracı, bir tür *condottiere* idi. 'Tecrübesi azdı' ve ordudaki hizmetlerin işleyişiyle pek ilgilenmiyordu. Kaderine fazlaca güvenip terslikleri öngöremiyor, aksiliklerde ise ısrar ediyordu. Türk millî karakterine ve imparatorluğun imkânsızlıklarına rağmen devamlı olarak saldırıyı uyguluyor ve tavsiye ediyordu. Pantürkist, Panturanist ve Panislamist teorilerine müptela olmuş bir şekilde, imkân ve ihtimalleri aşan cesur ama tehlikeli amaçlar peşindeydi. Arkadaşlarından başka kimseden tavsiye almaz, Almanlara ise sadece bir araç olarak tahammül ediyordu."[3]

Aslında Larcher'nin terbiyeli bir şekilde söylediği, Enver'in cesur bir subay olmakla beraber esas itibarıyle sınırlı, tecrübesiz, öngörüsüz, inatçı ve kibirli olduğuydu. Bunları söylerken de daha tarafsız kaynaklardan istifade etmekteydi. "Tecrübesi azdı" sözünü Alman generali Ludendorf'tan aktarmıştı; ancak asıl Türk generallerinden Ali Fuad Bey'den [Erden] bu konudaki uzun bir alıntının tercümesini bir dipnotta vermişti:

"Enver (Paşa) ki, bazı mukadderat-ı âliyeyi yerine getirmek için dünyaya geldiğine hakikaten kani idi, gerek ihtirasatını tatmin etmek, gerek bu mukadderatını hayz-ı fiile çıkarmak hususunda harbi yegâne vasıta telakki etmiştir. Sulha ona göre hiçbir müspet vaatte bulunmayan abes bir şey, gayr-ı tabii bir hal idi. Genç diktatörün manevi yıldızı harpti. Harp kaza ve kaderin kendisine tevdi ettiğine inandığı, ifası zaruri bir vazife idi. Enver (Paşa) nazarında dünyaya gelmekten esas maksat, şanlı bir surette ölmek ve ölmezden evvel bazı güzel süngü hücumları yapmaktır. Süngü hücumlarından başka her şey, onun nazarında ancak derece-i taliyede mühimdir. Tarih-i âlemin süngü uçlarıyla yazıldığına pek emin idi. Zaten Enver (Paşa)'nın fıtraten bundan başka türlü düşünmesine imkân yoktu."[4]

Larcher'nin bu şekilde Enver Paşa'ya ayırdığı yarım sayfa hiçbir müdahaleye maruz kalmamış, tertemiz kalmıştı. Demek ki Kâmil Bey bu değerlendirmedeki olumsuzlukları Franchet d'Espèrey'nin sert tenkidinden çok farklı bir şekilde kabul edilir bulmuş, hatta inkâr etmekte zorlanmıştı. Biraz müspet tarafından bakıldığı takdirde Larcher'nin sözleri Enver'in başarısızlığını gençliğine, maceraperestliğine ve ülkücü kimliğine mal ederek kötü niyet atfetmeyen ve ailesini fazlaca utandırmayacak bir portre görmek mümkündü. Unutmamak gerekir ki Talat ve Cemal paşalar gibi Enver Paşa sadece savaştan yenik çıkmış bir kumandan ve devlet adamı değildi. Aynı zamanda da savaşın bitiminde hain ilan edilmiş, giyaben idama mahkûm edilmiş, ülkenin düştüğü felaketten sorumlu tutulmuş, son bir gayretle de yeni bir maceraya atılıp bunda da bir sene gibi kısa bir müddet içinde tekrar hezimete uğramış bir askerdi. Bu kadar karanlık ve başarısız bir hayat hikâyesiyle üstelik sürgünde yüzleşmek zorunda kalan ailesi için Larcher'nin sözleri neredeyse bir methiye niteliğindeydi.

Zaten kitabın geri kalan kısımlarında da müdahaleler asgari ölçülerde kalmıştı. Bunların çoğu, okuyucunun önemli bulduğu bazı pasajların altlarının dikkatlice altının çizilmesi ya da sayfa kenarında işaret edilmesinden ibaretti. Çok kabaca bir liste yapılacak olursa, bu konuların başında Çanakkale Muharebesi, Selman Pak ve Kutülamare'deki çarpışmalar, hilafet meselesi, Mekke Şerifi'nin davranışı, Kafkaslardaki vaziyet gibi konular ve pek tabii ki ağabeyi ve amcası Enver ile Halil [Kutl paşaların ismen zikredildiği çoğu pasajlar işaretlenmişti. Doğrudan doğruya bir yorumun yer almasına ise sadece iki örnekte rastlanmaktadır. Aynı sayfada yer alan bu yorumların ilki, "Türk savaşında muharebe konusunda kısa tespitler" bölümünde Avrupa ve Osmanlı ordularının manevi gücünün mukayesesiyle ilgiliydi. Larcher'ye göre:

"Kendi ülkelerinde ya da yurtdışındaki bir mevkide çarpışan Avrupa birliklerinde az çok aynı seviyede bulunan manevi güç, Osmanlı nizami askerleriyle her tür kökenli Asyalı ve Afrikalı yedekler arasında önemli ölçüde değişebiliyordu."[5]

Kâmil Bey'in bu sözlerin yer aldığı paragrafın kenarına eklediği yorum, bir itiraz veya yalanlamadan çok, tam aksine bir teyitti: "Anadolulların morali çok daha yüksekti".[6] Anlaşılan farklı kökenli Osmanlı askerlerinin arasında motivasyon farkı olabileceğini kabul ediyordu, ama asıl vurgulamak istediği Anadolulu askerlerin hepsinden çok daha yüksek bir maneviyata sahip olduklarıydı. İmparatorluktan ulusa geçişin, Osmanlılığın artık Anadolu merkezli bir Türk-İslam kimliği olarak algılanışının, kısacası milliyetçilikten beslenen yeni bir siyaset ve kimlik anlayışının belirgin bir tezahürü...[7]

Aynı sayfada yer alan ikinci yorum ise, Larcher'nin meydan muharebesinden siper savaşına geçişle ilgili görüşüne bir tepkiydi:

"Daha önemli savaş mevkilerinde (faaliyet dönemlerinde Çanakkale, Kafkasya, Filistin, Irak) kalabalık nizami ordular cepheye sürüldü; ateş gücü ise artık modern çatışmalarda kazandığı şiddetin büyük bir kısmına ulaştı. Dolu gibi yağan bir ateşe maruz kalan savaşçılar, açık alanda savaşmaktan, karşılıklı çarpışmalardan ve kesici silahla yapılan saldırılardan hızla vaz geçerek temkin gösterip siperlere daldı."[8]

I. Dünya Savaşı'nda yaşanan büyük değişiklik neticesinde modern savaşa geçişi konu alan Larcher'nin bu sözlerini Kâmil Bey külliyen reddediyordu:

"Bu tamamen yanlıştır, zira Türkler daha zayıf toplara sahip olduklarından düşmanla göğüs göğse kılıç ve süngüyle savaşmak zorundaydılar (Gelibolu)."[9]

Bu itirazı ilginç kılan birkaç nokta var. Birincisi, Osmanlı ordusunun yenilgisinin düşman karşısında maddi imkânsızlıklarla izah edilmesi ve bunun neticesinde "top tüfeğe karşı yalın süngü" kahramanlık öykülerinin revaç görmesi. Bununla ilintili olan ikinci nokta ise, Larcher'nin karakter analizinde ortaya çıkan ve özellikle Ali Fuad Paşa'nın hatıratında yer alan

Enver Paşa'nın bu tür "asil" ve eski usul çarpışmaya olan merakıyla bu yorumun örtüşmesidir. Bütün bu unsurlar bir araya getirildiğinde ortaya çıkan görüntüde Türk askeri, fare gibi yer altına gizlenmek yerine mertçe savaşmayı tercih eden, kılıç ve süngü taarruzlarından korkmayan cesur bir kahraman olarak ortaya çıkmaktadır. Fakat aynı anda da düşmanın cesaretten çok maddi imkânlara dayalı eşitsiz gücü karşısında çaresiz kalan bu kahramanlar, bütün cesaretine rağmen mağlubiyetten kurtulamamaktadırlar. Böylece haksız ama gene de onurlu bir yenilgi fikrinin ortaya çıkması yaşanmış olan travmayı bir dereceye kadar hafifletmeyi başarmaktadır.

Bir Fransız subayının harp tarihi kitabının çok özel bir nüshasını kısaca

Enver Paşa (solda) ile kardeşi Kâmil Bey (sağda) Büyükdere'deki Bilezikçi Çiftliği'nde, 1917 yazı.

Yazarın koleksiyonu.

Soldan sağa: Enver Paşa'nın kardeşi Hasene Hanım, Naciye Sultan, Kâmil Bey, 1923 (?).

Yazarın koleksiyonu.

burada ele alarak dönemin tarihine çok önemli bir katkıda bulunduğumu iddia etmeyeceğim. Fakat bu dönemde önemli bir rol oynamış olan bir şahsiyetin gölgesinin gerek kitabın sayfalarında, gerek yazarının ithafında, gerekse ailesinin algı ve tepkilerinde canlandığını görmek, "büyük" tarih öykülerinin etrafında örülen onlarca, yüzlerce yan veya alt öykünün varlığını hatırlamak için iyi bir fırsat olabilir.

EDHEM ELDEM
TARİH BÖLÜMÜ,
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

1 Maurice Larcher, *La guerre turque dans la guerre mondiale*, Paris, Etienne Chiron, 1925.

2 Larcher, s. 2.

3 "Enver avait le tempérament d'un chef, son instinct de la guerre, son goût de l'organisation, son amour des responsabilités, son activité, sa force d'âme subjuguaient tous ceux qui l'approchaient. C'était pourtant un aventurier, un condottière, plutôt qu'un stratège. Il manquait de métier « et s'inquiétait peu du fonctionnement des services de l'armée. Plein de confiance dans son étoile, il ne prévoyait pas la mauvaise fortune et s'obstinait dans les revers. Il pratiquait et prescrivait constamment l'offensive, en dépit du tempérament national turc et du dénuement de l'Empire ottoman. Imbus des théories panturque, panlouranienne et panislamique, il poursuivait des buts téméraires, excédant les moyens et les possibilités. Il n'acceptait de conseils que de ses amis et ne tolérait les Allemands que comme instrumentis" (s. 72).

4 Ali Fuad [Erden], *Paris'den Tih Sahrasına*, İstanbul, Akşam Matbaası, 1336/1920, s. 14. *Caractère d'Enver*. "Il était convaincu qu'il était venu au monde pour réaliser une haute destinée. Pour remplir cette destinée aussi bien que pour assouvir son ambition, il ne voyait pas d'autre moyen que la guerre. La paix ne lui paraissait pas un état normal ni profitable. Le jeune dictateur était né sous une étoile guerrière. Son devoir impérieux, que lui assignait la fatalité, était la guerre. A ses yeux, le devoir principal de tout homme était de mourir glorieusement après avoir exécuté de belles attaques à l'arme blanche. Tout ce qui n'était pas l'attaque à la baïonnette était pour lui secondaire. Il était persuadé que l'histoire s'écrit à la pointe de l'épée. Ses dispositions naturelles lui interdisaient toute autre façon de penser" (s. 72, n. 1).

5 "[...] les forces morales, à peu près comparables chez les troupes européennes combattant dans leur métropole ou détachées sur un théâtre extérieur, elles variaient considérablement entre les réguliers et les auxiliaires ottomans, les Asiatiques et les Africains de toutes origines" (s. 147).

6 "Morale (air) très supérieure pour les Anatoliens» (s. 147).

7 Bu durumun Mehmet Beşikçi'nin çalışmasındaki tespitlerle örtüşmesi manidardır (M. Beşikçi, *The Ottoman Mobilization of Manpower in the First World War*, Leiden-Boston, Brill, 2012.

8 "Sur les théâtres de guerre plus importants (Dardanelles, Caucase, Palestine, Irak, pendant les phases d'activité), de armées régulières puissantes furent engagées ; le feu atteignit une grande partie de l'intensité qu'il a acquise dans le combat moderne. Le combattant, exposé nu à unegrêlede projectiles, renonça vite à la guerre en rase campagne, aux batallles de rencontre, aux attaques à l'arme blanche ; il fit preuve de circonspection et s'enterra" (s. 147).

9 "Ceci est complètement faux car les Turcs étant pourvus d'une artillerie inf. devaient se battre à l'arme blanche collés à l'ennemi (Gallipoli)" (s. 147).

FRANSIZ VE TÜRK MÜFREDATLARI ARASINDA BİR KARŞILAŞTIRMA

LİSEDE I. DÜNYA SAVAŞI

LOUBNA LAMRHARI

Fransa'da olduğu gibi Türkiye'de de, okul ve müfredatlar konusuna, hatta özellikle tarih eğitimine eğilen çalışmaların sayısı hiç de az değil. Bizim amacımız tarih müfredatının belirli bir başlığına odaklanmak: I. Dünya Savaşı. Yüzüncü yıldönümü anma etkinlikleri bu savaşın tarihi ve hafızası arasındaki ilişki üzerinde düşünmek için bir fırsat sunuyor. Biz de bu fırsatı değerlendirerek bu savaşın okullarda nasıl işlendiği konusuyla ilgilendik.*

ÇEVİRİ: ESRA ATUK

Makalemiz Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nden araştırmacıların ve İstanbul Pierre Loti Lisesi öğretmenlerinin başlattığı ortak bir projeye dayanıyor.[1] "Fransa ve Türkiye'de I. Dünya Savaşı'nın Liselerde İşlenişi" başlıklı çalışmamız, I. Dünya Savaşı ile ilgili Fransız ve Türk ulusal tarihyazımını lise müfredatlarından hareketle karşılaştırmayı amaçlıyor. Bu çalışma Fransa-Türkiye arasında karşılaştırmalı bir yaklaşım benimsiyor ve lise tarih öğretmenleri ile tarihçilerin bilimsel ve pedagojik uzmanlığına başvuruyor. Kronolojik ve uzamsal çerçevesi ve temel çizgileri geleneklere ve bakış açılarına göre değişiklik gösterebilen böylesine büyük bir olayın işlenişindeki farklılıkları ve benzerlikleri ortaya çıkarmayı hedefliyor.[2]

FRANSIZ VE TÜRK MÜFREDATLARINDA VE DERS KİTAPLARINDA I. DÜNYA SAVAŞI

Fransa'da, I. Dünya Savaşı ortaokul 3. sınıf (Türkiye'deki karşılığı 9. sınıf) ve lise 1. sınıf (Türkiye'deki karşılığı 11. sınıf) müfredatlarında yer alıyor. Türkiye'de ise 10., 11. ve 12. sınıf müfredatlarında karşımıza çıkıyor. 10. sınıfta, tarih dersi programı imparatorluğun kuruluşundan yıkılışına kadar (1300 – 1922)[3] Osmanlı dönemine odaklanıyor, I. Dünya Savaşı da programın en sonunda yer alıyor; dolayısıyla öğretmenler konuyu işlemek için yeterli zaman bulamayabiliyorlar. 11. sınıfta ders yılının başında ve "Türk Devrim Tarihi" (1881-1393) başlıklı ilk konu içinde işleniyor. 12. sınıfta seçmeli olan tarih dersi programı I. Dünya Savaşı'ndan günümüze 20. yüzyıl tarihini kapsıyor. Burada Fransa ve Türkiye arasında ortak bir nokta olduğunu görüyoruz: I. Dünya Savaşı her iki ülkede de öğrencinin öğrenim hayatının aynı evresinde, yani lisenin ikinci yılında okutuluyor (Fransa'da 1. ve Türkiye'de 11. sınıflar).

Türkiye'deki müfredatın içeriğini incelemek üzere kaynak olarak ders kitaplarını seçtik, zira bunlar resmi nitelik taşıyor.[4] Fransa'da okutulan dersin içeriği ile ilgili olarak ise resmi müfredat, yani resmi bültenler ve öğretmenlere yönelik yardımcı kitaplar üzerinde çalışmak daha uygun göründü, çünkü bunlar Fransa Milli Eğitim Bakanlığı tarafından sağlanıyor ve daha resmi ve zorunlu bir nitelik taşıyor. Fransa'da öğretmenlerin ders kitabı kullanmasının zorunlu olmadığını da belirtelim, ama bununla birlikte uygulamada bu tür kitapların kullanıldığını görüyoruz.[5] Resmi olmayan bu ders kitapları elbette pazarlama mantığının dışında kalmıyor, çünkü farklı yayıncılar tarafından çıkarılan çok sayıda ders kitabı bulunuyor. Öğretmenler genellikle her kitaptan bir tane ediniyorlar. Okullar okutulacak kitabı öğretmenler kurulunda belirliyor, bu seçim okul müdürü tarafından onaylanıyor. Ders kitabı öğretmenler için bir belge bankası, öğrenciler için de çalışma materyali olarak işlev görüyor. Ders kitaplarının öğrenciler ve öğretmenler tarafından nasıl kullanıldığını değerlendirmek ise oldukça güç. Bu kitaplar bir süredir internette de bulunuyor. Elektronik versiyonu basılı kitabın birebir kopyası oluyor; ancak içerik olarak aynı olmakla birlikte elektronik versiyon pedagojik açıdan daha zengin: Etkileşimli olarak tasarlandığından, öğretmenler bu materyale doğrudan müdahale edebiliyor (önemli kısımların altını çizme özelliği vb).

19. VE 20. YÜZYILLARA AİT BİR SAVAŞ?

I. Dünya Savaşı Türkiye'deki müfredatlarda Fransa'ya oranla daha az yer tutuyor. Esas olarak Kurtuluş Savaşı (1919-1922) ve Cumhuriyet'in ilk dö-

nemi (1923-1930) ön plana çıkarılıyor. Örneğin, 1920'li ve 1930'lu yıllar bir eğitim-öğretim yılı boyunca işleniyor.[6] Osmanlı İmparatorluğu'ndan savaş halinin – en azından – Balkan Savaşları'ndan (1912-1913) Kurtuluş Savaşı'na (1919-1922) kadar sürdüğünü unutmayalım: Bu şekilde, I. Dünya Savaşı bir anlamda "savaş içinde savaş" özelliği kazanıyor. 10. sınıf ders kitabında, savaş hali Trablusgarp Savaşı'ndan (1911) Kurtuluş Savaşı'nın sonuna kadar (1922) süren 11 yıllık bir dönemi kapsıyor; Trablusgarp meselesi ile İtalyan emperyalizmine ve Mustafa Kemal'in rolüne vurgu yapılıyor.

I. Dünya Savaşı 19. yüzyıl başlığı altında yer alıyor, çünkü 1800'den 1922'ye uzanan dönemi kapsayan bir ünite içinde işleniyor. 10. sınıf ders kitabındaki "En Uzun Yüzyıl (1800-1922)" başlıklı 5. ünite, 19. yüzyıla gönderme yapıyor. Başlık tarihçi İlber Ortaylı'nın kitabının adından esinlenmiş. Ancak, I. Dünya Savaşı 20. yüzyıl savaşları arasında yer alıyor: Ders kitabındaki 5. ünitenin 6. konusu "20. Yüzyılda Osmanlı Devleti ve Savaşlar"[7] başlığını taşıyor. Burada I. Dünya Savaşı Osmanlı İmparatorluğu'nu sonlandıran bir Osmanlı savaşı olarak tanıtılıyor: 3. bölümün başlığı "I. Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin Sonu".

I. DÜNYA SAVAŞI'NDAN II. DÜNYA SAVAŞI'NA?

Fransa'da "topyekûn savaş" kavramı (hem 3., hem de 1. sınıfta) I. Dünya Savaşı ile ilgili konunun merkezinde yer alıyor.[8] Ders kitaplarında I. Dünya Savaşı tartışmasız olarak 20. yüzyıla dâhil ediliyor. I. Dünya Savaşı ile 1920'li ve 1930'lu yıllar arasındaki devamlılığın altı çiziliyor ve barışın sonuçları açısından inceleniyor: Dünya barışının Milletler Cemiyeti üzerinden örgütlenmesi ve bunun başarısızlıkla sonuçlanması. I. ve II. Dünya Savaşları arasında da, bir anlamda sanki insanlığı bu ikinci savaşa sürükleyen birincisiymiş gibi güçlü bir bağ kuruluyor.[9] 1. sınıfta, I. Dünya Savaşı ile ilgili konu "20. Yüzyılda Savaş" başlıklı ünite içinde ele alınıyor.[10] "Topyekûn savaş" kavramı da iki dünya savaşı arasındaki bağlantıyı kurmaya olanak tanıyor. Bu konuda öğretmenlere yönelik resmi rehber kitap "iki dünya savaşının topyekûn savaş sorunsalı çerçevesinde birbirlerine bağlamadan ayrı ayrı ele alınmaması"[11] gerektiğini ifade ediyor. Fransa'da tarihyazımı alanında I. Dünya Savaşı'nın 20. yüzyılın matrisi olup olmadığını anlamaya yönelik bir tartışma var.[12] Her ne kadar savaş içinde yer aldığı yüzyıl ile derinden bağlantılı bir biçimde ele alınsa da, 1870 Fransa-Prusya Savaşı ile arasındaki ilişkiden ne ders programında, ne de ders kitaplarında söz ediliyor. İkinci Fransa İmparatorluğu'nu Prusya Krallığı ve müttefikleri ile karşı karşıya getiren bu savaş, Almanların zaferiyle sonuçlanmıştı. Fransa'nın bu yenilgisi bir yandan III. Napoléon'un imparatorluğunun yıkılmasına ve III. Cumhuriyet'in kurulmasına, diğer yandan da Alman İmparatorluğu'nun kurulmasına yol açmıştı. Alsace-Lorraine bölgesinin kaybedilmesiyle birlikte yaşanan yenilginin yarattığı şok, Fransa'da çok güçlü bir intikam duygusunun oluşmasına neden oldu. Özellikle Fransız ordusu derin bir travma içindeydi. Fransız tarihçi André Bach bununla ilgili olarak "1870 saplantısı"[13] ifadesini kullanır. Türkiye'de I. Dünya Savaşı'nın olduğu gibi, Fransa'da 1870 savaşı imparatorluğu bitiren savaştı.

Tarih boyunca ülkeler arasına çeşitli gerekçelerle savaşlar yaşanmıştır. Yukarıdaki fotoğrafları inceleyerek savaşların siviller üzerindeki etkilerini tartışınız.

Türkiye'de okutulan *Tarih 10* ders kitabından alınan dört fotoğraf, s. 208.

Savaşın aşamaları harekât savaşı / siper savaşı / harekât savaşı biçiminde bir üçlü şemaya göre anlatılıyor ve Doğu Cephesi[14] ile Batı Cephesi arasındaki ayrım önem kazanıyor. Fransa'da okutulan ders programında savaşın kısa bir savaş olması gerektiği düşüncesi üzerinde duruluyor. Savaşın yıllara dağılımına tam olarak uyulmuyor (kronolojik tablo hariç), çünkü ders kronolojik olmaktan çok tematik bir mantığa göre tasarlanıyor ve topyekûn savaş kavramından hareketle işleniyor.

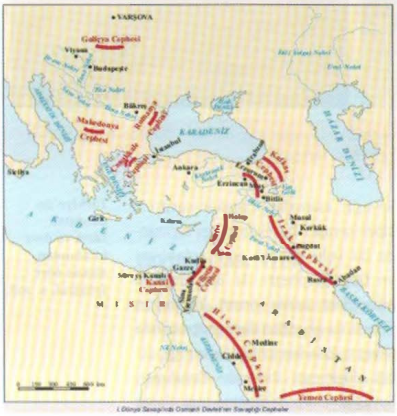
SAVAŞIN KÜRESEL BOYUTU

Fransa'da I. Dünya Savaşı'nın öğretilmesi için benimsenen bakış açısı küresel, yani Fransa'ya odaklı değil.[15] Avrupa boyutu da ön plana çıkarılıyor. Fransa ise bir vaka olarak sunuluyor. Yerel açıdan Verdun Muharebesi özellikle ortaokulda, 3. sınıfta örnek muharebe olarak ele alınıyor. Lisede 1. sınıfta ise Somme ya da Marne muharebeleri gibi pek çok muharebe işleniyor.

Türkiye'de ders Osmanlı coğrafyasına odaklanıyor ve cephelere ayrılıyor. Bununla birlikte, 10. ve 11. sınıf kitaplarında verilen Avrupa haritaları savaşın Avrupa boyutunu vurguluyor; Osmanlı İmparatorluğu da Avrupa haritalarında konumlandırılıyor. Buna

Savaşta bir fabrikada çalışan kadınları gösteren fotoğraf. Fransız ders kitabı (Belin, 2012).

Osmanlı cepheleri haritası. *Tarih* 10, s. 217.

göre, I. Dünya Savaşı küresel bir savaştan çok, bir Osmanlı ve Avrupa savaşı olarak karşımıza çıkıyor. Dersin planında coğrafi bakış açısı kronolojik mantığın yerini alıyor ve cephe kavramı merkeze oturuyor. Cephelerin hareketliliğinden çok niteliği üzerinde duruluyor (taarruz, savunma ya da dış cepheler). 11. sınıf ders kitabı Osmanlı Devleti'nin savaştığı cepheleri bir harita üzerinde tanıtıyor.[16] 10. sınıf ders kitabında da savaşa coğrafi bakımdan yaklaşılıyor; farklı cephe türleri bir tablo ile gösteriliyor: "2 taarruz cephesi", "4 savunma cephesi" ve "müttefiklere yardım amacıyla açılan 3 cephe";[17] bu tablodan Kafkas cephesine ve Osmanlı yenilgisine yol açan nedenleri anlatan paragraflara geçiliyor. Bu başlık altında Ermeni sorununun ele alınması savaşın "dışına çıkılmasına" neden oluyor, çünkü 1980'li yıllarda Ermeniler tarafından öldürülen Türk diplomatlardan, PKK ile ASALA arasındaki işbirliğinden ve daha geniş anlamda Ermeni davasına verilen destekten de söz ediliyor. 10. sınıf ders kitabında diğer cephelerin incelenmesine Türkiye'nin Ermeni tezlerine cevap vermek için yaptığı çalışmalarla ilgili bir sorunun ardından geçiliyor: "Ermeni soykırım iddialarına karşı Türkiye'nin yaptığı çalışmalar nelerdir ?"

10. sınıfta, bir savunma cephesi olan Çanakkale en önemli cephe olarak işleniyor; Mehmet Akif Ersoy'un "Çanakkale Şehitlerine" şiiri okuma parçası olarak veriliyor. Çanakkale seferinin anlatısının ardından, Mustafa Kemal'in rolü ünlü sözüyle vurgulanıyor: "Ben size savaşmayı değil, ölmeyi emrediyorum".[18] 11. sınıfta ise Çanakkale cephesi 10. sınıf programına göre daha geri planda kalıyor.

Fransız ve Türk müfredatında kayda değer iki farklılık göze çarpıyor: Fransız müfredatının aksine, Türk müfredatında olayların anlatılması önem kazanıyor ve topyekün savaş kavramından söz edilmiyor. Özellikle tarihçi Mehmet Beşikçi tarafından geliştirilen bu kavramın Türk tarihyazımında yakın bir geçmişte kullanılmaya başladığını da belirtelim.[19] Yine iki müfredat arasındaki farklılıklardan biri olarak, Rus Devrimi'nin Fransa'da I. Dünya Savaşı başlığı altında işlendiğini, ancak Türkiye'de buna değinilmediğini ekleyelim.

EMPERYALİZM VE SAVAŞIN NEDENLERİ

Fransız ve Türk müfredatları arasında emperyalizm konusu etrafında kayda değer bir dengesizlik bulunuyor. Fransa'da 3. sınıfta olduğu gibi 1. sınıfta da emperyalizm sorunu ele alınmıyor. Daha genel olarak, savaşın nedenleriyle ilgili bir eksiklik de fark ediliyor. Savaşın nedenleri sorusu, Fransa'da "sorumluluklar kavgası" olarak bilinen çok daha eski bir tartışmaya gönderme yapıyor.[20] Resmi müfredatı ve örneğin 1. sınıf ders kitabını[21] incelediğimizde, savaşın nedenlerinin neler olduğunu öğrenemiyoruz. Bu durum elbette öğretmenlerin derste bu konuya değinmelerine engel oluşturmuyor.

Buna karşılık, Türkiye'de 10. ve 11. sınıf ders kitapları savaşın nedenleri üzerinde duruyor. Bunlar şu şekilde özetleniyor: 1) Genel nedenler: Fransız İhtilali sonucunda ortaya çıkan milliyetçilik akımının etkisi; Sanayi Devrimi ile birlikte sömürgeciliğin hızlanması; Avrupa devletleri arasında bloklaşma ve silahlanma yarışının hızlanması; ham madde ve pazar arayışının devletler arası rekabete dönüşmesi; 2) Özel nedenler: İngiltere ve Almanya arasındaki hammadde ve pazar arayışından kaynaklanan rekabet; önemi ekonomik ve sınai (kömür havzası) olarak tanımlanan Alsace-Lorraine sorunu; Avusturya - Macaristan İmparatorluğu ile Rusya'nın Balkanlar'daki hedefleri ve İtalya'nın Akdeniz'e egemen olma düşüncesi; Rusya'nın dünya ticaretinden pay almak için sıcak denizlere ulaşma amacı ve Balkanlar'da uyguladığı Panslavizm politikası; Japonya'nın Asya ve Büyük Okyanus'ta yayılma politikası.[22] Bu farklı noktalar savaşın uluslararası boyutunu vurguluyor. Emperyalizm sorunu Trablusgarp Savaşı konusunda da ele alınıyor. Balkan Savaşları ise emperyalist boyutun vurgulanmadığı bir parantez oluşturuyor.

MUHAREBELER VE İNSANLAR

Fransa'da muharebelerin anlatısı ön planda yer almıyor ve Fransız müfredatının temel çizgisi savaşla ilgili olayların anlatısından kaçınmayı hedefliyor.[23] Ders kitaplarında yaşamöyküsüne yer verilen kişilerin asker değil, sivil oldukları gözleniyor: Politikacı Georges Clémenceau (1841-1929) ve Aristide Briand (1862-1932), yazar ve eski muharip Maurice

Genevoix (1890-1980).[24] Generaller – Joffre, Franchet d'Espèrey, Guillaumat ya da Pétain– müfredatlarda geri planda kalıyor.

Türkiye'de, Çanakkale Savaşı'nda ün kazanan Mustafa Kemal elbette birincil planda yer alıyor, ama başka önemli isimlere de değiniliyor: 1) Savaşın nedenleri kısmında adı geçen Avusturya Arşidükü Franz-Ferdinand; 2) Enver, Talât ve Cemal Paşalar (Enver Paşa Almanya ile ittifakın seçilmesi ve Sarıkamış yenilgisi konusunda, Talât Paşa Ermeni sorunu ile ilgili olarak, Cemal Paşa da Süveyş Kanalı'na düzenlenen başarısız taarruzlarıyla anılıyor); 3) Wilson ve Wilson ilkeleri; 4) Çanakkale Savaşı'nın adsız kahramanları. Alman etkisi ve Alman komutasına, özellikle Çanakkale seferi sırasında Liman Von Sanders'in rolüne değinilmiyor.

Savaşın simge niteliği taşıyan muharebesi Çanakkale. Sarıkamış'tan ise çok az söz ediliyor: Kafkas Cephesi'yle ilgili bir paragrafın içinde iki satır. Anadolu'daki işgaller Kurtuluş Savaşı (1918-1922) ile ilişkilendiriliyor. Bununla ilgili olarak ders kitaplarında yer alan işgal haritalarına bakılabilir. Konunun sonunda yer alan İzmir'in işgali ise Kurtuluş Savaşı'na geçiş yapmaya olanak veriyor.

SAVAŞIN ŞİDDETİ

Fransa'da kitlesel şiddet kavramı büyük önem taşıyor. "Savaş kültürü", "merhametsizleşme" ve "vahşileşme" kavramları üzerinde duruluyor. Bir kültürel tarih akımı tarafından yakın bir geçmişte geliştirilen bu tartışmalı kavramlar, günümüzde de Fransa'da önemli tarihyazımı tartışmalarına konu olmaya devam ediyor.[25] Bu bağlamda, ders kitaplarında muharebe deneyimi ön plana çıkarılıyor ve siper savaşlarına, askerlerin gündelik yaşamlarına odaklanıyor. Bu şekilde savaşın tarihi genelkurmayın gözünden değil "aşağıdan", yani siperlerden bakılarak yeniden yazılabiliyor. "Poilus" (Türkiye'deki "Mehmetçik" deyiminin Fransa'daki karşılığı) mektupları öğrencilere okutuluyor. Vicdani ret meselesi de kısa bir süredir 1917'de Fransa'da çıkan büyük ayaklanmalar üzerinden işleniyor.[26] Örneğin, öğretmenlere yönelik rehber kitap askerler tarafından söylenen ve ayaklanmaya davet eden "Craonne Şarkısı"nın okutulmasını öneriyor.

Siperlerdeki askerleri gösteren fotoğraf, Belin 2012.

Bu şarkı o dönemde askeri komuta kademesi tarafından sansürlenmişti. Bunların yanı sıra, cephe gerisinden, örneğin kadınların ulusal ekonomi içinde üstlendikleri rolden de söz ediliyor. Bu derste Ermeni soykırımı, Yahudi soykırımından önce meydana gelen 20. yüzyılın ilk soykırımı olarak tanıtılıyor.[27]

Türkiye'de kitlesel şiddet tam olarak dile getirilmiyor. 10. sınıf ders kitabında, dört fotoğraf sivil halk üzerinde uygulanan şiddete dikkat çekiyor, ancak fotoğraflar I. Dünya Savaşı'nı görüntülemiyor.[28] Bazıları Türk çocuklarına tanıdık gelebilecek, ancak adlandırılmamış dört fotoğraf... Bunlardan sol üst köşede yer alan ilki, sürgün yolundaki Balkan muhacirlerini gösteriyor; bunun sağında yer alan oldukça tartışmalı ikinci fotoğrafta babasının korumaya çalıştığı Filistinli bir çocuk görülüyor; dini kimlik ve

Ayaklanmacı Fransız askerlerinin söylediği "Craonne Şarkısı"nın son kıtaları:

"C'est malheureux d'voir sur les grands boul'vards
Tous ces gros qui font leur foire;
Si pour eux la vie est rose,
Pour nous c'est pas la même chose.
Au lieu de s'cacher, tous ces embusqués,
F'raient mieux d'monter aux tranchées
Pour défendr' leurs biens, car nous n'avons rien,
Nous autr's, les pauvr's purotins.
Tous les camarades sont enterrés là.
Pour défendr' les biens de ces messieurs-là.

"Ceux qu'ont l'pognon, ceux-là r'viendront
Car c'est pour eux qu'on crève
Mais c'est fini, car les troufions
Vont tous se mettre en grève
Ce s'ra votre tour, messieurs les gros
De monter sur le plateau
Car si vous voulez faire la guerre
Payez-la de votre peau"

TÜRKÇE ÇEVİRİSİ

"Üzücü görmek büyük bulvarlarda
Salınan şu şişkoları;
Pembeyse hayat onlara,
Bizim için bambaşka.
Saklanmak yerine şu korkaklar
Cephelere çıksalardı
Mallarını savunmaya, zira hiç meteliği yok
Biz garibanların.
Tüm arkadaşlar şuracığa gömüldü
Savunmak için bu beylerin mallarını.

"Mangırı olanlar var ya, onlar geri dönecekler
Biz onlar için ölüyoruz çünkü.
Ama artık bitti, çünkü askerciklerin hepsi
Greve gidecekler,
Size de gelecek şişko beyler
Sahneye çıkma sırası.
Bu kadar istiyorsanız savaşı,
Koyun ortaya hayatınızı."

Osmanlı sonrası coğrafya bu iki fotoğraf arasında bağ oluşturuyor; sol altta bulunan üçüncü fotoğrafta açlık kurbanı iki çocuk görülüyor; son olarak, tanımlaması daha güç dördüncü bir fotoğraf, üzerinde siyah dumanlar yükselen bir kent manzarası önünde seyreden zırhlı birlikleri gösteriyor. Fotoğraflara eşlik eden yorum ise şöyle: "Tarih boyunca ülkeler arasında çeşitli gerekçelerle savaşlar yaşanmıştır. Yukarıdaki fotoğrafları inceleyerek savaşların siviller üzerindeki etkilerini tartışınız."[29] Alıştırma biçiminde çocuklardan istenen yorum çalışması, savaşın sivil halk üzerindeki etkilerine odaklanıyor. Dört fotoğraf da sivil halka uygulanan şiddeti vurguluyor (dört fotoğraftan üçü); fotoğraflarda görülen çocuklar, öğrencilerin görüntülerle özdeşleşmelerini sağlamayı amaçlıyor.

SAVAŞTAN SONRA...

Fransa'da, barışa yönelik umutlar meselesi barışçılık, Milletler Cemiyeti ve uğradığı başarısızlık üzerinden ele alınıyor. Savaştan sonra "dikta" olarak nitelenen Almanya'ya yapılan kötü muamele II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle ilişkilendiriliyor. Barışın uzun süre korunamamış olması (II. Dünya Savaşı'na gönderme) savaşın bir sonucu olarak veriliyor. Fransız müfredatında Milletler Cemiyeti mandalarına (örneğin Lübnan ve Suriye) değinilmiyor.

Barış umutları Türkiye'de barış antlaşmaları, işgaller ve imparatorluğun parçalanmasıyla eklemleniyor. Savaşın sonu 1918-1920 arasında imzalanan antlaşmalarla ele alınıyor. Bunlardan üçü üzerinde özellikle duruluyor: 1) Mondros Ateşkes Antlaşması (3 Ekim 1918); 2) savaşın kaderinin Batı'da olduğu kadar Doğu'da da belirlendiğini gösteren Brest-Litowsk Antlaşması (3 Mart 1918); 3) Wilsonculuğu ön plana çıkaran Paris Konferansı (28 Haziran 1919 Versailles Antlaşması).[30] Savaşın sonu bir anlamda Wilson ilkelerinin ihaneti olarak yorumlanıyor.

LOUBNA LAMRHARI
ASKERİ TARİH DALINDA DOKTORA ÖĞRENCİSİ
FRANSIZ ANADOLU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
MONTPELLIER III - PAUL VALÉRY ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

* Türkiye'de, Tarih Vakfı, Fransa'da ise Comité de Vigilance face aux Usages publics de l'Histoire (CVUH) [Tarihin kamusal kullanımları ile ilgili ihtiyat komitesi] çalışmalarına ve yayınlarına bakılabilir. Türkiye için, örnek olarak bkz. Ayşe Alan, Dilara Kahyaoğlu, Günay Üstüner, Hasan Tahsin Özkaya, 20. Yüzyıl Dünya ve Türkiye Tarihi Öğretmen Kitabı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007, 3. baskı; Faruk Alpkaya, Gökçen Alpkaya, 20. Yüzyıl Dünya ve Türkiye Tarihi, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004 ya da Salih Özbaran (der.), Tarih ☻gretimi ve Ders Kitapları, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1994. Fransa için, örnek olarak bkz. Laurence De Cock, Nicolas Sarkozy écrit l'histoire de France, Agone, 2008; Odile Dauphin, Rémy Janneau ve Nicolas Perron (der.), L'enseignement de l'histoire géographie de l'école élementaire au lycee. Vecteur de propagande ou fondement de l'esprit critique ?, Paris, L'Harmattan, 2009 ya da Laurence De Cock ve Emmanuelle Picard, La Fabrique scolaire de l'histoire. Illusions et désillusions du roman national, Agone, collection "Passé et présent", 2009.

1 Buçalışmayakatılan herkese en içten teşekkürlerimi sunarım: özellikle Frédéric Gerard, Eddy Lioret, Şebnem Panahzat ve Şerife Ziylan; Hayrettin Kaya ve Mutlu Öztürk; Işık Tamdoğan ve Alexandre Toumarkine ve Pierre Loti Lisesi ve IFEA'nın müdürleri Xavier Bocquet ve Jean-François Pérouse.

2 Bu makale yapığımız çalışmaların tümünü aktarma iddiası taşımıyor. Örneğin, öğretmenlerin uzmanlık alanına girdiğinden pedagoji ile ilgili konuları burada ele almadım. Yalnızca I. DünyaSavaşı ileilgili Fransız ve Türk müfredatlarının içeriğini karşılaştırmayı seçtim. Yöntem olarak da müfredatların tüm içeriğini anlatmayı değil, karşılaştırılabilecek olanı karşılaştırmayı benimsedim.

3 Program "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu (1300-1453)" başlığını taşıyan bir konuyla açılıyor ve bizi ilgilendiren I. Dünya Savaşı'nı da içeren "XX. Yüzyılda Osmanlı Devleti ve Savaşlar" başlıklı konuyla bitiyor: Vicdan Cargır, İlhan Genç, Mehmet Çelik, Celal Genç, Şenol Türedi, *Ortaöğretim. Tarih 10*, MEB, Devlet Kitapları, 2012[4. baskı].

4 1931'den 1993'e kadar kullanılan tarih ders kitaplarıyla ilgili bir araştırma için, bkz. Etienne Copeaux, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000 (2 baskı).

5 Piyasada en çok bulunan yayıncılar Belin, Hachette, Hatier ve Magnard'dır.

6 Lütfiye Duran, *Improvement of Balkan History Textbooks Project Reports*, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 2002, s. 163.

7 *Ortaöğretim. Tarih 10*, a.g.e., s. 205.

8 Fransız programlarında "topyekün savaş" kavramının kullanılmasıyla ilgili verdikleri aydınlatıcı bilgiler için Pierre Loti Lisesi öğretmenleri Eddy Lioret ve Şerife Ziylan'a içtenlikle teşekkür ederim.

9 Örnek olarak, *Histoire – 1re L. ES. S* (Paris, Belin, 2011) ders kitabının planını alıyorum. Bu kitapta I. Dünya Savaşı (s. 58-83) ve II. Dünya Savaşı (s. 84-109) ile ilgili bölümler birbirini izliyor. İki savaş arası dönemi görmek için kitabın 156 sayfasını beklemek gerekiyor ve bu konu Soğuk Savaş, Körfez Savaşı (1990-1991), Saraybosna (1992-95) ve 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından ele alınıyor.

10 Bkz. programın "Questions pour comprendre le XXe siècle", Thème 2 – La guerre au XXe siècle" [20. Yüzyılı Anlamak İçin Sorular, İzlek 2 – 20. Yüzyılda Savaşlar bölümüyle ilgili "Eduscol" fişi, "Eduscol" programa eşlik etmek üzere hazırlanan öğretmenlere yönelik resmi rehberdir. Bkz. Fransa Milli Eğitim Bakanlığı internet sitesi, http://eduscol.education.fr/pcge. Son erişim tarihi: 27 Ocak 2014.

11 Bkz. *Eduscol, 1re - histoire* " Question – Guerres mondiales et espoirs de paix" [Soru – Dünya Savaşları ve Barış Umutları], s. 2.

12 Bu konuyla ilgili, bkz. Frédéric Rousseau, "1914-1918, matrice du XXe siècle"; une nouvelle figure historique ou un prêt à penser ?", Frédéric Rousseau, Jean-François Thomas (dir.), *La fabrique de l'événement*, Paris, Michel Houdiard, 2009 içinde.

13 "1870 Saplantısı" üzerine, bkz. André Bach, *L'armeede 1re'yğua. Histoire politiquede l'armée française*, Paris, Tallandier, 2004, s. 45.

14 Fransız okurları için, "Doğu Cephesi" yalnızca Rusya'yı ifade eder.

15 Fransız programlarında "topyekün savaş" kavramının kullanılmasıyla ilgili verdikleri aydınlatıcı bilgiler için Pierre Loti Lisesi öğretmenleri Eddy Lioret ve Şerife Ziylan'a teşekkürederim.

16 Bkz. "Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Savaştığı Cepheler" haritası, *Tarih 11*, s. 22.

17 *Ortaöğretim. Tarih 10*, s. 214.

18 10. sınıf ders kitabında, bkz. s. 217 ve 218.

19 Topyekün savaş üzerine, bkz. Mehmet Beşikçi, *The Ottoman Mobilization of Manpower in the First World War: Between Voluntarism and Resistance*, Leiden, Brill, 2012.

20 Antoine Prost, Jay Winter, *Penser la Grande Guerre. Un essai d historiographie*, Paris, Seuil, collection "Points histoire", 2004, s. 51-54.

21 Ders kitaplarından *Histoire - 1re L. ES. S* (Paris, Belin, 2011) bu açıdan oldukça anlamlı. I. Dünya Savaşı'nın nedenlerine ne bu savaşa ayrılan bölümde (s. 58-83), ne de 20. yüzyılın ekonomik ve toplumsal sorunlarını (1929 krizi, iş dünyası, ekonomik göçler vs.) ele alan bir önceki bölümde (s. 12 à 57) değiniyor.

22 Bu verilen 10. sınıf ders kitabında buluyoruz: bkz. "Dünya Savaşı'nın Nedenleri" başlıklı tablo, *Ortaöğretim. Tarih 10*, s. 208. 11. sınıf ders kitabı da savaşın nedenlerini sınıflandıran bir tablo sunuyor: bkz. *Ortaöğretim. Tarih 11*, s. 21.

23 Bkz. *Eduscol*. "Kaçınılması gereken tuzaklar" başlığı (s. 2), siyasal ve askeri tarihten kaçınılması gerektiği belirtiliyor.

24 Biyografiler için, bkz. 1. sınıf ders kitabı (Belin, 2011), sırasıyla s. 64, 70 ve 76.

25 Bu tartışmalarla ilgili bir fikir edinmek için, bkz. Alexandre Toumarkine, "Tarih ve sosyal bilimlerin etkileşimi çerçevesinde savaşı yeniden okumak: I. Dünya Savaşı tarihçiliğinde Fransa örneği", der. Ferdan Ergut, Ayşen Uysal, *Tarihsel Sosyoloji. Stratejiler Sorunsallar ve Paradigmalar*, Ankara, Dipnot Yayınları, 2007, s. 165-174.

26 Siyasal açıdan, Fransa Başbakanı Lionel Jospin'in 5 Kasım 1998'de Craonne'da, Dames yolunda – 1917 de önemli ayaklanmaların çıktığı yer – yapılan ve firar ya da emre itaatsizlik nedeniyle "kurşuna dizilen" askerleri saygıyla andığı konuşmasına gönderme yapıyorum. Bu konuşma Fransa'da önemli ve şiddetli bir siyasal tartışma başlattı. Ayaklanmaların sosyolojisi için, bkz. André Loez, *14-18 Les refus de la guerre. Une histoire des mutins*, Paris, Gallimard, 2010.

27 Bkz. André Loez, "La fabrique scolaire de la culture de guerre", Laurence De Cock et Emmanuelle Picard, *La fabrique scolaire de l'histoire. Illusions et désillusions du roman national*, Agone, collection "Passé et présent", 2009'içinde, s. 93-103, s. 103.

28 Bkz. 10. sınıf tarih ders kitabı, s. 208.

29 *A.k.*

30 Savaşın sonunda imzalanan antlaşmalar için, bkz. 10. sınıf ders kitabı, s. 219 ve 220. Bu antlaşmalar "I. Dünya Savaşı'nı Bitiren Antlaşmalar" başlıklı bir tabloda sınıflandırılıyor; 11. sınıf ders kitabı ise özellikle Mondros Ateşkes Antlaşması ve Paris Konferansı'na odaklanıyor (s. 24 ve 25) ve koruyu İzmir'in işgaliyle kapatıyor.

AYDIN, BİLİM İNSANI, EĞİTMEN, ARKEOLOG

HALET ÇAMBEL

MEHMET ÖZDOĞAN

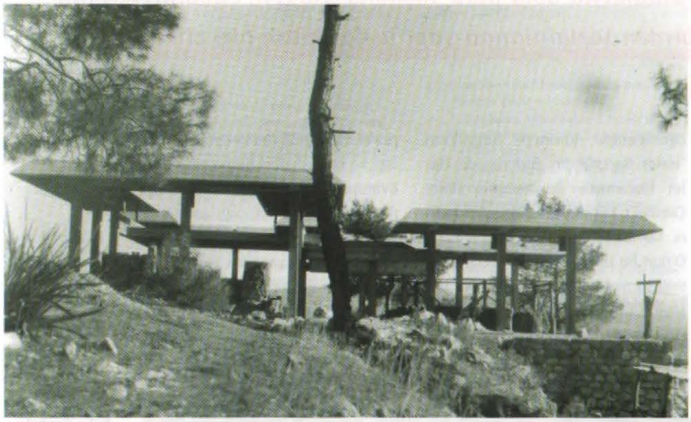
1916 yılında Berlin'de doğan Halet Çambel'i 12 Ocak 2014 tarihinde, 98 yaşındayken kaybettik. Prof. Dr. Halet Çambel özgün kimliği ve çağının ötesinde bakış açısıyla, birbirinden farklı alanlarda öne çıkmıştır. Yüzyıllık yaşamını kelimenin tam anlamıyla dolu dolu yaşamış, Türkiye Cumhuriyeti'nin çağdaşlaşma sürecinde birden fazla alanda yapı taşlarından biri olmuştur.

Halet Çambel akademik dünyanın farklı alanlarında yaratıcı öngörüsü, uygulamadaki başarıları ile öne çıkmıştır; arkeolog, korumacı, çevreci, eğitmen, dilbilimci, mimar, planlamacı, etnograf, düşünür gibi farklı bilimsel kimlikler ile tanınır. Türkiye'nin akademik ortamında uluslararası açılımların simgesi olarak ünlenmiştir. Başka bir açıdan bakıldığında ise Çambel sporcu, köycülük önderi, köy öğretmenidir. Karatepe Dağları'nın "Halet Bacısı"sıdır. Bizlerin de Halet Hocamızdı. Bu nedenle Halet Çambel'i Karatepe Aslantaş'ın hafızı, bir arkeolog olarak tanımlamak, O'nun bu uzun ve renkli yaşantısını sığlaştırmak olacaktır. Çambel her şeyin ötesinde Cumhuriyet'in ilkelerine, çağdaşlaşmaya yürekten inanmış bir aydındı, tüm yaşamını da bu ilkelere göre düzenlemişti. "İş"i görev olarak bilmiş, bu nedenle yaptıkları ve başardıkları ile hiçbir zaman övünmemişti. Yeni kurulan dünya ile bütünleşmeye ve çağı yakalamaya çalışan Cumhuriyet'e katkıda bulunmayı, zaten yapması gereken bir görev olarak gördüğünden Çambel bunları hiçbir zaman dile getirmemiştir. Her türlü zorluğa karşı durmayı, bürokratik engelleri aşmayı ve yapılmasının gerekli olduğuna inan-

Halet Çambel eşi Nail Çakırhan ile birlikte.

Karatepe Aslantaş Kuzey Kapı kazı sırasındaki durumu.

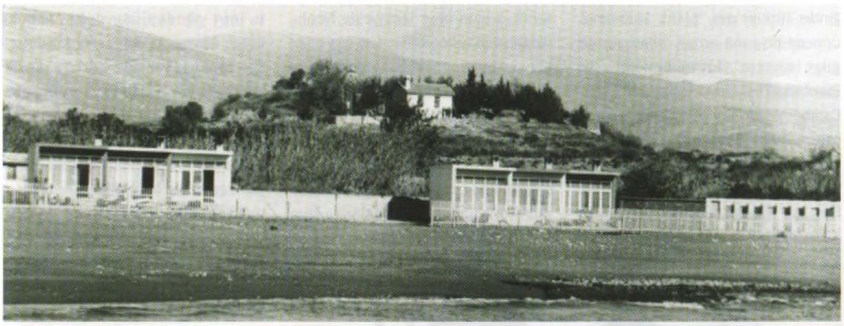
Karatepe Aslantaş koruma çatısı yapım aşamasında.

dığı şeyleri yapmayı sıradan bir işmiş gibi sürdürmüştür. Bu nedenle yaklaşık 50 yıl boyunca öğrencisi olmakla övündüğüm Halet Çambel'i, öğrencilik yıllarımızda herhangi bir üniversite hocası olarak görmüştük. Yaptığı işlerin ne denli önemli ve büyük olduğu, zaman geçtikçe ortaya çıkmıştır. 1950'li yıllarda çalışmalarına esas aldığı ilkeler, ancak 1980'lerden sonra, önce dünyada daha sonra da ülkemizde kabul görmüş ve esas olarak alınmıştır.

Ne var ki Çambel hiçbir zaman ilkelerini sloganlaştırmamış, süslü ve güzel terimlerle değil, herkesin anlayacağı sıradanmış gibi gelen söylemlerle hayata geçirmiştir. Bunların arasında kültür varlıklarının "yerinde, doğal çevre ortamı ile birlikte korunması", "kültürel peyzaj", "kültür varlıklarının orta ve uzun erimli bölge planlaması ile bütünleşmesi", "kültür varlıklarının, çevresinde yaşayanlara karşın değil, onlarla birlikte yaşayanlar ile korunması", "kültür varlıklarının yalnızca seyirlik olmaması, toplumun sosyal ve ekonomik zenginliğine katkıda bulunması", "sürdürülebilirlik", "farkındalık yaratmak", "restorasyonu gösterişe dayalı bir sahtecilik olarak değil 1964 Venedik Tüzüğü'nde tanımlanan anastylosis düzeyinde tutması" ve bilimsel yayında "acelecilik değil, titizlik ve doğruluk" gibi birçok ilki örnek olarak sayabiliriz.

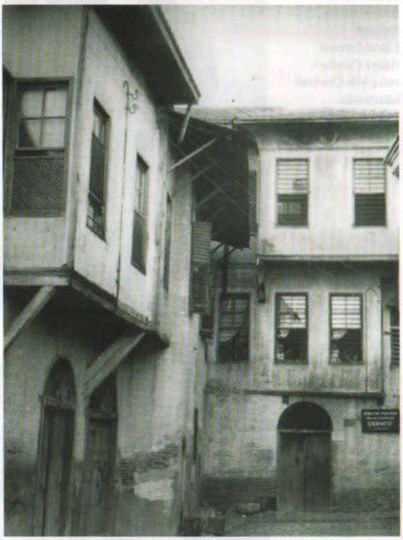
Halet Çambel'in ailesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun önde gelen aydın bir ailesidir; dedesi, müderrislik, sadrazamlık ve en sonunda Berlin Büyükelçiliği yapmış İbrahim Hakkı Paşa; babası Türk Tarih Kurumu'nun kurucularından ve uzun süre de başkanlığını yapmış olan Hasan Cemil Bey'dir. Önce Almanya'da daha sonra İstanbul Amerikan Kız Koleji'nde ve Fransa Sorbonne Üniversitesi'nde okumuş; birçok Batı diline anadili kadar hâkim olmanın ötesinde Ön Asya'nın ölü dillerinde de uzmanlaşmış, dönemin önde gelen düşünürleri, bilim insanları ile yakın ilişki içinde yetişmiştir. Bu farklı ve seçkin aile ortamına karşın Çambel, 1939 yılından itibaren yaşamının büyük bir kısmını arazide, dağlarda, köylerde en güç koşullar altında hiç şikâyet etmeden kendi seçtiği yaşam şekline gönülden bağlanarak sürdürmüştür. Kendisine sıradan gelmesine karşın efsaneleşmiş alan çalışmaları vardır. II. Dünya Savaşı'ndan önce Afyon'un Frig Yaylası'nda Emilie Haspels ile başlayan ve savaşın başlamasıyla yarım kalan çalışmayı tek başına sürdürmüş, iki kez paraşütle indirilmiş Alman casusu kuşkusuyla tevkif edilerek yakalanmış ancak yine de geri dönerek çalışmalarını sürdürmüş, Karatepe Dağları'nda eşkıyaların kol gezdiği dönemde tek başına atla gezmiş, konaklamış ve bölgede "Halet Bacı" adı günümüze kadar yaşayan bir efsane hâline gelmiştir. İstanbul Üniversitesi'nde 14 Ocak 2014 tarihinde yapılan cenaze törenindeki konuşmalarda Halet Hocamızı en iyi tanımlayan konuşma "O sizler için bilim insanıydı, arkeologdu, eğitmendi ancak O bizim Karatepelilerin, Toroslar'ın Anasıydı" sözü olmuştur.

Halet Çambel'in meslek yaşamının ilk yılları, yukarıda sözünü ettiğimiz Frig Yaylası'nın yanı sıra Orta Anadolu'da Kırşehir Has Höyük'te 1943 yılında başlamıştır. İç Anadolu Yaylası'nın enginliği Çambel'i çok etkilemiştir. Sık sık "Orta Anadolu bozkırlarında güneşin batışı ve gece karanlığının bastırması bir başka olur" sözünü yinelerdi. 1946 yılından sonra Çukurova, Çambel'in yaşamının ayrılmaz bir parçası olmuş, o zamanlar Adana'ya bağlı Kadirli ilçesi Karatepe ve Kızyusuflu köyleri onun kendini özdeşleştirdiği mekânlar hâline gelmişti. İlk olarak Theodor Bossert ve Bahadır Alkım ile çalışmaya başladığı Karatepe-Aslantaş, Ceyhan

Irmağı'nın Andırın Ovası'ndan sonra girdiği sarp, dağlık ve ormanlık bir bölgeydi. Yol yoktu, devletin olanakları henüz buraya ulaşmamış, ormancılıkla geçinen birkaç fakir köy, dağı mekân tutan eşkıyalar, yılda iki kez geçen Türkmen aşiretlerinden başka kimsenin uğramadığı bir yerdi. Çambel kültür savaşını burada verdi. Bossert başkanlığında yapılan birkaç kazı mevsimi, ortaya beklenmedik önemde eserler ve daha sonra Hitit resim yazısının çözülmesini sağlayacak çift dilli yazıtlar vermişti. Bunlar çok prestijli bir yayın için yeter de artardı. Kazı ekibi de çalışmayı burada bitirme kararı aldı. Bu karar Çambel'i çok sarsmıştı. Her şeye ve herkese karşın çalışmaları sürdürme kararı aldı; uzun soluklu bir çalışmayla daha fazla eser, yazıt, bilgi ortaya çıkabilirdi. Ortaya çıkanların birleştirilerek yerinde kalması gerekirdi, ören yeri engin bir çam ormanının içindeydi ve bunun doğal güzelliği ile korunması gerekirdi. Ören yeri bir açık hava müzesi hâline gelirse fakir Karatepe köylülerinin gelişimini sağlayabilirdi. Bütün bunlar da Karatepelilerin, alanın taşıdığı önemi kavrayarak benimsemesi ile gerçekleşecekti. Bunun yapılabilirliğine Halet Çambel ile o yıllarda işsiz ve sol kimliği nedeniyle tümüyle dışlanmış olan eşi Nail Çakırhan'dan başka inanan da yoktu. Türkiye'nin ilk koruma çatısını ve Türkiye'de ilk çıplak beton uygulamasını Çakırhan ile birlikte yaptılar. İnşaatı kitap okuyarak öğrendiler, dereden çektikleri suyla hayvan sırtında taşıdıkları çimento ile bu inşaatı gerçekleştirdiler. On yıl boyunca Ceyhan Nehri'nin yatağında kilometrelerce uzaktan taşınmış kabartma yazı parçacıklarını toplayıp, yıllar süren bir sabırla bunları birleştirerek Karatepe'deki eserlerin sayısını iki katına çıkardılar. Çevreyi korumak için Türkiye'nin ilk milli park uygulamasını gerçekleştirdiler. Ormanın zarar görmemesi için köylüyü ikna ederek keçiyi koyun ile takas ettiler, koyuna nasıl bakılacağını, nasıl yavrulatacağını sabırla öğrettiler. Okulu olmayan köylere bizzat çalışarak okul yaptılar, öğretmen olmadığı için kendileri ve arkadaşları öğrencilere ders verdi. Köylünün iş sahibi olması için marangozluk, demircilik gibi kurslar açtılar, eğitici usta getirdiler. Çevrenin tüm sağlık sorunlarını üstlendiler, gelişim sürecinde yerel kültürün bozulmaması için el sanatlarını belgelediler, desteklediler ve yeniden kökboyayı köylüye "keşfettirerek" Karatepe kilimini bir dünya markası hâline getirdiler. 1960'lı yıllara gelindiğinde Karatepe Türkiye'nin ilk açık hava müzesi, ilk milli parkı, ilk ayrıntılı etnografik belgeleme çalışması ile ünlendi, başka yerlere örnek oldu ve daha de önemlisi özelliğini yitirmeden günümüze kadar süregeldi.

Çukurova 1950'lerde hâlâ bakir bir alandı. Orman Akdeniz kıyısına kadar inmekteydi. Her yerde Yörük çadırlarına rastlanmakta ve geçmiş dönemin yapı kalıntıları ayakta durmaktaydı. 1960'lı yılların başında yeni kurulan Devlet Planlama Teşkilatı Çukurova'nın sanayi, tarım ve turizme açılma kararını almıştı. Çambel çağın gereği olan bu gelişim sürecinin kültür varlıklarına rağmen değil, kültür varlıkları ile bütünleşerek gelişimi için devreye girdi, Çukurova Bölge Planlama Teşkilatı'nı ikna ederek Silifke'den Payas'a kadar olan kıyı bandının kültür envanterini çıkarma, belgeleme ve kalkınma planına altlık olacak şekilde projelendirilmesi işini üstlendi. 1967 yılının sonunda tüm kıyı bandı taranmış, bütün ören yerleri fotoğraflanmış, plana işlenmiş ve plancılarla birlikte çalışılarak yol ve turizm tesislerinin planlaması, kültür varlıklarına zarar vermemek kaydıyla hazır bir proje hâline gelmişti. Benzer bir çalışma hızla gelişmekte olan Adana kenti için de gerçekleştirildi. Adana kentinin tarihi çekirdeğini oluşturan Tepebağ Mahallesi tümüyle taranarak belgelendi, tarihi yapılar, evler ve arkeolojik dolgu kent gelişim planına işlendi. Ne var ki ülkemizin bu ilk kültürel miras projesi sona erdi-

Bugün Mersin kent alanı içinde neredeyse kaybolmuş durumdaki Soloi Höyüğü'nün 1966 yılında Çambel'in Çukurova Bölge Planlama Projesi için yaptığı çalışması sırasındaki durumu.

Adana Tepebağ Mahallesi'ndeki kültür envanteri çalışması sırasında belgelenen yapılardan bazıları.

ginde Türkiye'nin "planlı kalkınma" dönemi de sona ermiş, "Plan yerine pilav istiyoruz" sloganı öne çıkmıştı. Planlama Teşkilatı ortadan kaldırıldı, Çambel ve ekibinin yaptığı envanter çalışmasının değil uygulanması yayını bile reddedildi. Adana'nın en önemli kültür varlığı olan Tepebağ Höyüğü, "plan uygulamaya geçerse" endişesiyle bir gece operasyonu ile ortadan yarılarak tahrip edildi. Bugün eğer kıyı şeridi inanılmaz çirkinliklerle dolu, Antik dönemin eşsiz anıtları çirkin beton yapıların arasında kaybolmuş ve Adana kenti tarihi kimliğini yitirmiş ise, bu durum Çambel'in gerçekleştirdiği çalışmanın kısır politik çıkarlar nedeniyle göz ardı edilmesinin sonucudur.

Neolitik Dönem arkeolojisinin efsaneleşmiş adları, soldan sağa Linda Braidwood, Bruce Howe, Robert J.Braidwood, Halet Çambel; 1964 yılı Çayönü kazısında.

ODTÜ Keban Projesi'nin başlangıcı, 1968 yılında Ağın'da "ilk kazma" töreni; soldan sağa Ali Yaramancı, Halet Çambel, Ümit Serdaroğlu.

Çambel ulusal değerlere bağlı ancak bilimin evrenselliğine inanan bir insandı. Bugün eğer Türkiye'de Neolitik Dönem arkeolojisinden söz edebiliyor, bu alandaki başarılarla övünebiliyorsak, Çambel'in 1963 yılında Chicago Doğu Bilimleri Enstitüsü'nün o yıllarda efsaneleşmiş ismi olan Robert J. Braidwood'u Türkiye'ye çekebilmiş olması sayesindedir. Braidwood'u Türkiye'ye yalnızca kazı yapmak, arkeolojik araştırmaları birlikte sürdürmek için getirmemişti. Braidwood dünya arkeolojisinde bakış açısı ve uygulamaları ile çığır açmış bir yenilikçiydi. Geçmiş dönemleri öğrenmede, anlamada, arkeolojinin yetersiz kaldığını savunmuş, iklimbilim, yerbilim, bitkibilim, hayvanbilim gibi doğa bilimleri ile işbirliği yaparak birlikte çalışmadan tarihsel sürecin anlaşılamayacağını ortaya koymuştu. Çambel Braidwood'u tüm ekibiyle birlikte Türkiye'ye çekti. 1963 yılında Güneydoğu Anadolu Ortak Araştırma Projesi'ni kurdular, Siirt'ten Urfa'ya kadar Türkiye'nin ilk kapsamlı, çok disiplinli yüzey araştırmasını gerçekleştirdiler. 1964 yılında Urfa Biris Mezarlığı, Söğüttarlası, Çayönü, 1968 yılında da Griki Haciyan kazılarına başladılar. Braidwood tüm ekibiyle İstanbul Üniversitesi "Prehistorya Kürsüsü'nde" ders ve seminerler yaptı. Çağdaş arkeoloji, arkeolojide kuram, çok disiplinli arkeoloji, jeoarkeoloji, çevresel arkeoloji gibi kavramlar ilk kez akademik yaşamımıza girdi ve Çambel'in akılcı, uzun erimli planlaması ile köklenerek filizlendi. Çambel-Braidwood ortaklığı 2004 yılında Braidwood'un vefatına kadar kesintisiz ve sorunsuz olarak sürdü. Bu birçok bilimsel projede olduğu gibi sıradan bir iş ortaklığı değildi; birlikte çalışma kavramının eşsiz bir örneğiydi. Çalışma için gerekli olan ödeneği kimin bulduğu, kimin hangi olanağı sağladığı, bilimsel sonuçlardan kişisel ün kazanmak için çıkar sağlamak hiçbir zaman ön plana çıkmadı "iş" bilimin bir gereği olarak birlikte yeni kuşakların yetişmesi, çağdaş bilim anlayışının gelişmesi doğrultusunda sürdürüldü. Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Karma Projesi 40 yıl bu ilkeler doğrultusunda devam etti. Bildiğimiz kadarıyla bu proje en uzun soluklu uluslararası proje olarak ün yaptı. Bu projede çok sayıda bilim insanı yetişti ancak bunun da ötesinde yeni bir bakış açısı, yeni yöntemler bilim dünyasına bu proje ile kazandırıldı.

Çambel-Braidwood ikilisi 1967 yılında ODTÜ'nün kurucu rektörü Kemal Kurdaş'ın da desteğini kazanarak Türkiye'nin ilk, dünyanın da öncü kurtarma projelerinden birini başlatmışlardır. O yıllara kadar büyük bayındırlık uygulamalarında zarar görecek kültür varlıkları dikkate alınmazdı; Seyhan, Irfanlı gibi dönemin büyük barajları birçok antik kenti hiç belgeleme yapmadan su altında bırakmış ve bundan kimse rahatsız olmamıştı. Keban Barajı, Fırat Nehri üzerinde planlanmış barajlar dizisinin ilk ayağıydı. Her ne kadar Fırat'ın uygarlık tarihinin her aşaması için ne denli önem taşıdığı

söylem olarak yaygınsa da, Fırat'ın Türkiye içerisinde kalan sınırında T. Goell'in Samsat Höyük Sondajı, Kömürhan İzoli Anıtı belgelemesi dışında yapılmış ne bir yüzey araştırması ne de bir arkeolojik çalışma vardı. 1967 yılında Keban Barajı'nın inşaatı başlamış, barajın Tunceli ve Elazığ il sınırları içerisinde çok geniş bir alanı sular altında bırakacağı kesinleşmişti. Nil üzerinde yapılan Assuan Barajı ve Amerika'da Mississipi Nehri üzerindeki Missouri Baraj Gölü alanı kurtarma çalışmalarının tekil örnekleri olarak dünyada söz edilmekteydi. ODTÜ 1967 yılında Keban Barajı'ndan etkilenecek olan Ortaçağ Pertek Anıtları'nda bir çalışma yapmaktaydı. Çambel ve Braidwood Kemal Kurdaş'ın Pertek'e gösterdiği ilgiden yola çıkarak kapsamlı bir proje önerisiyle ODTÜ'ye gittiler. İyi bir organizatör olduğu kadar, mali bir deha ve kültür insanı olan Kemal Kurdaş ile Çambel-Braidwood ikilisinin kaynaşması güç olmadı, birlikte belki de dünyanın ilk çok disiplinli, geniş katılımlı kültürel mirası kurtarma projesinin zeminini hazırladılar. Bu projenin arkeoloji bölümü olmayan ODTÜ'ye bağlı olarak yürümesi konusunda Çambel ısrarcı oldu. Gerekçesi arkeoloji bölümü olan bir üniversitenin yönetiminin diğer birimlerin kıskançlığını körükleyeceği, bundan ODTÜ'nün hiçbir bilimsel çıkar sağlamayacağından, kalıcı bir projenin tarafsız zeminini oluşturacağı öngörüsü idi. Çalışma 1967 yılında baraj göl alanının yüzey araştırması ile başladı, beklenmedik çeşitlilik ve zenginlikte kalıntılar ortaya çıktı. Proje uluslararası katılımla açıldı, çok sayıda kazı ve belgeleme bu proje sayesinde gerçekleşti. Böylelikle kültür tarihi açısından çok büyük bir önemi olmadığı düşünülen Doğu Anadolu Dağlık Bölgesi'nin, uygarlığın en eski döneminden itibaren taşıdığı önem ortaya çıkmış oldu. Keban Projesi, Keban Barajı tamamlandıktan sonra da Karakaya ve Atatürk Baraj alanı içerisinde yine aynı ilkeler doğrultusunda Çambel-Braidwood ve Kurdaş'ın yönetim ve denetiminde sürdürüldü. Projenin yaklaşımı, çalışma ilkeleri, farklı kurumların katılımına açık yapılanması ve sonuçların kısa süre içerisinde yayınlanmasına verdiği önem, dünyada bu tür projeler için bir model olarak kabul edildi. 1980'li yıllardan sonra ODTÜ'nün özelliğini yitirmesi, Kurdaş'ın yönetimden ayrılması ile ODTÜ Keban / Aşağı Fırat Projesi Türkiye'de işlevselliğini yitirdi. Buna karşılık Suriye ve Irak'taki baraj alanlarında taklit edilen bir model hâline geldi. Birecik Barajı ve "Zeugma" olayı ülkemizin bir ayıbı olarak kaldı. Başta Apamea olmak üzere birçok yerden Birecik Barajı'nın suları altında kalırken Tabqa baraj alanında yapılan kurtarma çalışmalarını gıpta ile izledik. Ancak yine de Çambel'in bu öngörülü yaklaşımının boşa gittiğini söylemek doğru değildir, daha sonra Kargamış ve Ilısu Baraj Göl alanlarında kapsamlı bir çalışma yapılabilmişse bu Keban Projesi'nde kazanılan deneyimin sonucudur.

Çambel bir akademisyendi. Akademisyen olmanın gereğinin bilime ve kendine olan saygıyı yitirmemekte olduğuna yürekten inanmıştı. Bilimi, bilimsel çalışma yapmayı kendine ün getirecek bir araç olarak hiçbir zaman görmedi. Yeni kuşakların çağdaş bir anlayışa sahip olarak yetişmesine önem verdi, onlara kalıplaşmış bilgileri ezberletmeye çalışmadı. Bilgiyi aktaran dersler vermediği için meslektaşları tarafından çok eleştirildi. Öğrencilerine söylediği şu söz: "Siz okuma yazma biliyorsunuz. Bütün bilgi kitaplarda vardır. Ben size yarın değişecek olan bilgiyi belletmekle yükümlü değilim. Ben size bu bilgiyi nasıl öğreneceğinizi ve nasıl kullanacağınızı öğretirim" Çambel'in eğitim anlayışının en açık tanımıdır. Bu yaklaşımının doğruluğu da "Çambel Okulu'ndan" geçenlerin bilim dünyasında kazanmış olduğu yerdir.

Bugün eğer kıyı şeridi inanılmaz çirkinliklerle dolu. Antik dönemin eşsiz anıtları çirkin beton yapıların arasında kaybolmuş ve Adana kenti tarihi kimliğini yitirmiş ise, bu durum Çambel'in gerçekleştirdiği çalışmanın kısır politik çıkarlar nedeniyle göz ardı edilmesinin sonucudur.

ÖNERİLEN KAYNAKÇA

Anonim 1995
"Prof. Dr. Halet Çambel'in Özgeçmişi" *Halet Çambel İçin Prehistorya Yazıları 1-4*, Graphis Yayınları, İstanbul.

Anonim 2010
"Kültürel Mirasta Halet Çambel Açılımı: Geçmişe Gelecek Yaratmak" *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi* 8: 137-140.

Arsebük, G., M. Mellink ve W. Schirmer (yay.) 1998
Karatepe'deki Işık: Halet Çambel'e Sunulan Yazılar, Ege Yayınları, İstanbul.

Çambel, H. 2010
"Karatepe-Aslantaş Açık Hava Müzesi: Çok Yönlü Bir Proje" *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi* 8: 131-136.

Eres, Z. 2010
"Tarihöncesi Kat Alanlarında Koruma ve Sergileme Kavramının Gelişimine Kısa Bir Bakış" *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi* 8: 119-130.

Güneş, M. M. (yay.) 2012
Halet Çambel ile Buluşma, TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi, İstanbul.

Haspels, E. 2009
Ben Gezginlerin Sonuncusuyum, Midas Kenti Kazıları ve Dağlık Frigya Bölgesi'ndeki Araştırmalar, Dietrich Berndt ve Halet Çambel (der.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Küçük, İ. 2010
Halet Ablu Destanı, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Özdoğan, M. 2006
"Keban Projesi ve Türkiye'de Kurtarma Kazıları", V. Tolun ve T. Takaoğlu (yay.) *Sevdim Buluç Anı Kitabı*, 13-19. Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Çanakkale.

Özdoğan, M. 2006
"Halet Çambel Okulu", *Atlas* 155: 114-117.

Özdoğan, M. 2013
"Halet Çambel: Arkeoloji, Bilim ve Çağdaşlaşma", Ekrem Işın (yay.) *Cumhuriyet, Yeni İnsan, Yeni Hayat* 17-30. İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

Özdoğan, M. ve N. Başgelen 2011
"İşi Görev, Arkeoloji'yi Bilgi, Bilim'i Değer Olarak Gören Bir İnsan: Prof. Dr. Halet Çambel", *Arkeoloji ve Sanat* 136: 5-36.

Özdoğan, M. ve N. Başgelen 2012
"Kuşakları Etkileyen Bir Öncü, Yaşadığı Döneme Damgasını Vuran Bir Bilim İnsanı: Halet Çambel Yaşamı, Bilimsel Çalışmaları, Projeleri ve Etkileri", M. M. Güneş (yay.) *Halet Çambel ile Buluşma*: 13-57. TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi, İstanbul.

GRE AMER HÖYÜĞÜ KAZISINDAN

ARMENIA KRALI II. ARTAVAZDES'İN SİKKESİ

OĞUZ TEKİN

Marcus Antonius, Romalıların Parthia'yı istila planlarıyla ilgili Artavazdes'le görüşmek istediklerini belirterek Artavazdes'i Nikopolis'e çağırdı ancak Artavazdes bunun bir komplo olmasından şüphelenerek bu çağrıya olumlu yanıt vermedi. Bunun üzerine Marcus Antonius Armenia Krallığı'nın başkentine ilerleyip kralı, eşini ve iki oğlunu esir aldı. Antonius tüm Armenia'yı işgal etti. Kral Artavazdes Mısır'a götürülerek orada öldürüldü.

Höyüğün kazı sırasında çekilmiş bir fotoğrafı.

GreAmer Kazı Arşivi.

Gre Amer, Batman'da Garzan Çayı kenarında yer alan ve Ilısu Baraj Gölü suları altında kalacak olan höyük yerleşimlerinden biridir.[1] Bu nedenle 2009 yılında Batman Müze Müdürlüğü'nün idari başkanlığında ve Koç Üniversitesi'nden Yrd. Doç. Dr. Gül Pulhan'ın bilimsel başkanlığında höyükte arkeolojik kurtarma kazılarına başlandı. MÖ 2. binyıl ile MÖ 5. yüzyıl arasındaki (kabaca Orta Tunç'tan Akhaimenid dönemine) izlerin takip edilebildiği höyükte iki de sikke ele geçti. Bu sikkelerden biri, höyüğün en üst tabakasının üzerinde, yüzeye yakın bir yerde bulunan Armenia Kralı II. Artavazdes'e (MÖ 55-34) ait bronz bir sikkedir. Her ne kadar söz konusu sikkenin höyükteki yerleşimlerle doğrudan bir ilişkisini saptamak şimdilik zor olsa da Armenia Krallığı'nın başkentlerinden Tigranokerta'nın Gre Amer Höyüğü'ne yakınlığı göz önüne alınırsa[2] sikkenin burada bulunmasının doğal olduğu söylenebilir.

II. Artavazdes, II. Tigranes'in oğlu olup iyi eğitimli bir kişiydi. Eski Yunan kültürüne meraklıydı.[3] Kral unvanını taşıdığı, bastırmış olduğu sikkelerde geçen Βασιλευς unvanıyla da açıktır. Artavazdes genelde Romalılarla iyi ilişkiler içinde olmuş, hatta Roma Generali Crassus'u, Armenia topraklarından geçerek Parthia'yı istila etmesi için teşvik de etmişti. Ancak Parth Kralı II. Orodes, MÖ 53'te Roma Generali Crassus'u Karrhai'da (Harran) yenilgiye uğrattıktan sonra bu kez Armenia'yı istila etti ve II. Artavazdes'i Parthların tarafında yer almaya zorladı.[4] II. Artavazdes bundan böyle Romalılar tarafından kendilerine muhalif bir kişi olarak algılanmaya başlandı. Bundan sonraki olaylar hakkında tarihçi Tacitus ayrıntılı bilgi vermektedir.[5] Marcus Antonius, Romalıların bir kez daha Parthia'yı istila etmek teşebbüsünde bulunacaklarını ve istila planlarıyla ilgili Artavazdes'le görüşmek istediklerini belirterek onu Nikopolis'e çağırdı; ancak Artavazdes bunun bir komplo olabileceğini düşünerek bu çağrıya olumlu yanıt vermedi. Bunun üzerine Marcus Antonius Armenia Krallığı'nın başkenti Artaksata'ya ilerledi; kralı, eşini ve iki oğlunu esir aldı. Antonius, onun yerine oğlu II. Artaksias'ı Armenia tahtına geçirdi; ancak daha sonra o da Parthlara sığındı. Antonius böylece tüm Armenia'yı işgal etti ve büyük bir ganimet ele geçirdi. Bundan böyle Armenia tamamen Roma kontrolüne geçti. Antonius, Armenia'nın Roma egemenliğine geçmesinin anısına ARMENIA DEVICTA (Armenia Ele Geçirildi) lejandlı sikkeler bastırdı.[6] Antonius daha sonra, esir tutulan Artavazdes'i Aleksandreia'ya (Mısır, İskenderiye) götürdü ve altın zincirlere bağlı kralı zafer alayında teşhir etti. Aleksandreia'da tutsak bir hayat geçiren Artavazdes kısa bir süre sonra Marcus Antonius ile işbirliği içinde olan Ptolemaioslar Kraliçesi VII. Kleopatra'nın da talebi üzerine başı kesilerek öldürüldü; oğulları ise Roma'ya gönderildi.[7]

Gre Amer kazısı 2013 sezonunda ele geçen ve Batman Müzesi'nde muhafaza edilen II. Artavazdes'e ait bronz sikkenin teşhis ve tanımı ise arka sayfadaki gibidir:

II. Artavazdes'in gümüş (*tetradrahmi* ve *drahmi*) ve bronz (*khalkous*) sikkeleri başkent Artaksata'da

Gre Amer kazısı 2013 sezonunda ele geçen ve Batman Müzesi'nde muhafaza edilen II. Artavazdes'e ait bronz sikke.

Gre Amer Kazı Arşivi.

II. Artavazdes (MÖ 55-34), Artaksata
Ön yüz: II. Artavazdes'in sağa dönük başı, başında beş ışınlı tiara; başın arkasında A harfi fakat net değil.

Arka yüz: Nike, ayakta, sola; BACIΛE|ΩC| BACIΛEΩ[N] APTAYAZ|ΔOY|
AE Tetrakhalkous, 24 mm, 6.00 g. Kazı env. no. GA 2013-013 (Op. 3 E40 N37/Unit 001/002, Tabaka 1 üstü).

(Ermenistan'da Artashat) basılmıştır; ancak her iki metalden de günümüze kalan sikkelerinin sayısı fazla değildir.[6] Kralın bronz sikkeleri iki seri altında basılmış olup her iki seride de ön yüzde kralın tiaralı başı resmedilmiştir; başın arkasında genellikle bir A harfi yer alır. Arka yüzlerde ise bir seride Nike (Victoria) yer alırken diğer seride palmiye yer alır. Yazı, her iki seride de aynıdır: ΒΑCΙΛΕΩC ΒΑCΙΛΕΩΝ ΑΡΤΑΥ-ΑΖΔΟΥ |= Krallar Kralı Artavazdes'in (sikkesi)|. Artavazdes'in bronz sikkelerinin birimi *tetrakhalkous* (dört-*khalkous*) olup teorik ağırlıkları 8.60 gramdır; ancak günümüze kalanlar ortalama 5-6 gram ağırlığındadır. Bazı yayınlarda arka yüzdeki Nike'nin ileri uzattığı sağ elinde taç tuttuğu belirtilse de, Gre Amer kazısında bulunan sikkede olduğu gibi, çoğu sikkede taç belirsizdir.

DİPNOTLAR

* Sikkeyi yayımlamama izin veren sayın Gül Pulhan'a teşekkür ederim.

1 Gre Amer hakkında bkz. G. Pulhan, "Ilısu Baraj Alanında Bir Kurtarma Kazısı: Gre Amer Höyük, Batman", *Mimar. İst* 39 (Bahar 2011), s. 102-108; G. Pulhan, "Gre Amer'de Ayakta Kalmak", *Yener Koç Üniversiteli Araştırma Dergisi*, sayı 7, 2012, s. 40-42; G. Pulhan, "Gre Amer Höyük / Batman, Per's Izi", *Arkeoatlas* 2013, s. 126-131; G. Pulhan-S.R. Blaylock, "New Excavations at the Late Bronze Age and Iron Age Site of Gre Amer on the Garzan River, Batman", der. K. Aslıhan Yener, *Across the Border Late Bronze-Iron Age Relations Between Syria and Anatolia*, Proceedings of a Symposium Held at the Research Center of Anatolian Studies, Koç University, İstanbul May 31-June 1, 2010. Leuven: Peeters Publishers. Ancient Near Eastern Studies 42, 2013, s. 393-419.

2 Tigranokerta'nın lokalizasyonu kesin değildir; Silvan veya Erzen / Arzan önerilmektedir: C.F. Lehmann-Haupt, s.v. "Tigranokerta", *RE* XI. Halbband (1936); T. Sinclair, "The Site of Tigranocerta. I", *Revue des études arméniennes* 25 (1994-1995), s. 183-253; A. Plonike-Lüning, s.v. "Tigranokerta", *DNP* 12/1 (2002); G. M. Cohen, *The Hellenistic Settlements in the East from Armenia and Mesopotamia to Bactria and India*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 2013, s. 50-51.

3 Plutarchus, *Parallel Lives*, "Life of Crassus", XXXIII.1-2.

4 Plutarchus, *Parallel Lives*, "Life of Crassus", XIX, XXII, XXXIII.

5 Tacitus, *Annales*, XLIX, 39-40.

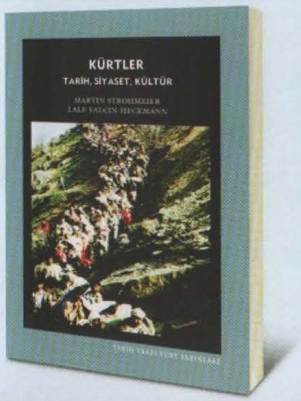
6 Bedoukian, s. 28.

7 Cassius Dio, *Roman History*, LI.5.5.

8 II. Artavazdes sikkeleri için bkz. P.Z. Bedoukian, *Coinage of the Artaxiads of Armenia*, Royal Numismatic Society, London, 1978, s. 25-28 ve s. 69'da no. 129-135; Y.T. Nercessian, *Armenian Coins and Their Values*, Armenian Numismatic Society, Special Publication No. 8, Los Angeles, 1995, no. 125-132; A. Mousheghian-G. Depeyrot, *Hellenistic and Roman Armenian Coinage (1st c. – 1st. C. AD)*, Wetteren, 1999, s. 44 ve 166-167'deno. 113-118.

KÜRTLER
TARİH, SİYASET, KÜLTÜR

Bu kitap, Kürtlerin 7. yüzyıldaki İslamlaşmalarından başlayarak 12. yüzyılda 'Kürdistan' kavramının ortaya çıkması ve Kuzey Irak'ta özerk Kürt bölgesinin oluşmasına kadar tarihini kapsamlı ve herkesin anlayacağı bir şekilde tasvir etmektedir. Kitabın ikinci kısmı, aileler ve aşiretler gibi geleneksel örgütlenme biçimlerinden olduğu kadar modernleşmenin, iç çatışmaların ve ister şehirlere, ister Türkiye'nin batısına, ister yurt dışına olsun, hatırı sayılır göç hareketlerinden de etkilenen güncel Kürt toplumuna ithaf edilmiştir.

Vakıf Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 522 02 02 F (212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr / info@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi No: 82/30
06420 Kızılay-Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

KENT, ARMA VE AT

ALEKSANDREIA TROAS'A AİT İKİ TERAZİ AĞIRLIĞI

OĞUZ TEKİN

*Günümüzde olduğu gibi Eskiçağ'da da kentlerin armaları vardı. Aleksandreia Troas kent devleti de kendisine "otlayan at" tasvirini arma olarak seçmiş, hem sikkelerinde hem de ağırlıklarında bu armayı kullanmıştır. Bu yazıda kent devletinde 'otlayan at' tasvirinin arma olarak seçilme hikâyesi ele alınıyor ve kente ait iki kurşun ağırlığın (*mna *ve* ogdoon*) teşhis, tanım ve tarihlendirilmesi konu ediliyor.*

Aleksandreia Troas (Dalyan Köyü), Ege Denizi'nin Marmara Denizi yoluyla Karadeniz'e bağlandığı stratejik bir mevkide yer alan antik kenttir (daha doğrusu kent-devleti). Kentin bulunduğu yerde daha önce Sigia adlı bir başka yerleşim vardı. İskender'in haleflerinden Antigonos Monophthalmos, MÖ 4. yüzyılın sonunda bir tarihte komşu kentlerin halklarından insanları getirerek (*synoikismos* = yerleşim birimlerinin bir araya getirilmesi) burada Antigoneia adlı yeni bir kent kurdu. Kent, Antigonos tarafından oluşturulan Ilion Birliği'ne de üyeydi. MÖ 301'de İskender'in haleflerinden Lysimakhos, kentin adını -İskender'in anısına- Aleksandreia'ya çevirdi. Romalıların Seleukosları yenilgiye uğratmasından sonra Aleksandreia Troas "özgür" bir kent olarak kaldı. Aleksandreia Troas'ın Roma kolonisi yapılması MÖ 1. yüzyılın sonlarına yani Augustus zamanına rastlar (MÖ yak. 12); kentin resmi adı artık *Colonia Alexandria Augusta Troas*'tır. Kent bundan böyle bir kent-devleti (*polis*) olarak değil de bir Roma kolonisi olarak yaşamını ve varlığını sürdürdü. Aleksandreia Troas, Roma İmparatorluğu'nun Doğu'daki eyaletleriyle arasındaki iletişimi sağlayan en önemli merkezlerden biriydi.

Günümüzde kabaca Çanakkale ilini kapsayan antik Troas bölgesi

Aleksandreia Troas, forum.

Fotoğraf: Erhan Öztepe.

Res. 1: Alexandria Troas, CNG Triton XIII, 1284, 422.40 g.

kentlerinden biri olan Aleksandreia Troas'ın ağırlıklarını tanımak kolaydır; ağırlıkların üzerinde yer alan ve kent halkını işaret eden *ethnikon* ile at tasviri kent için karakteristiktir. Kentin Roma kolonisi olduğu dönemdeki sikkelerinde, koloni olduğunu işaret eden COL AVG TRO ve benzeri yazılar yer alırken, doğal olarak, koloni öncesi sikkelerinde sadece Aleksandreia'ya

Res. 2: Alexandria Troas, CNG 212, 140, 54.17 g, 31x31 mm.

ilişkin bir yazı (ΑΛΕ veya ΑΛΕ–ΞΑΝΔΡΙΩΝ / ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΩΝ bulunur.[1] Günümüze kalan Aleksandereia ağırlıkları sadece ΑΛΕ (veya nadiren ΑΛΕΞΑΝ) kısaltması taşıdıklarından, onların koloni öncesine tarihlenmeleri gerekmektedir; ancak bundan her zaman emin olamayız. Ağırlıkların metali genelde kurşun olmasına rağmen az sayıda bronz ağırlık da bilinmektedir. Aleksandreia Troas sikkelerinde ve ağırlıklarındaki atlara mitolojide de gönderme yapılmaktadır. Homeros'a göre Troas bölgesinde hüküm süren Kral Erikhthonios'un çayırlarda otlayan binlerce atı vardı. Başka bir mitolojik öyküde, Olimpos Dağı'nda kendisine içki servisi yapması için Kral Tros'un yakışıklı oğlu Ganymedes'i kaçıran Baştanrı Zeus, babası üzülmesin diye ona bir çift ölümsüz at hediye etmişti. Troas bölgesi ise adını Kral Erikhthonios'un oğlu ve Ganymedes'in babası Kral Tros'tan almıştı.

Günümüzde olduğu gibi Eskiçağda da kentlerin armaları vardı. Bu armalar (*paraşemon*) kentlerin tanınmalarında büyük rol oynuyordu. Bazı kentlerin armaları oldukça geniş bir coğrafyada tanınıyor veya biliniyorken, bazılarınınki daha az tanınıyordu; ama her kentin bir armaya ihtiyaç duyduğu tartışılmaz bir gerçekti. Armalarıyla ünlü Anadolu kentlerine, Kyzikos (tonbalığı), Byzantion (palamut balığı), Miletopolis (baykuş), Adramytteion (baykuş), Aigai (keçi), Dardanos (horoz), Myrina (vazo), Ephesos (arı), Miletos (aslan) ve Soloi (üzüm salkımı) örnek verilebilir. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bu yazının konusunu oluşturan Aleksandreia Troas da "otlayan at" tasvirini bir arma olarak seçmiş ve hem sikkelerinde hem de ağırlıklarında kullanmıştı. Otlayan at tasviri daha önce yine bir Troas kenti olan Neandreia'dan bilinmektedir; bu nedenle Aleksandreia'nın bu tasviri Neandreia'dan kopya ettiği de ileri sürülmektedir.

Üzerlerinde *ethnikona* (hallk adı) ilişkin en uzun yazı ile at tasvirinin yer aldığı Aleksandreia ağırlıklarına ilişkin bilinen en ağır örnek (2589.6 g), altı *mna* birimindeki kurşun bir ağırlıktır.[2] Bu örnek dışındaki en ağır örnek (622 g) ise bir buçuk *mna* birimindeki yine kurşun bir ağırlıktır.[3] Günümüze kalan diğer birimler arasında *mna*, yarım *mna* (*hemimnaion*), *triton*, *tetarton*, *hektemorion*, *ogdoon* ve *distateron* (veya 1/12 *mna*) bulunmaktadır.[4] Bu yazıda satış kataloglarında rastladığımız iki kurşun ağırlık tanıtılacaktır **(Res.1-2)**.

Her iki ağırlığın da üzerinde ΑΛΕ yazısı ile sağa doğru ve otlarken betimlenmiş bir at tasviri yer almaktadır; atın bacakları arasında yuvarlak bir nesne vardır. Bu nesnenin ne olduğu kesinlik kazanmamıştır; ancak buğday tanesi olması ihtimal dâhilindedir. ΑΛΕ, Αλεξανδρέων (-Aleksandreialıların) kelimesinin kısaltılmışıdır. Her iki ağırlığın da arka yüzleri boş ve düzdür. Üzerlerindeki sahne aynı olsa da, her iki ağırlık da farklı bir ağırlığa sahiptir ve dolayısıyla birimleri farklıdır. 422.40 gram ağırlığındaki ve köşeleri hafifçe içe kıvrık ilk ağırlık **(Res.1)** üzerinde, atın durduğu zemin çizgisinin altında büyükçe bir M harfi vardır.[5] Bu harf, *mna* sözcüğünün ilk harfi olup ağırlığın biriminin *mna* olduğunu işaret etmektedir. *Mna*, yaklaşık 500 g ağırlığında bir birim olsa da, kentlere göre farklılık göstermektedir. Örneğin bazı kentlerde 600 g, bazı kentlerde 450 g, bazılarında ise 400 g olabilmektedir. Günümüze kalan örnekler incelendiğinde Aleksandreia Troas *mna*'sının yaklaşık 430 g civarında olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim burada ele aldığımız ilk ağırlık 422.40 g ile bu rakama yakın bir ağırlığa sahiptir. 54.17 gram ağırlığındaki ve köşeleri yuvarlaklaştırılmış ikinci ağırlıkta **(Res. 2)**, zemin çizgisinin hemen altında büyükçe yuvarlak bir rölyef vardır.[6] Disk şeklindeki bu rölyef aslında ağırlığın birimini işaret etmektedir. Yani, "sekizde bir" anlamını taşıyan *ogdoon* sözcüğünün ilk harfidir. Nitekim ağırlığı da bu birime uygundur. Yukarıda, Aleksandreia *mna*'sının yaklaşık 430 gram olabileceğinden bahsetmiştik. İkinci ağırlığın ağırlığı olan 54.17'yi sekiz ile çarparsak 433.36 gramı buluruz ki bu değer de Aleksandreia *mna*'sının değerine yakındır.

Bu yazıda tanıtılan ve Aleksandreia Troas kentine ait olan iki kurşun ağırlık (*mna* ve *ogdoon*), kentin Roma kolonisi olmadan önceki dönemine ait olmalıdır; diğer bir deyişle adının Aleksandreia'ya çevrildiği MÖ 301 ile Roma kolonisi olarak organize edildiği MÖ 12 arasındaki yaklaşık 300 yıllık döneme tarihlenebilir.

Aleksandreia Troas ağırlıklarının birimlerini gösteren tablo

Metal	Ağırlık	Sembol	Ethnikon	Birim İşareti	Referans
6 MNA					
Kurşun	2589.6 g	At	ΑΛΕΞΑΝ(δρέων)	-	Michon 1907, s. 554; Robert 1966, s. 51; Rochesnard, s. 55, üçüncü; Weiss 1990, s. 138, 3 a; Weiss 2008, s. 720, A
1 ½ MNA					
Kurşun	622 g	At	ΑΛΕ(ξανδρέων)	-	Weiss 2008, s. 719, 1
MNA					
Bronz	381.5 g	At	ΑΛΕ(ξανδρέων)	-	Robert 1966, s. 51 (ağırlık yok); Weiss 1990, s. 138, 3 d (ağırlık yok);Weiss 2008, s. 720, B (ağırlık yok); Tekin 2013, s. 292-93, Res. 1
Kurşun	428.23 g	At	ΑΛΕ(ξανδρέων)	-	Kruse-Stumpf 1998, 8; Weiss 2008, s. 720, C
Kurşun	422.40 g	At	ΑΛΕ(ξανδρέων)	M	*CNG Triton* XIII, # 1284; bu makalede Res.1
HEMIMNAION					
Kurşun	217.05 g	At	ΑΛΕ(ξανδρέων)	H / TP	Weiss 2008, s. 719, 2
TRITON					
Kurşun	143.77 g	At	ΑΛΕ(ξανδρέων)	T (veya TP)	Weiss 2008, s. 719, 3
TETARTON					
Kurşun	118.11 g	At	ΑΛΕ(ξανδρέων)	T	Weiss 2008, s. 719, 4
Kurşun	105 g	At	ΑΛΕ(ξανδρέων)	T[E]	Tekin 2013, s. 293, Res. 2
Kurşun	98.75 g	At	ΑΛΕ(ξανδρέων)	TA[P]	*CPAI Turkey* 3, 35
Kurşun	99.78 g	At	ΑΛΕ(ξανδρέων)	T	Dorigny 1883, s. 100-102; Robert 1966, s. 51; Rochesnard, s. 55, ilk; Weiss 1990, s. 138, 3 b; Weiss 2008, s. 720, D
Kurşun	99.6 g	At	ΑΛΕ(ξανδρέων)	T	Michon 1907, s. 554; Ridder 1915, 3334; Weiss 1990, s.138, 3 b; Weiss 2008, s. 720, E
HEKTEMORION					
Kurşun	65.14 g	At	ΑΛΕ(ξανδρέων)	-	Tekin 2013, s. 293, Res. 3
OGDOON					
Kurşun	55 g	At	ΑΛΕ(ξανδρέων)	-	Tekin 2013, s. 293, Res. 4
Kurşun	54.17 g	At	ΑΛΕ(ξανδρέων)	O	*CNG 212*, # 140; bu makalede Res. 2
1/12 MNA (DISTATERON?)					
Kurşun	36 g	At	ΑΛΕ(ξανδρέων)	-	*CPAI Turkey* 3, 36
Kurşun	32.3 g	At	ΑΛΕ(ξανδρέων)	-	Michon 1907, s. 554; Ridder 1915, 3334; Rochesnard, s. 55, ikinci; Weiss 1990, s. 138, 3 c; Weiss 2008, s. 720, F

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Bellinger, A.R., *Troy. The Coins*, Princeton, 1961, özellikle s. 78-151.

Dorigny, Al. S., "Poids d'Alexandrie de Troade", *Bulletin de correspondance hellenique* VII (1883), s. 100-102.

Robert, L., *Monnaies antiques en Troade*, Geni-Paris, 1966.

Tekin, O., "Four Hellenistic Weights of Alexandria in Troas", *Colloquium Anatolicum* XII (2013), s. 291-298.

Weiss, P., "Gewichte griechischer Städte I. Byzantion, Lampsakos, Ilion, Alexandria Troas". E. Winter (ed.), *Vom Euphrat bis zum Bosporus. Kleinasien in der Antike Festschrift für Elmar Schwertheim zum 65. Geburstag*, Bonn, s. 709-724.

DİPNOTLAR

1 Bellinger, s. 78-151.

2 Weiss, s. 720 A.

3 Weiss, s. 719, 1.

4 Tekin, s. 296-97 (Tablo).

5 Classical Numismatic Group, Triton XIII, # 1284.

6 *Classical Numismatic Group, Electronic Auction 212*, # 140.

100. YILINDA CİHAN HARBİ:

OSMANLI CEPHESİNDE YENİ NELER VAR?

DOSYA EDİTÖRÜ: MEHMET BEŞİKÇİ

I. Dünya Savaşı'nın başlangıcının 100. yıldönümü yaklaşırken, savaşın çeşitli yönlerine dair çalışma ve tartışmalarda da bir artış eğilimi göze çarpması umulmaktadır. Bu yıldönümünü bildik basmakalıp görüşlerin, resmi şablonların ve niteliksiz çalışmaların ısıtılıp gündeme getirilmesi vesilesi olmaktan çıkarıcı müdahalelere ihtiyaç vardır. 100. yıldönümü, dünyada olduğu gibi Osmanlı-Türk tarihyazımında da yeni araştırmalar ve yeni yaklaşımlar için bir fırsata dönüştürülmelidir. Bu niyetle yola çıkarak, Toplumsal Tarih dergisinin Mart 2014 sayısında konuyla ilgili, "100. Yılında Cihan Harbi: Osmanlı Cephesinde Yeni Neler Var?" başlığıyla özel bir dosya hazırladık. Bu dosyanın temel amacı, Osmanlı Cihan Harbi deneyimine dair yeni ve özgün monografik çalışmalar yapan araştırmacılardan derlenen bir yazı seçkisini okurun ilgisine sunmak ve okurların bu yeni alanlardaki yeni tartışmalardan haberdar olmasını sağlamaktır. Bu mütevazı çabanın benzeri yazı projelerine, seminer-toplantı dizilerine ve genel olarak Türk kamuoyunda Cihan Harbi'nin çeşitli boyutları üzerine soğukkanlı tartışmalara kapı aralamasını umut ediyoruz.

Uzun yıllar siyasi-diplomatik incelemelerin ön plana çıktığı bir

Çanakkale'de Osmanlı esirleri dikenli teller arkasında, Seddülbahir.

alan olan Osmanlı Cihan Harbi tarihyazımında, son yıllarda yeni askeri tarih perspektifinden ve sosyal-kültürel yaklaşımlardan beslenen yeni araştırmaların filizleniyor olması sevindiricidir. Bununla birlikte, devletin, yönetici-siyasi elitin, erkeklerin ve yetişkinlerin dışındaki aktörlerin Cihan Harbi deneyiminin şekillenmesinde nasıl bir rol oynadığına dair hâlâ yeterince bilgi sahibi değiliz. Sivil toplumdaki dinamikleri incelemeye, gayri nizami askeri kurumları masaya yatırmaya, rütbesiz köylü askerin anlam dünyasını keşfetmeye, kadınların sesini duymaya ve çocukların yaşadığı travmaları anlamaya hâlâ çok ihtiyacımız var.

İşte bu dosya fikri biraz da bu eksiklikten duyulan rahatsızlığın sonucu ortaya çıktı. Burada, Cihan Harbi'ne dair Osmanlı-Türk tarihyazımında henüz yeterince ciddiye alınmamış ve hak ettikleri muameleyi görmemiş alanlara ve tarihsel aktörlere bir spot tutulmaya çalışılıyor. Buradaki kısıtlı boyut içerisinde parlayıp sönen bu ışığın, okurları bu konuda yapılmış ve yapılmakta olan yeni araştırmaları okumaya sevk ederek ve araştırmacıları da benzer konular üzerinde yeni çalışmalar formule etmeye teşvik ederek, daha kalıcı bir aydınlanmaya dönüşmesini arzu ediyoruz.

Dosyada birbirinden ilginç altı yazı var. Cihan Harbi'nde savaş esirleri, psikiyatri ve sağlık-milliyetçilik ilişkisi gibi konular üzerine çalışmalarıyla tanınan, savaş üzerine çalışan genç kuşağın önemli tarihçilerinden Yücel Yanıkdağ, Cihan Harbi'ne katılan askerleri motive etmekte kullanılan "yiğitlik" ve "erkeklik" gibi kahramanlık söylemleriyle, askerlerin gerçekte yaşadıkları arasındaki gerilimi mercek altına alıyor. Bu ilginç ve bir o kadar da önemli olan konuda Yanıkdağ, kültürel ve ideolojik erkeklik kodunun, askerlerin cephede yaşadığı "korkuyu" ne kadar bastırıp bastırmadığını tartışıyor. Yanıkdağ'ın yazısı aynı zamanda, bu bastırma ya da bastıramama halinin askerlerin psikolojisini nasıl etkilediği ve bu psikolojinin savaş sonrası toplumsal-kültürel yaşamda nasıl tezahür ettiği noktalarına da değiniyor.

Cihan Harbi yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli bir gıda ve erzak sıkıntısı yaşandı. Bu sıkıntıdan en çok etkilenenler arasında fakir kadınlar ve çocuklar vardı. Elif Mahir Metinsoy'un yazısı bu önemli ve hassas konuyu ele alıyor ve savaş yıllarında yoksul kadınların yaşadığı geçim sıkıntılarına ve bu sıkıntılarla baş etme çabalarına odaklanıyor. Metinsoy'un yazısı bize, kadınların bu sıkıntılar karşısında sessiz kalmadıklarını gösteriyor. Kadınlar devletten sürekli yeni yardım taleplerinde bulunarak, mevcut sosyal politikaları pazarlık unsuru haline getirerek veya onlara direnerek devletin savaş dönemi iaşe politikalarının şekillenmesinde etkili oldular.

Cihan Harbi'nde yurt cephesi (başka bir deyişle, cephe gerisi) artık savaş cephesinin ayrılmaz bir parçası haline gelmişti ve yurt cephesinde sürekli halk desteği seferber etmek savaşan devletler açısından elzemdi. Bunun için devletler yeni söylemler, semboller ve kampanyalarla yurt cephesinin mobilizasyonuna ayrı bir enerji harcamak zorundaydı. Yiğit Akın'ın yazısı yurt cephesine odaklanıyor ve "Hatıra-ı Celadet Topu" sembolü üzerinden, savaşın gündelik hayata nasıl girdiği ve bu sembolün bir popüler seferberlik aracı olarak nasıl kullanıldığını irdeliyor. Akın'ın yazısı bu inceleme üzerinden savaş yıllarındaki sivil toplum, milliyetçilik ve hayırseverlik meselelerine dair daha geniş ölçekteki tartışmalara da bir katkı yapma niyetini taşıyor.

Nazan Maksudyan'ın yazısı savaş yıllarının en çok ihmal edilmiş aktörleri olan çocuklara ve çocukların en talihsizleri olan yetimlere bakıyor. Maksudyan, başta Enver Paşa olmak üzere devlet otoritesinin ekonomik ve siyasi hesapları sonucu Darüleytam'dan Almanya'ya çalışmaya ve teknik beceri kazanmaya yollanan yüzlerce yetim çocuğun karşılaştığı zorlukları ve başlarına gelenleri, devlet-ekonomi-diplomasi üçgeni içerisinde inceliyor.

Cihan Harbi tartışmalarının en hassas konularından biri olan Teşkilat-ı Mahsusa ve faaliyetleri konusunda arşivlere dayanan çalışmalar yapan Polat Safi, genelde spekülasyonlar ve mitlerin gölgesinde tartışılan ve eksik bilgilerle kesin kalıplara sokulmaya çalışılan Teşkilat-ı Mahsusa olgusunu hem kavramsal bir çerçeveye oturtmaya hem de Trablusgarb Harbi'nden itibaren bir gayri nizami harp örgütü olarak geçirdiği evrimi özetlemeye çalışıyor.

Dosyamızda son olarak, 9-12 Nisan tarihlerinde İstanbul'da Bilgi Üniversitesi santral yerleşkesinde düzenlenecek olan, "Osmanlı Cephesinde Yeni Bir Şey Var: Cihan Harbi'ne (1914-1918) Yeniden Bakmak" adlı uluslararası konferansa dair bir tematik çerçeve yazısı var. Konferansın teması ve içeriği açısından buradaki dosyanın bu önemli konferansa ufak bir köprü, bir tür girizgâh oluşturmaya çalıştığını söylemek mümkündür. Konferansı organize eden iki kurum olan Orient Institut İstanbul ve Tarih Vakfı'nın yöneticileri Raoul Motika ve Bülent Bilmez, bu konferans fikrinin nasıl ortaya çıktığını, konferansın niyetinin ne olduğunu ve içerik açısından neleri sunacağını özetliyorlar.

Kapak görseli ve yandaki görseli bize ulaştıran Ozan Torun'a teşekkür ederiz.

CİHAN HARBİ'NDE KORKU, CESARET VE ERKEKLİK

YÜCEL YANIKDAĞ

Hâkim normatif beklentiye rağmen, zabit ve zabit namzetlerinin korkuya karşı olan karmaşık ve çeşitli içsel tepkileri, onların kendi öznelliklerine ait, farklı erkeklik algılarını göstermektedir. Bir yandan normatif beklentilere değinmeleri öte yandan savaşın yarattığı korku tecrübelerini ve psikolojik sıkıntılarını etkili bir şekilde anlatmaları, onların büyük bir olasılıkla ikisinin arasında bir denge bulmaya çalıştıklarını göstermektedir. Normatif beklentileri biliyorlardı, fakat bu modern sanayileşmiş savaşın erkekçe davranışı nasıl zorlaştırdığını daha da yakından biliyorlardı.

ÇEVİREN: AKIN EMRE PİLGİR

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, 1934'te kaleme aldığı Ahmet Haşim biyografisinde, yakın arkadaşına ilişkin yaldızsız bir tasvir çizer. Haşim her zaman cılız, hastalıklı ve evhamlı bir hal içindedir; aynı zamanda mide sorunlarından şikâyet etmektedir. Ona göre "Haşim'i bu halden askerlik kurtardı." Savaşın ikinci senesinde, Haşim'in cepheden kısa süreli olarak aldığı izin sırasında ikili bir araya gelmişti. Yakup Kadri'nin arkadaşını betimleyişi birden değişivermişti: Haşim daha erkekçe ve mert bir insana dönüşmüş ve Yakup Kadri'nin zannında savaş onu güçlendirdiği için üzerinden çıkarmadığı "pamuklu hırkayı" artık giymez olmuştu:

"Arıburnu'nda işgal edilen düşman siperlerinde ganimet".

TSK, Genelkurmay İnternet Sitesi.

"Az kalsın, karşımda duran ihtiyat zabitinin başka bir adam, Haşim'den büsbütün başka bir adam olduğuna hükmedecektim. O huysuz, mızmız ve daima halinden şikâyetçi Haşim'den, bunda artık hiç bir eser görülmüyordu. Mizacı, karakteri tamamiyle değişmiş gibiydi. Son derece nikbin olmuştu."[1]

Haşim "toplanmış, dinçleşmişti ve tanıştığımız zamandan en az on yaş genç görünüyordu." Askere katılmak ve savaşta bulunmak birini gerçekten daha genç gösterebilir miydi ki? Diğer taraftan yine aynı Çanakkale cephesinde, Haşim'den dokuz yaş daha genç olan Mehmed Fasih Efendi de kendisindeki değişimleri fark etmişti: ". . .Yaşım 21. Fakat saçlarım ağardı. Bıyıklarıma ak düştü. Suratım buruştu ve vücudum çürüdü."[2] Muhakkak savaş stresi, sürekli ölüm tehdidi ve korkusu insanlar üzerinde farklı tesirler bırakabilmektedir. Peki, savaş Haşim'i Yakup Kadri'nin tasvirindeki gibi gerçekten daha "erkekçe" bir hale mi getirmişti? Muhtemelen Haşim'de bazı değişiklikler olmuştu. Yahut biyografinin yazıldığı dönemi akılda tutarsak, belki de bir mit yaratma süreci devam etmekteydi. Aynı zamanda, Yakup Kadri'nin gördüğü veya görmek istediği şeyin, Haşim ve diğer savaşçıların kendileri ve deneyimleri hakkında hissettiklerinden farklı olabileceğini akılda tutmak gerekmektedir. Çünkü Haşim savaş deneyimlerini hiç kaleme almamıştır, bu sebeple bir karşılaştırma yapma şansımız yoktur. Mit yaratma sürecinin parçası olarak, Yakup Kadri'nin askerliğin "Haşim'i kurtarmada" veya onu daha erkekçe kılmada oynadığı rol hakkında söyledikleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarını ve Cumhuriyet yıllarını yaşamış birçok askeri, siyasi ve entelektüel şahsiyet tarafından desteklenmiş olacaktı.[3]

Aslına bakılırsa yakın zamanda yapılan akademik araştırmalar, I. Dünya Savaşı'ndan hemen önce kurulan Osmanlı Güç Dernekleri ve Osmanlı Genç Dernekleri gibi örgütleri ele alarak, yiğitlik, erkeklik, militarizm ve milliyetçiliğin inşa sürecinde, fiziksel eğitim, çalışma ve spor için görevlendirilen Osmanlı reformcularının rolünü gözler önüne sermiştir. Bu reformcular, genç çocukları erkeklere dönüştürme sürecinin, daha yiğit, daha cesur ve daha sadık askerler ile itaatkâr vatandaşların erkenden yetiştirilmesi için gerekli olduğuna inanmışlardır.[4] Balkan Savaşları'ndan sonra kurulan bu örgütler, Enver Paşa'nın da dediği gibi "erkek namı taşıyan" fakat "kanayaklı [âciz] kadınlar"dan farkı olmayanları "merdlik, yiğitlik" gibi "Türklüğe has seciyelerle" güçlendirmeyi ve gerçekten erkekleştirmeyi amaçlamıştır. Osmanlı gençlerini "pamuk şilteler" içinde kadınlaşmasını ve Yakup Kadri'nin Haşim için dediği gibi "cılız" kalmasını engellemeye çalışmaktadırlar.[5] Ancak bu tür programlar kök salıp, ordu için "hâlihazırda yetişmiş" genç erkekler temin edecek "mezunlarını" veremeden Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşı'na girmiştir.

Ekonomik gerçeklikler birçok köylü ve taşra çocuğunun bu hareketlere katılımını engelleyeceğinden, daha erkek ve cesur hale getirilmeleri amacıyla, askere alınmalarını beklemeleri gerekecekti. Askere alım ve eğitimler esnasında, erler maneviyatlarını, cesaretlerini ve sadakatlerini artırmayı amaçlayan telkinlere maruz kalmışlardır.[6] Seferberlik ve I. Dünya Savaşı bu uygulamaları kesintiye uğratsa da, bu dersleri yürütmekle görevli zabitler ve zabit namzetleri bu mesajları gayet iyi bilmekteydiler. Şu anda elimizde olan yazılı kaynakları bırakanlar onlar olduğundan, savaş anlatıları bu tür inançların, beklentilerin ve davranış kodlarının savaş zamanında nasıl sürdürüldüğüne ilişkin bir fikir verebilmektedir.

Bu derslerin içerikleri çok çeşitlidir, ancak amacımıza yönelik olarak kısaca özetlenebilirler. Savaşta ölmeyi din, millet ve vatan için değerli ve zorunlu bir fedakârlık olarak tasvir ederek, ölüm korkusunu ortadan kaldırmayı ve normalleştirmeyi amaçlamışlardır. Çoğunluk okuma yazma bilmediği için basit bir şekilde verilen bu dersler, erler bunları ezberleyinceye dek tekrar tekrar verilmekteydi. Mesela, *Millet ve Askerlik* cesaret ve metanetle ilgili olarak şunları ezberletmekteydi: "Cesaret demek yiğitlikdir. . . Askerlik merdlik yiğitlik demekdir. . . O yiğitliğin şanı ise bütün meşakkate sabır ederek niyetinde sağlam olmakdır. Sabırlı, metin askerler muharebenin en kanlı, en dumanlı zamanlarında şaşırmazlar; şehidlik şan, gazilik unvan, yaralanmak nişan diyerek metanetlerini bozmaz, düşmanından yüz çevirmezler. Bu huylar; yıkılmaz bir kale kurşun tesir etmez bir istihkâmdır."[7] Metin askerliği doğrudan erkeklik, mertlik ve yiğitlikle ilişkilendirmektedir. Buna benzer bir şekilde, başka bir ders onlara "düşman karşısında kale duvarı gibi durmalarını" emretmekteydi. Daha azını yapmak, kanlı dumanlı zamanlarda bocalamak kesinlikle iyi alamet olmayan korkaklık belirtileridir: "Korkak olan askerden anası bile nefret eder." Cesaretli (şeci) bir kişi "kılıcın şakırdısından hoşlanır", ancak korkak bir kişi "rüzgâr gürültüsünü kılınç şakırdısı zanneder." Yalnızca askerlikle ilgili

M. Osman, *Akıl Hastalıkları*, s. 273.

"Çanakkale Harbinde bir çok insanların ölmesinden müteessir olur. Muharebenin devamı silah ve cephane yapanların yüzünden olduğunu bir gece rüyasında (Selman-ı Pak) söyler. Onun üzerine tüfenkçi ustasını öldürmeğe karar verir. Adamcağızın siperine gider. Koyun boğazlar gibi ustura ile keser. Ondan sonra kan içinde siperden çıkar, uzun kollarını havaya sallayarak (pirim geliyorum!) diye uçma taklidi yapar."

olmayan derslerden biri de şöyleydi: "Korku, insan için, hususa düşmanın kurşununa göğüs geren asker için pek büyük ardır." Kısaca el kitabının da ortaya koyduğu gibi, korku özellikle askerler için utanılacak ve mertlik, yiğitlik karşıtı bir şeydi. Askerlerin karşılaşabileceği travmatik deneyimlerle ilgili olarak, aynı kitapçık açıkça şunları söylemekteydi: "Harbe başlar başlamaz korkunu at. Harbin korkunç hallerine sabır et, meşak-ı harbiyeye tahammül et."[8]

Çanakkale'de bir zabit. Mehmet Fasih olabilir.

Bu tür eserlerde tevekkül kavramı veya kişinin Tanrı'nın ilahi takdirine güvenmesi sık sık dile getirilmiştir. Ölüm korkusunun üstesinden gelmek için askerler Tanrı'ya güvenmeli ve kendilerini O'nun ilahi takdirine bırakmalıdırlar. Mukadderatlarını kabul ederek bir dinginlik haline kavuşabilirler.[9] "Huy" ve "şeciye" gibi sözcükleri kullanan tüm bu ifadeler, dersler, telkinler, bu kavramların içselleştirilmesini amaçlayan, kişilik kazandırıcı uygulamalardır. Peki, bu tür duyguları ve hisleri bastırarak "korkuyu atmak" bu kadar kolay mıydı? Huy ve şeciye, stresli ve korkulu durumlarda insanların geliştirebildiği şuurlu veya şuursuz tepkileri pek hesaba katmamaktadır.

Gerek maneviyat edebiyatına, gerekse Osmanlı-Türk gençlerini militaristleştirmeyi ve erkekleştirmeyi amaçlayan gençlik örgütlerine ilişkin modern çalışmalara yönelik verdiğim özetler muhakkak yetersizdir. Bu eserlerde ele alındığı biçimleriyle yiğitlik, korku, cesaret, metanet, şeciye ve tevekkül kavramları, yalnızca sosyal normlar ve idealler olarak görülmeleri lazımdır. Bunlar ordu subaylarının, gençlik örgütleri kurucularının ve destekleyenlerin, din adamlarının düşünceleridir. Nitekim hepsi savaş deneyimden ziyade ideolojiyle alakalıdır. Bunlar bize yalnızca, bu sosyal aktörlerin askerlerden ve asker adaylarından ne yapmalarını beklediklerini anlatır. Bu askerlerin savaş alanında gerçekte ne yaptıklarını, ne tür tepkiler verdiklerini anlatmaz. Ölüm korkusuyla yüzleşmiş ve savaşmış erkeklerin davranışsal ve duygusal mizaçları içinse hiçbir şey söylemez. Askerler Rus süngüsünün soğuk çeliğini göğüslerinde hissettiklerinde veya Çanakkale'de gökyüzünden insan parçaları yağdığında, bir erkeğin nasıl davranması veya korkuyu nasıl atacağına ilişkin normatif söylemler, gerçek hayatta karşılığını bulmuş mudur? Hiç korkusu olmayan cesur bir kişi elde etmek için, fiziksel egzersizler yeterli miydi? Erkekliği tamamı ile korku ve cesarete indirgiyormuş gibi gözükmeden, savaşa dair birinci elden tanıklıklara başvurarak amacım, savaş esnasındaki korku ve erkeklik olgularına, savaşan erkeklerin kendilerini nasıl algıladıklarını yansıtacak bir şekilde yakından bakmaktır. Bu, normatif açıklamalar ile beklentilerin öznellik kanıtları olarak kabul edilmemesi gerektiğini hatırlatma girişimidir. Bu ilk aşamada, girişimim birkaç sonuç ortaya koymaktadır. İlk olarak, korkunun deneyimlenmesi her rütbeden askerler arasında kayda değer ölçüde yaygındır. İkincisi, askerler cesaret, korku ve tevekküle ilişkin normatif beklentilere gönderme yaparken, yazılarında savaşın yarattığı korku ve rahatsız edici duygulara dair sık sık canlı tasvirler kaleme almaktadırlar.[10] Yanılmıyorsam bu da onların ikisinin arasında -hem normatif söylemin hem de korkuya karşı olan içsel tepkilerin- bir denge bulmaya çalıştıklarını göstermektedir.

Türk askerinin çelik gibi sinirleri olduğuna ilişkin militarist ve milliyetçi anlatılar Cumhuriyet döneminin ürünümüş gibi görünse de, aynı yaklaşımlar Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde de var olmuştur. I. Dünya Savaşı esnasında on binlerce Osmanlı askerinin, travmatik deneyimlerinin sonucu olarak psikolojik bir çöküntünün içine girdiğini bilmekteyiz. Savaş sırasında Avrupalılarla

kıyaslandığında çok daha az Osmanlı askerinin savaşla ilgili psikolojik sorunlar yaşadığına dair bir izlenim var idiyse de, Osmanlı-Türk psikiyatristler savaştan sonra, korku kaynaklı psikolojik bozukluklar göstermiş askerlerin aslında epeyce olduğunu yazarlar. Ayrıca bu askerlere kendileri değil de, mütehassıs olmayan tabur doktorları teşhis koydukları için birçok hatalar yapıldıklarını itiraf etmişlerdir. Birçoğu temaruzla, yani

dir. Önce dini eğitim sonra da kısa bir ihtiyat zabitliği eğitimi alan Halil Ataman, kendisini doğuya götürecek trene Haydarpaşa'dan bindiğinde geleceği hakkında endişeye kapılmıştır. Kendisine "acaba giden tren mi yoksa ben miyim?" diye sormuştur. Bu, geleceğiyle ilgili korkuya ve şüpheye kapıldığı, kendisini feda etmek konusunda isteksiz olduğu bir andır. Halil milletin kendisine ihtiyacı olduğunu telkin ederek kendisini ikna etmekzo-

dişimden tırnağıma kadar bir ter boşanıyor."[14] Çanakkale'de savaşan Mehmed Fasih Bey de günlüğüne buna benzer şeyler yazmıştır: "Bir bomba oturduğum kovuğun İsiper içinde toprağa kazılmış bir barınak işi gören oyuk] önünde patladı. Beni görmeğe gelen üç nefer . . .(den) birisi yaralandı... Kendimin vurulduğunu zannettim. Sonunda yüreğim bulanmış ve karnım şişmişti."[15] Komutasındaki askerlere korkusunu göstermek

Askerler Rus süngüsünün soğuk çeliğini göğüslerinde hissettiklerinde veya Çanakkale'de gökyüzünden insan parçaları yağdığında, bir erkeğin nasıl davranması veya korkuyu nasıl atacağına ilişkin normatif söylemler, gerçek hayatta karşılığını bulmuş mudur? Hiç korkusu olmayan cesur bir kişi elde etmek için, fiziksel egzersizler yeterli miydi?

askerlikten kurtulmak için kendilerini hasta göstermekle suçlanmış ve cezalandırılmıştır. Bu yüzden, bu askerlerin çok azı psikiyatristlere sevk edilmiştir. Ancak askerlerin psikolojik ve duygusal çöküntülerinin kaynağını araştıran uzmanlar bile, bunu savaşın travmatik deneyimlerine değil, önceden var olan sözde zihinsel veya bünyevi koşullara bağlamışlardır. Bu tanısal tercih, askerlerin korku kaynaklı tepkileri ile duygusal hassasiyetlerinin normal olduğunu inkâr etmiştir.[11] Psikiyatristlerin değerlendirmelerini göz ardı edecek olursak, hatıratlar ile günlüklerin dikkatli bir şekilde okunması bize bu tür duyguların yaygınlığına ve korku ile olası psikolojik çöküş arasındaki çizgiye ilişkin bir fikir vermektedir.

Yalnızca bazıları anılarını yazmayı tercih etmiş olsa da, savaşa katılıp da yoğun korku dolu anlar yaşamamış insanların olma ihtimali çok azdır. Korkuyu burada, askerlerin sözcüklerinden hareketle geniş anlamıyla kullanmaktayım. Bu bağlamda korku aynı zamanda kaygı, üzüntü, gerçek veya beklenen bir tehlike-kötülük gelme ihtimali ile karşılaşma veya endişe olarak tanımlanmaktadır. Bazı askerler için bu türden ilk anlar çok güçlü tesirler bırakabilmekte-

runda kalmıştır. Ancak bundan sonra "kâbuslar durağından" uyanmıştır.[12] İstanbul'dan ayrıldığı esnada yaşadığı korkunun üstesinden gelmede başarılı olan Halil, Kafkas cephesine vardıktan sonra başka korku anları da yaşamıştır. İlk görevinde bir Rus topu çok yakınında patlamıştır:

"Yerler sarsılmıştı. Ben de çok kritik bir an yaşamıştım, kendimden geçmiştim, ben bende değildim. Bütün sinirlerim gevşemişti. İtiraf ediyorum. Çok ciddi bir sarsıntı geçirmiş ve kendimi kaybetmiştim. Her tarafım gevşemiş, çözülmüştü. Hiç farkında değilim, idrarım yürümüştü. Demek ki kendime hâkim değildim; irademe sahip olamamıştım."[13]

Her iki örnekte de Halil, günlüğünden ziyade hatıratında, korku karşısında iradesine sahip olabildiğini yazar. Ancak bazı askerlerin bunu hemen veya hiç başaramadığını göz önünde bulundurmak gerekir. Bir askerin ilk savaşı cehennem ateşiyle imtihan gibiydi. Savaş alanındaki tehlikelerle uzlaşmak birçokları için zaman almıştır. Ali Rıza Efendi bize buna bir nebze benzeyen bir tasvir çizmektedir. "İlk gün olduğu mudur nedir ölümden pek korkuyorum. [Uçuşan mermiler] her cıv dedikçe

istemeyen Mehmed Fasih, kendisi gibi zabit olan arkadaşının kovuğuna koşmuş ve soyunup sevinçle yaralı olmadığını fark etmiştir. Yukarıdaki örneklerin tümünde, psikoloji şoka karşı verilen fiziksel tepkiler şaşırtıcı değildir: Neticede savaş sürecinde felç, bel büküklüğü, dilsizlik veya kekemelik şeklinde semptomları olan savaş nevrozu, psikolojik travmanın fiziksel açığa çıkışıdır.[16]

Bunlar sadece sonunda "korkularını atabilmiş" yeni zabitlerde görülmemiştir. Elimizde hem deneyimli askerlerden hem de aylarca savaştıktan sonra benzer şeyleri yaşayanlardan oluşan sayısız örnek vardır. Böyle bir ortamda korkuya alışıp ondan kurtulmak değil de başka bir şey söz konusuydu. Bu tür kaynaklarda daha çok korku dolu olaylardan sonra askerlerin korkunç ve duygusal bir deneyimi yorumlama biçimlerinin değiştiğinin farkına varılıyor. İnanılmaz kırım, ölüm ve ıstırap görüntüleri karşısındaki duygularını sayfa sayfa not alan -"bu manzara bana pek tesir etdi","manzaranın dehşeti gözümün önünden gitmiyor", "teessürüm artıyor", "artık tahammül edemedim", "fikirlere durgunluk veriyor" ya da "kalben pek rahatsızım"- Mehmed Fasih, siperine dönerken karşılaştığı

Çanakkale'de bir subay grubu.

bir başka dehşet sahnesini aşağıdaki sözlerle aktarmıştır. Birkaç askerinin düşman bombasıyla et ve kemik yığınına döndüğünü fark eden Fasih, şunları yazmıştır: "Bu hal bana dehşet verdi. . . Pek ziyade müteessirim. Şimdi adeta korkak oldum. Fakat düşündüm. Korku beyhude. O nerede olsa gelip sizi bulur. Biz tedbirde kusur etmeyelim de . . . ."[17] Ölümün her an mümkün oluşunu ecel veya mukadderat olarak görmek veya tevekküle sığınmak, gerçek duygularla örtüşmemektedir. Bu tür yorumlamalar askerleri ancak kısa süreliğine ve bir katliamla karşılaştıktan sonra teskin edebilir. Ancak korkunun atılmasına yardımcı olan hiçbir belirti yoktur. Bu örnekte, doğrudan içinde yer almadığı bir olaydan sonra güvende oluşunu yorumlamasına yardımcı oluyormuş gibi görünmektedir. Aşağıda göreceğimiz gibi Mehmed Fasih, tevekkül inancına sığınarak korkularını "atamamıştır". Burada gördüğümüz örnekler, yalnızca farklı insanların hissettiği korkuların ve duyguların çeşitliliği ve karmaşıklığını göstermekle kalmamaktadır. Aynı bireylerin farklı anlarda hissettiği korkuların ve duyguların çeşitliliği ve karmaşıklığını da tasvir etmektedir.

Bazı subaylar medrese eğitiminden askere katılan zabit namzetlerinin, savaş esnasında daha cesur olmaları ve korku duymamaları gerektiğini düşünmüştür. Örneğin üsteğmen Celal Bey, astlarından biri hakkında şöyle şikâyet etmektedir:

"Takım Subayı Zabitvekili Halil İbrahim biraz korkak. . . Zannedersem kendi canını düşünmekten başka bir şey hatırlayamıyordu. Hâlbuki kendisi medreseden icazet almış hocalardan. Ölümü, şehadeti herkesten iyi bilirler ve anlatırlar. Kimseyi de beğenmezler. İş başa gelince hiç bir şey yok."[18]

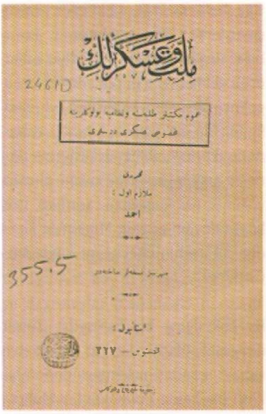
Elbette bu yalnızca vatanperverlikten ve görev duygusundan ileri gelmiş bir yargı olabilir. Fakat şu da savunabilir: Celal Bey'in tamamıyla meşru bir korkusu vardır; bu da Halil İbrahim'in korkaklığının diğerlerinin ve Celal Bey'in kendi hayatına zarar verecek hatalara yol açabileceği olasılığıdır. Dahası, bir medrese mezununun daha tevekküllü ve bu sebeple de daha cesur olacağını düşünmek, insan motivasyonunu ve davranışını görmezden gelebilmektedir. Bir diğer medrese mezunu Ragıp Bey, Kafkas cephesinde esir alındığında yaşadığı korkulu anları şu sözcüklerle ifade etmiştir:

"Gördüğümüz, göğsümüze dayalı kılıç veya süngü ucu, hissettiğimiz ensemizdeki tüfek veya tabanca namlusunun soğukluğu. İdrak namına bir şey kalmamış, sinirlerim gevşemiş, vücudum pelte halindeydi. Düşünebildiğim yegane şey, ufacık bir ters harekette kalbime bir süngü veya kılıç ucunun saplanacağı ve bir kurşunun beynimi dağıtacağı..."[19]

Ragıp Bey, Halil Bey gibi bedensel işlevlerinin denetimini kaybetmemiş olsa da, bu salt korkunun kendisidir. Ne korku ne de cesaret birilerinin tekelindedir.

Tevekkül ve korku yan yana var olabilir. İlki hiçbir seçeneğin olmadığı yerde korkuyu yatıştırmakta, ancak onu tamamen ortadan kaldırmamaktadır. Mehmed Fasih uyumaya çalışırken bir şeyler fark eder. Sanki kovuğu (siper içinde oyuk) başına yıkılacakmış gibi görünmeye başlamıştır: "Yine yattım. Fakat kovuğun tavanındaki farelerin hareketi [üstümel pek ziyade toprak döküyor. Kovukta gözüme maili indiham (yıkılmak üzere) gibi görünüyor. Mütevekkilane [te-

vekkül ilel yattım. Kalben pek rahatsızım. Ati (gelecek) beni pek ziyade düşündürüyor."[20] Mehmed Fasih'in o anki durum içinde yapabileceği hiçbir şeyin olmadığı hususunda kendisini ikna etmeye çalışmasından başka bir tercihi var mıydı? Arkadaşının kovuğu da aynı tehlike altındaydı. Ne düşman tarafına ne de geri hatlara kaçabileceğinden, kovuğu dışarıdaki açık siperden daha güvenliydi. Bombalama ve lağım patlamalarından sonra, diri diri toprağın altında kalmanın cephedeki askerler arasında fazlaca görülen bir olay olduğunu bildiğinden, böyle bir olayın kendine olmasından korkuyordu.

Mulazım-ı Evvel Ahmed, Millet veAskerlik, İstanbul 1327. "Mühürsüz nüshalar sahtedir."

Mehmed Fasih'in korkusunun gerçekliğini doğrulamak için, istihkâm zabiti Zihni Efendi örneğinden bahsetmek faydalı olacaktır. Zihni Efendi görev sırasında garip belirtiler göstermeye başlayınca, savaş esnasında İstanbul'daki bir psikiyatriste gönderilmişti. Psikiyatrist, Zihni Efendi'ye şizofreni teşhisi koysa da, büyük ihtimalle hastalığı "canlı gömülme nevrozu" ile nükseltmişti. Hastanede, Zihni Efendi'nin yüzü manadan uzak, harap ve süzülmüş haldeydi; gözleri ise ifadeden yoksundu. Pek tepki vermediği ve kendi dünyası içinde yaşıyormuş gibi göründüğünden, doktoru ondan "yaşayan ölü" olarak bahsetmişti. Zaman zaman Zihni'nin yüz ifadesi değişiyor, gözlerini sanki korku nöbetine tutulmuş gibi iri iri açıyordu. Zihni muhtemelen o anlarda önceden yaşadığı bir korkuyu tekrar yaşayan nöbetlerine giriyordu. Nitekim bunun sonucunda girdiği ciddi durum, belki hayatı boyunca akıl hastanesinde kalmasına yol açacaktı.[21] Münim Mustafa'nın kurtarabildiği canlı gömülmüş askerlere ilişkin yaptığı tasvir, psikiyatristin Zihni Efendi hakkındaki tanımlaması ile uyuşmaktadır: "Onları, göz evinden dışarı doğru fırlayan iri gözlerini açmış bir halde toprağın altında buluyorduk."[22] Elbette, o askerlerin yalnızca bir kısmı kurtarılabilmişti. Cesaret ve korkaklık, çeşitli anlarda yaşanan insani duygular olarak birbirlerinden hiç uzak olmamıştır. Bir an cesurca tepki veren biri, başka zaman korkabiliyordu. Bazıları tamamen donup kalırken, kimisi aşırı korku anlarını tekrar yaşıyordu.

Gördüğümüz, göğsümüze dayalı kılıç veya süngü ucu, hissettiğimiz ensemizdeki tüfek veya tabanca namlusunun soğukluğu. İdrak namına bir şey kalmamış, sinirlerim gevşemiş, vücudum pelte halindeydi. Düşünebildiğim yegane şey, ufacık bir ters harekette kalbime bir süngü veya kılıç ucunun saplanacağı ve bir kurşunun beynimi dağıtacağı...

Askeri uzmanlar cesaret ve yiğitliğin insanlarda her zaman sınırlı miktarda olduğundan, bir noktada tükenmeye mahkûm olduklarını vurgularlar.[23] Ancak görünen odur ki, askerler neredeyse tamamen tükenmiş oldukları anda, ani, beklenmedik ve kısa süreli bir cesaret de kazanabilmişlerdir. Cepheye büyük idealler ve cesaretle gelen askerler bile, kısa süre içinde korkuyla tanışmışlardır. 21 yaşındaki Teğmen İbrahim Naci Efendi Çanakkale'nin geri hatlarına ilk vardığında, acemi erlerden sorumlu olacağını öğrendiğinde hayal kırıklığına uğramıştı. Hemen duruma itiraz etti: "Ben istemiyorum, sipere gideceğim." Kumandanının izniyle ön cephelere vardığında yazdıkları şunlardı: "Kalbimde zerre kadar bile korkudan eser yoktu." Ancak aynı gün, siperler içindeki bir mıntıkanın sorumluluğunu aldıktan sonra yazdıkları şöyleydi: "O demin, metin ve lakayt kalbimde şimdi bir endişe belirmişti. Bilmem korku denilen şey bu muydu?"[24] Bu yalnızca ön cephelere ilk geldiği gün hissettiği duygularıydı. Henüz Mehmed Fasih ve Münim Mustafa gibi katliam sahnelerini yaşamamıştı. Münim Mustafa, cephedeki yıkıcı güçle çabuk tanışmıştı. Ön siperlere gelişinin ikinci gününde, düşmana korunaklı bir noktadan bakabilmek için tarassut mahalline gitti. Ancak düşmandan önce gördüğü şey, iki siper arasındaki bölgede yatan ölülerdi:

"Başlarından, göğüslerinden aldıkları yaralardan akan kanla elbiseleri bulundukları mevki, kıpkırmızı boyanmış, takriben iki kilometre uzunluğundaki saha dâhilinde arazi toprak görülmeyecek kadar insan cesetleriyle dolu. Orada bulut halinde bir sinek ordusu kaynaşıyor, fena kokular geliyor... Birdenbire gözüme ilişen bu hazin manzaranın haşiyetinden dürbün elimden düşmüş ve boynuma asılı kayışa asılmış. Donmuş kalmıştım."[25]

Yukarıdaki diğer örneklerin aksine, bu o anlık bir tehlike karşısında duyulan korku değildir. Olası bir geleceğe dair duyulan korkudur. Yakın bir zamanda orada yatanların arasında o da olabilirdi. Başka bir zabit, İbrahim Hakkı, Çanakkale'deyken ilk olarak, siperlere dolan su sebebiyle boğulan askerleri anlatır. Sonra vücutları tamamen yanmış askerler görmüştür. Çanakkale'den sonra Kafkas cephesine gittiğinde, mumya gibi kuruyup kalmış Osmanlı askerlerinin cesetleriyle karşılaşmıştır; bir

kürekle kaldırılıp gömülecek kadar hafiftirler. Gömüldükten sonra bile göz önünde sırtlanlara yem olan asker cesetlerine de rastlar.[26] Tüm bu örneklerde asıl önemli olan, aniden oluşacak bir canlı canlı boğulma, yanma veya donma tehlikesi değildi. Asıl mesele ne olabileceği neyin olmak üzere olduğu korkusuydu. İnsan ölüm veya şehadeti mukadderat olarak görse bile, bu bir acaba ne olacak bana kaygısıydı.

Münim Mustafa ve diğerleri için, her korkunç bir olayı bir başkası takip etmektedir. Vücut parçalarının gökten yağmasıyla sonuçlanan lağım patlamalarından veya bir askerin "parçalarının bir çadıra sarıldığını" görmeden çok önce ("bir neferimizin kara torpili ile parçalanan cesedi portatif çadıra bohçalanırken gördüğüm vakit ne kadar müteessir olmuştum"), Münim Mustafa kendisine şu soruyu sormuştu: "Buradan galiba kurtulamayacağız, kim bilir mezarımız neresi olacak."[27] Bu tür deneyimlerden sonra yine de vatansever dili kullanmayı sürdürebilir bir durumdadır. Ancak bu, kendisinden ve kendisi gibi erkeklerden istenen fedakârlığı ve çektikleri sıkıntıyı hatırlatan bir dildir.[28]

Bazen kendisinin "korkak" olduğunu itiraf eden birisi, her an kendisinden daha kötü durumda olan biriyle karşılaşabilmektedir. Mehmed Fasih yakın zabit arkadaşı Agati'yi siperinde ziyaret ettiğinde, onun tamamen usanmış ve umutsuz bir halde olduğunu fark etmiştir. Agati ve çavuşlarının yüzlerinden korkularını artık bastıramadıkları açıktır.

"Agati'nin yanına vardık. Çavuşlara emir veriyor. Sorduk. Bu akşam yine 40 nefer ile taarruz edilecekmiş. On nefer seçiyor. Fakat çavuşlardaki çehre bunlarda zerre kadar kuvvei maneviye olmadığını gösteriyor. Hepsi de pek durgun ve endişeli. Gözlerinden yeis akıyor. . . Agati de onlardan aşağı kalmıyor. O da pek fena. . . İşte uzun bir harbin verdiği neticeler. Bunu biz Fırka'ya ve onun kılavuzuna anlatamadık. Onların gözünü hırs bürümüş... Çavuş geldi. Güç bela intihab edilmişler. Fakat çavuşlardan kimse çıkmamış. Buna biraz destur verdim... Şimdiye kadar eceli gelmediği için ölmediğini, eceli gelince öleceğini, babasının ruhunun kendisine baktığını ve böyle cebanetle (korkakça) memleketlerine dönerse ne yüz ile karılarının ve âlemin yüzüne bakacaklarını sordum. Ve böyle devam ederse Mersin'de kendilerini teşhir edeceğimi söyledim. Gitti."[29]

Bu çok ilginç bir hadisedir. Zaten duygusal olarak korku duyan bir subay, arkadaşını kendisinden daha kötü bir halde bulmaktadır. Muhtemelen Agati'nin umutsuzluğu ("yeis") yüzünden, emrindeki tüm adamlar kendilerini tehlikeye atma konusunda tamamen isteksizlerdir. Agati'ye yardım amacıyla Mehmed Fasih duruma müdahale eder ve gitmek istemezse çavuşu herkesin önünde rezil etmekle tehdit etmek zorunda kalır. Mehmed Fasih bu durumun uzun bir harbin sonucu olduğunu söylerken, Agati ile çavuşların duygusal olarak tükenmiş bir halde olduklarını anlamaktadır. Kendisi ise bir nebze daha iyidir. Ancak birilerin, gözlerini "hırs bürümüş" üst rütbelilerce emredilen görevleri yerine getirmesi gerektiğinden başka çare yoktur. Mehmed Fasih bir taraftan onun gibilerinin politik-askeri önderler hakkındaki "hayal kırıklığını" bir yandan da kendilerinin fedakâr kurbanlar olduklarını gösterir. Hatta bir yerde neredeyse tam bir isyankârlık göstererek kendilerinin sanki birer suçlu ("mücrim") gibi devamlı ileri hatlarda tutulduklarını vurgular. İleri hatlar üstler elinde bir "alet-i cinayet"tir. Böyle durumlarda erlerini korumak için tabur kumandanına karşı çıkmaya cesaret eden Mehmed Fasih, bazen de rezil etme tehdidi ve tevekkül hatırlatması durumunda kalır.[30] Buna rağmen Agati'nin çavuşları hâlâ isteksizdirler. Çavuşu tehdit etmek için erkekliğin daha geleneksel ilkelerini kullanması ilginçtir. Ancak bunu Agati'ye değil de yalnızca çavuş üzerinde kullanması daha dikkat çekicidir. Yukarıda görüldüğü gibi Mehmed Fasih bomba patladığında korkusunu komutasındaki askerlere belli etmeme konusunda dikkatli davrandığı halde, belki de uzayan siper savaşının psikolojik etkisiyle Agati bu konuda yeterince dikkatli davranamamış gibidir. Sonuç ise maneviyatın bozulması ve korkudur.

Ölüm korkusunun kaynağı, düşman tehlikesi veya onların ölümcül silahları olmak zorunda değildi. Yukarıda, hava şartları sonucu oluşan seller yüzünden siperlerinde boğularak ölen Osmanlı askerleri bu durumu açıklayan kısa bir örnektir. Buraya kadar genç zabit ve zabit namzetlerinin birincil kaynaklarını kullandık; burada bir iki yerde istisna olarak Kaymakam Şerif Bey'in hatıratına bakalım. Kendisi de savaşta tutsak alınmış olan Şerif Bey, Sarıkamış yenilgisinden sonra karşılaştığı bir askeri şöyle betimlemektedir:

"Hâlâ gözümün önündedir. Yol kenarında karların içine çömelmiş bir nefer, bir yığın karı kollarıyla kucaklamış, titreyerek, feryat ederek dişleriyle kemiriyor, tırnaklarıyla kazıyordu. Kaldırıp yola sevk etmek istedim. Nefer evvelki hareketini, feryadını, dişleriyle, tırnaklarıyla çabalamasını hiç bozmadı ve beni hiç görmedi. Zavallı tecennün etmişti."[31]

Belki de donarak ölme korkusu veya tüm yoldaşlarının donarak öldüğünü görmek, kişinin tüm duyularını yitirmesi için yeterliydi. Şerif Bey bu isimsiz asker hakkında birkaç cümle yazmış olmasaydı, bu askeri nasıl bilecektik ki? Belli ki bu er "korkusunu at"makta başarılı olamamıştı. Eğer bir psikiyatriste görünebilseydi, muhtemelen bir çeşit paranoya veya benzer bir hastalık teşhisi konacaktı. Maalesef hastalığın sebebinin, savaş deneyimi ve bunun normal insanlar üzerindeki etkisi değil de, önceden var olan bazı koşullar olduğu söylenecekti.

Münim Mustafa sanki yukarıdaki asker gibi hiçbir şey yazamamış diğerleri için konuşuyormuşçasına, sığınaklar ve ateş hattı geride kalsa bile, hâlâ oradaymış gibi hissettiklerini yazmıştır. Cephe gerisinde istirahat ederlerken, cepheden sahneler

rüyalarında onları sürekli ziyaret etmekte ve portatif karyolalarından sıçrayarak uyanmalarına sebep olmaktadır. "Siperlerimizde bütün insanlığı ve medeniyeti ağlatacak bir hercümerci" unutmak ne kolaydı ne de mümkündü.[32] Ateş hattından uzakta olmak onlara güven hissi vermiyordu, çünkü travma ve korku hep onlarla birlikteydi.

Burada yazılarından faydalanılan askerlerden, yaşça daha büyük ve rütbece daha üstün olmasına rağmen, Albay Arif Baytın de esaret anılarında, esarete ilişkin önceden kabul edilen sosyal normlara meydan okuyan bir açıklamada bulunur. Maneviyat edebiyatının normatif söylemleri ile erkeklik ve yiğitliğe ilişkin eğitim kılavuzlarının, tehlikeli bir duruma düşen erkeklerin davranışlarını belirlemediğini bir kez daha önermek amacıyla, son örnek olarak bu ifade dâhil edilmiştir.

"Vazife-i vataniyesini ifaya çağırılan her muharip için esaret de şehadet, mecruhiyet, hastalık gibi mukadderatı harbiyedendir... bazen bir asker bütün fedakarlıklarına rağmen esir olmak mecburiyeti karşısında kalır. Esareti kabulden ise intiharı tercih etmek hakkında alelade sarf olunan sözler indimizde makbul olamaz."[33]

Ardından kendilerini savaş esiri olarak bulan savaşçılara karşı "şedid" yargılarda bulunulmamasını tavsiye etmiştir. Bu ifadeyi yapmakta kendini zorunlu hissetmesi, en azından bazı normatif beklentilerin kabul edilmiş varlığına delalet etmektedir. Bunlar, Arif Bey'in erkekçe ve yiğitçe davranışlar hakkındaki normatif formlar üzerine sarf ettiği öznellik ifadelerdir. Kendisini Arif Bey'le aynı esir kampında bulan Ragıp Efendi Albay'ından hiç hoşlanmamıştır, ancak bu hususta onunla aynı fikirde olacağı açıktır.

Gerek yukarıda aktarılan maneviyat literatürü, gerekse gençleri erkekleştirmeyi, militaristleştirmeyi ve milletleştirmeyi amaçlayan spor ve atletizm kültü, korkunun bastırılmasını kimi zaman doğrudan emretmiş, kimi zamansa ima etmiştir. Görünüşte "korkularını atabilmiş" veya fiziksel egzersizlerle yiğitliğini ve cesaretini artırmış ideal erkeklere ilişkin bir imge sunmaktadırlar. Ancak gördüğümüz üzere, ideal beklentiler gerçekle uyuşmamıştır. Askerler için korkularını ve diğer duygularını bastırmak imkânsızdı. Çünkü korku onların kontrolü dışında olan savaşa karşı gelişen bünyesel bir tepkiydi ve çok yaygındı.

Bu makale korkusuz olmaları istenmiş ve öğretilmeye çalışılmış erkeklerde korkunun savaş sırasındaki bazı göstergelerini araştırdı. Hâkim normatif beklentiye rağmen, zabit ve zabit namzetlerinin korkuya karşı olan karmaşık ve çeşitli içsel tepkileri, onların kendi öznelliklerine ait, farklı erkeklik algılarını göstermektedir. Bir yandan normatif beklentilere değinmeleri ve öte yandan da savaşın yarattığı korku tecrübelerini ve psikolojik sıkıntılarını etkili bir şekilde anlatmaları, onların büyük bir olasılıkla ikisinin arasında bir denge bulmaya çalıştıklarını göstermektedir. Normatif beklentileri biliyorlardı, fakat bu modern sanayileşmiş savaşın erkekçe davranışı nasıl zorlaştırdığını daha da yakından biliyorlardı.

YÜCEL YANIKDAĞ
RICHMOND ÜNİVERSİTESİ & İLERİ ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ, PRINCETON, NEW JERSEY, ABD

DİPNOTLAR

1 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Ahmet Haşim* (İstanbul: İletişim, 2000), 23-4. Ahmet Haşim savaş deneyimine Çanakkale cephesinde ihtiyat zabit vekili olarak başlamıştır. İhtiyat zabitleri üzerine önemli bir çalışma için bkz. Mehmet Beşikçi, "İhtiyat Zâbitlerden Yedek Subay'a: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e bir zorunlu askerlik kategorisi olarak yedek subaylık ve yedek subaylar, 1891-1930," *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar* 13 (Güz 2011), 45-89.

2 Mehmed Fasih, *Kanlıdere Günlüğü*, yay. haz. Murat Çulcu (İstanbul: Arba, 1997), 137.

3 Bkz. Ayşe Gül Altınay, *The Myth of the Military Nation: Militarism, Gender and Education in Turkey* (Asker-Millet Miti: Türkiye'de Militarizm, Cinsiyet ve Eğitim) (New York: Palgrave, 2004). Ayrıca bkz. dipnot 4'teki kaynaklar.

4 Mehmet Beşikçi, "Militarizm, topyekûn savaş ve gençliğin seferber edilmesi: Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nda paramiliter dernekler," *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar* 8 (Bahar 2009), 49-92; Sancm Yamak Ateş, *Asker Evlatlar Yetiştirmek. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Beden Terbiyesi, Askeri Talim ve Paramiliter Gençlik Örgütleri* (İstanbul, 2012); ve diğer makaleler Nurseli Yeşim Sünbüloğlu, *Erkek Millet Asker Millet. Türkiye'de Militarizm, Milliyetçilik, Erkeklik(ler)* (İstanbul, 2013) içinde.

5 Beşikçi, "Militarizm," 59-60; Yaşar Tolga Cora, "Asker Vatandaşlar ve Kahraman Erkekler: Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı Dönemlerinde Beden Terbiyesi Aracılığıyla İdeal Erkekliğin Kurgulanması," Nurseli Yeşim Sünbüloğlu, *Erkek Millet Asker Millet, Türkiye'de Militarizm, Milliyetçilik, Erkeklik(ler)* (İstanbul, 2013), 57.

6 Yücel Yanıkdağ, "Educating the Peasants: The Ottoman Army and Enlisted Men in Uniform," [Köylülerin Eğitimi: Osmanlı Ordusu ve Üniformalı Erler] *Middle Eastern Studies*[Orta Doğu Çalışmaları] 40 (Kasım 2004), 92-108.

7 Mülazım-ı Evvel Ahmed, *Millet ve Askerlik*, (İstanbul: Matbaa-yı Hayriye, 1328), 9-10.

8 İzmirli İsmail Hakkı, *Gazilere Armağan* (İstanbul: Matbaa-yı Askeriye, 1332), 88.

9 Yücel Yanıkdağ, "Ideology of Sacrifice and Soldier Motivation in the Ottoman Great War," [Osmanlıların Büyük Savaşında Fedakârlık İdeolojisi ve Askerlerin Motivasyonu] 18 Kasım 2013 tarihinde Tarihsel Araştırmalar Okulu, İleri Araştırmalar Enstitüsü'nde verilen konuşma ve hazırlık aşamasında olan makale.

10 Bu konu üzerine düşünüp yazarken, Michael Roper'ın şu eserinden etkilendim: "Between Manliness and Masculinity: The 'War Generation' [Yiğitlik ve Erkeklik Arasında: Savaş Kuşağı] ve Psychology of Fear in Britain, 1914-1950," [Britanya'da Korku Psikolojisi, 1914-1950] *Journal of British Studies* 44 (Nisan 2005), 343-62.

11 Yücel Yanıkdağ, *Healing the Nation: Prisoners of War, Medicine and Nationalism in Turkey, 1914-1939* [Bir Ulusu İyileştirmek: Savaş Esirleri, Tıp ve Türkiye'de Ulusalcılık, 1914-1939] (Edinburgh, 2013), bölüm 5-6; idem, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Askerlerinde Harp Nevrozu (Savaş Yorgunluğu) ve Tıbbi Yaklaşım" *Toplumsal Tarih* 198 (Haziran 2010): 70-76.

12 Halil Ataman, *Harp ve Esaret* (İstanbul: İş Bankası, 2011), 26.

13 Halil Ataman, 49-50.

14 Ali Rıza (Eti) Efendi, *Harb-i Umûmîde Hatırât-ı Askeriyem* (İstanbul: Önsöz, 2009), 49.

15 MehmedFasih, 56-57.

16 Yücel Yanıkdağ, *Healing the Nation* [Bir Ulusu İyileştirmek], bölüm 5; veridem, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Askerlerinde Harp Nevrozu."

17 Mehmed Fasih, 165.

18 Üsteğmen Celal Bey, *Bir Teğmenin Doğu Cephesi Gürültüsü*, yayına hazırlayan Bahtiyar İstekli (İstanbul: İş Bankası, 2009), 16, 23-25.

19 Başkatipzade Ragıp Bey, *Tarih-i Hayatım*, 80.

20 Mehmed Fasih, 207.

21 Yücel Yanıkdağ, *Healing the Nation*, 185-86.

22 Münim Mustafa, *Cepheden Cepheye* (İstanbul: Arma, 1998), 65.

23 Michael Roper, "Between Manliness," 358.

24 İbrahim Naci, *Allahaısmarladık: Çanakkale Savaşı'nda Bir Şehidin Günlüğü* (İstanbul, 2013), 86-87.

25 Münim Mustafa, 55.

26 İ. Hakkı Sunata, *Gelibolu'dan Kafkaslara* (İstanbul: İş Bankası, n.d.), 187, 193, 371, 425.

27 Münim Mustafa, 63, 93, 61.

28 Münim Mustafa, 92.

29 Mehmed Fasih, 179-80.

30 Mehmed Fasih, 215, 91.

31 Kaymakam Şerif Bey, *Sarıkamış İhata Manevrası* (İstanbul: Arba, 1998), 228.

32 Münim Mustafa, 72, 126.

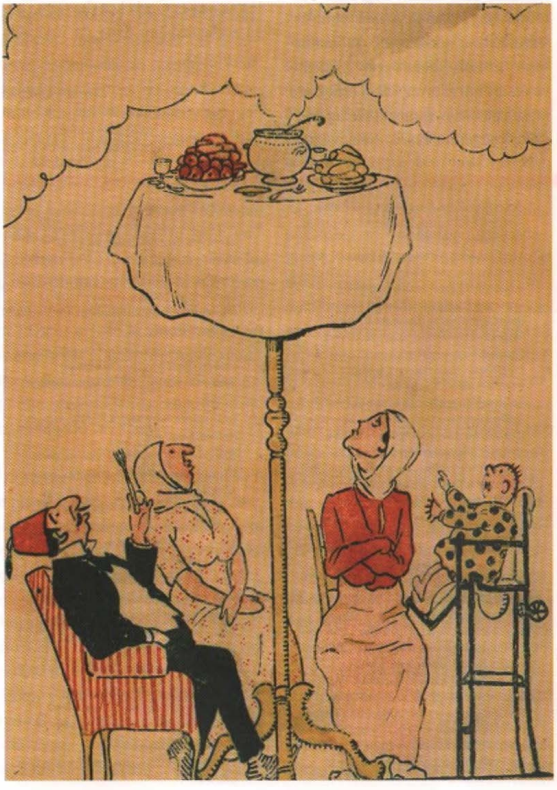
33 A. Süleyman, "Esaret Hatıraları," *Vakit*, 21 Eylül 1336, s. 2.

I. DÜNYA SAVAŞI'NDA

OSMANLI KADINLARININ GIDA VE ERZAK SAVAŞI

ELİF MAHİR METİNSOY

I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli bir gıda ve erzak sıkıntısı yaşandı. Bu sıkıntıdan en çok etkilenenler arasında yoksul kadınlar ve çocuklar vardı. Öyle ki savaş yıllarında açlık ve yokluk nedeniyle ölen binlerce Osmanlı tebaası arasında kadınlar ve çocuklar başı çekmekteydi. Gıda sıkıntısını yaratan nedenler arasında ise sadece gıda darlığı yoktu. Gıdanın eşitsiz bir şekilde dağıtımı da önemli bir etkendi.

Savaş döneminde artan karaborsacılık ve enflasyon sonucu birçok gıda maddesinin halkın alım gücü dışına çıkmasını eleştiren bir karikatür.

Kaynak: *Dikem*, No. 1 (30 Teşrin-i Evvel 1918 [30 Ekim 1918]), s. 5.

Osmanlı tarihçiliğinde imparatorluğun son yıllarında kadın tarihine ilişkin çalışmalar genellikle eğitimli, elit ve orta sınıf kadınlarına odaklandı. Bu dönemin Osmanlı kadınları denilince büyük ölçüde feministler, basın, yayın ve dernek faaliyetlerine katılan kadınlar, çökmekte olan imparatorluğun kurtuluşu veya doğmakta olan ulusal yapının inşası sürecindeki aktivist kadın yazarlar ön planda tutuldu.[1] Kuşkusuz söz konusu literatür Osmanlı kadınlarının deneyimi ve tarihsel rolü açısından önemli bir katkı sağladı. Ancak Osmanlı kadınları bu kadınlardan ibaret değildi. Osmanlı kadınlarının çok büyük kesimini sıradan, yoksul ve dar gelirli kadınlar oluşturuyordu. Aşağıdan tarih, sosyal tarih ve emek tarihi yaklaşımlarıyla söz konusu kesimler de tarihin ilgi konusu oldu. Kocaları, oğulları ve babaları Osmanlı ordusunda asker olarak cephede savaşırken, cephe gerisinde korumasız kalan milyonlarca kadın çeşitli zorluklara göğüs gerdi. Ve bu zorluklar karşısında daha önce yaşamadıkları pek çok şeyi yaşamak ve belki de hiç olmadığı kadar devletle, siyasetle, ekonomiyle birebir temas kurmak zorunda kaldılar.[2]

Savaş yıllarında Osmanlı ordusundan günlük yemek yardımı alan bir grup asker ailesi kadın ve çocuk.

Kaynak: *Harb Mecmuası*, No.22 (Zilhicce 1335 / Teşrîn-i Evvel 1333 İlkkânun 1917), s. 349.

Osmanlı kadınlarının karşılaştıkları belki de en önemli zorluklardan birisi hayatta kalmaları için en temel unsur olan gıda ve temel ihtiyaç maddelerindeki yokluklar oldu. I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli bir gıda ve erzak sıkıntısı yaşandı. Bu sıkıntıdan en çok etkilenenler arasında fakir kadınlar ve çocuklar vardı. Öyle ki savaş yıllarında açlık ve yokluk nedeniyle ölen binlerce Osmanlı tebaası arasında kadınlar ve çocuklar başı çekmekteydi. Gıda sıkıntısını yaratan nedenler arasında ise sadece gıda darlığı yoktu. Gıdanın eşitsiz bir şekilde dağıtımı da önemli bir etkendi. Çünkü iaşe politikaları sorunsuz olmaktan çok uzaktı ve birçok kadın yardımların kapsamı dışında kalmıştı.

Osmanlı kadınları bu sıkıntılar ve eşitsizlikler karşısında sessiz kalmadılar. Özellikle de fakir kadınlar devletten sürekli yeni yardım taleplerinde bulunarak, iaşe politikalarını pazarlık unsuru haline getirerek veya onlara direnerek devletin savaş döneminde politikalarının şekillenmesinde az da olsa etkili oldular. Bu amaçla kadınlar kimi zaman bürokratik olanakları zorlayarak, kimi zaman da gündelik direniş stratejilerini kullanarak gıda ve erzak sıkıntısına çare bulmaya çalıştılar. Sıradan fakir kadınlar özellikle de gıda ve erzakın eşitsiz dağıtımı ile ilgili şikâyetlerini devletle yazışmalarında dile getirdiler. Kendilerinin yardımlardan mahrum bırakıldığını düşündükleri alanlarda iaşe ile ilgili kanunların daha kapsayıcı olmasını sağlamak ve yardım kurumlarından daha çok ekonomik destek almak için gayret gösterdiler.

Bununla birlikte, bütün çabalarına rağmen fakir Osmanlı kadınları çoğu kez ekonomik haklarını artırma denemelerinden sonuç alamadılar veya çok küçük kazanımlar elde edebildiler. Ancak kadınların çabası bürokratların ve siyasetçilerin aldıkları kararlar üzerinde etkili oldu. Birçok eğitimli ve elit Osmanlı kadınının savaş yıllarında örgütlenerek kurdukları cemiyetler ve yayın faaliyetleri ile önemli bir toplumsal deneyim ve siyasal birikim kazandıkları savaş yıllarında sıradan Osmanlı kadınlarının da örgütsüz ve çoğu kez bireysel hayatta kalma mücadelesi kendilerine azımsanmayacak bir deneyim kazandırmış ve devletle olan etkileşimlerini derinden etkilemiştir. Bunun yanında kadınlar özellikle savaşan aile bireylerinin yaptıkları katkıları ve fedakârlıkları vurgulayarak; yöneticilerin kendilerine ilişkin söylemlerini ve vaatlerini hatırlatarak söylemsel stratejiler kullandılar. Sıradan kadınlar savaş öncesine göre çok daha fazla devletin ve bürokrasinin işleyişiyle ilgilenmek zorunda kaldılar. Artan talep ve şikâyetleriyle daha da etkin bir şekilde Osmanlı kamuoyunun bir parçası oldular.

Kadınların erkeklerinin cephede olduğu yıllarda tek başına vermek zorunda oldukları bu ekonomik mücadeleleri ise I. Dünya Savaşı yıllarıyla ilgili Osmanlı tarih yazımında bilinmeyen unutulmuş bir alandır.

GIDA VE ERZAKIN EŞİTSİZ VE KÖTÜ DAĞITIMI

Savaş yıllarında dağıtımı ile ilgili olarak yaşanan yolsuzluk, kayırmacılık ve keyfi uygulamalar o denli artmıştı ki bu durum yoksul kadınlara yönelik bir tür ekonomik şiddete bile dönüşebiliyordu. Örneğin Hüdavendigâr (Bursa) vilayetinde yaşayan kadınlar 1917 gibi savaşın ileri bir tarihinde dahi kendilerine verilen gıda karnelerinin dağıtımından şikâyetçiydiler. 6 Mart 1917 tarihinde Mudanya'dan Dâhiliye Nezareti'ne gönderdikleri telgrafta Hamdiye, Nakiye, Dürriye ve Zümrüd adlarındaki kadınlar bütün diğer asker aileleri adına yazdıklarını belirtiyor ve böylece cephede savaşan askerlerle olan bağlantılarının altını çiziyorlardı. Bu kadınlar Mudanya'da gıda karnesi dağıtımı yaklaşık bir yıl önce başladığı halde kendilerinin bu haktan sadece 40 gün boyunca yararlanabilmiş olmalarından şikâyetçiydiler. Yerel bürokratların konu ile ilgili başvurularını ciddiye almadığını belirtiyor ve açlık çektikleri için sonunda Dâhiliye Nezareti'ne telgraf çekmek zorunda kaldıklarını belirtiyorlardı.[3]

Fakir kadınların şikâyetçi oldukları bir başka konu ise gıda talebinde bulunduklarında ambar memurlarının yaptığı ayrımcılık ve kayırmacılıktı. 14 Kasım 1917 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne Arabsun'dan (Niğde'nin kazası) gönderdikleri telgrafta Elif, Ayşe, Şerife, Fatma ve Elif adında beş kadın son iki yıldır kazalarında görev yapan memurların kendilerine yönelik kötü muamelelerinden dert yanıyordu. Kendileri topraksız ve fakir asker aileleri oldukları halde bu memurların kendileri gibi talepte bulunan kadınlardan "ancak canının

İstanbul'da Topkapı Fukaraperver Müessese-i Hayriyesi binasında açılmış bir Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti Aşhanesi önünde bekleyen kadınlar.

Kaynak: Nil Sarı ve Zuhal Özaydın, *I. Dünya Savaşında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Sağlık ve Sosyal Yardıma Katkıları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999), s. 56

sevdiği birkaçına" zahire vererek yardımcı olduğunu vurguluyorlardı. Kadınlar ayrıca bu memurların ellerinde çok büyük bir karar verme yetkisinin olduğunu belirtiyor ve bu yetkiyi memurların fakir kadınların aleyhine kendi ihtiyaçlarını gidermek için kullandıklarını iddia ediyorlardı. Yerel memurlardan yardım alabilmek konusunda hiçbir ümitlerinin kalmadığını ifade ettikleri telgrafta kadınlar çektikleri açlığa devlet tarafından bir an önce son verilmesini istiyordu. Bu telgrafı ciddiye alan Dâhiliye Nezareti 28 Kasım 1917 tarihinde Niğde mutasarrıfına yolladığı bir yazı ile telgrafı gönderen kadınların yerel memurlar hakkındaki iddialarının doğru olup olmadığı hakkında bir soruşturma açılmasını talep edecekti.[4]

Yoksul kadınlar ayrıca kendi kazaları için ayrılmış gıdaların başka bölgelere gönderilmesini de protesto ediyorlardı. Örneğin, 8 Nisan 1918'de, Boğazlıyan'dan 14 kadın bu amaçla Dâhiliye Nezareti'ne bir telgraf gönderdi. Kendilerini yardıma muhtaç asker aileleri olarak tanıtan bu kadınlar eşleri ve oğulları cepheye gittikten sonra kendilerinin hiçbir geçim kaynağının kalmadığından bahsediyorlardı. Buna karşın yerel yöneticiler yaşadıkları kaza için ayrılan gıdanın ihtiyaçtan daha fazla olduğuna karar vermişlerdi. Dolayısıyla bu gıdanın önemli bir bölümü Ma'den kazasına gönderilmişti. Kadınlar 200 tonu bulan bir gıdanın Boğazlıyan'dan başka bir kazaya gönderilmesini protesto ediyor ve bu durumun kendilerini zora düşüreceğini ve açlıktan öleceklerini öne sürüyorlardı. Kadınlar hükümetten bu durumu önlemesini, yaşamlarını ve namuslarını korumasını talep ediyorlardı. Sonuç olarak, Dâhiliye Nezareti, Ankara valisini kadınların bu durumu hakkında uyaracak ve gerekli önlemlerin alınmasını talep edecekti.[5]

Gıdanın dağıtımı ile ilgili sorunlar bazen o denli büyük olabiliyordu ki, kimi zaman erkekler bile gıda dağıtımındaki eşitsizlikler nedeniyle açlık çeken kadınlar ve çocuklar adına devlete yazıyorlardı. Ancak erkekler tarafından gönderilen şikâyet mektuplarının bile arkasında kadınların yardım alma taleplerinin olduğunu düşünmek mümkündür. Örneğin, 2 Mayıs 1918'de Hüseyin ve arkadaşları Dâhiliye Nezareti'ne gönderdikleri telgrafta, kazaları Develi'de yoksul köylülerin ve asker çocuklarının açlıktan öldüklerini, bunun nedeninin ise devletin kendi kazaları için ayırdığı gıda yardımının onlara verilmemesi olduğunu yazıyorlardı.[6] Birkaç ay sonra Dâhiliye Nezareti'ne ulaşan bir başka telgrafta ise aynı kazada durumun daha da kötüye gittiği belirtiliyordu. Ürgüp'ten devlet yetkililerine yazan Yusuf oğlu Abdullah Efendi'ye göre kazaları Develi'nin gıda ambarında bolca tahıl bulunduğu halde kaymakamları bu tahıllardan yalnızca devlet memurlarının ve jandarmaların yararlanmasına izin vermiş ve fakir halk aç kalmıştı. Abdullah Efendi o güne kadar muinsiz asker ailesi (erkekleri askerde olduğu için gelirsiz kalan aile) veya şehit asker ailesi olan yaklaşık 500 kadın ve çocuğun açlıktan öldüğünü belirtiyordu. Birçok başka kadın ve çocuk ise aç oldukları halde yemek için sadece ot bulabiliyordu. Bu insanlara acil bir şekilde yardım edilmediği takdirde kısa bir süre içinde onlar da öleceklerdi.[7]

YARDIM ALIMINDA KISKANILAN BİR GRUP OLARAK MEMUR VE SUBAY AİLELERİ

Yardım alamayan kadınlar gitgide daha da kötüye giden yaşam şartlarını başka kadınların, özellikle de kısmen yardım alabilen memur eşlerinin durumlarıyla karşılaştırıyordu. Herhangi bir eşitsiz durum gördüklerinde sızlanıyorlar; eşitsizlikler karşısındaki tepkileri gündelik yaşamda ekmek dağıtım noktalarında yaşanan kavgalara ve resmi yazışmalara yansıyordu. Fakir kadınlar, ister muinsiz asker ailesi, isterse de hiçbir şekilde eş ve oğulları aracılığıyla Osmanlı ordusu ile bağlantısı olmayan ancak yine de yardıma muhtaç bir gruba mensup olsunlar, çoğu zaman memur veya

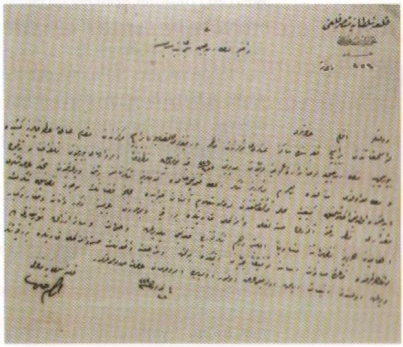
subay ailelerinin durumundan çok daha zor şartlarda yaşamaktaydılar. Memur ve subayların anneleri, eşleri ve çocukları da savaşın yarattığı olumsuz koşullardan etkilenseler bile onların yaşam şartları ile sıradan fakir kadınların ellerindeki olanaklar arasında belirgin bazı farklar vardı. Bu durum sosyal yardım almak veya hâlihazırda aldığı yardım ve destekleri artırmak isteyen yoksul kadınlar tarafından bir pazarlık unsuru olarak kullanılıyordu. Örneğin bu amaçla, 1 Ekim 1918'de, Şükriye, Refika, Ayşe, Saliha, Âdile, Suadiyye, Münise, Cennet ve Nâzik adında ve kendilerini asker eşleri olarak tanıtan bir grup kadın Dâhiliye Nezareti'ne Yozgat'tan bir telgraf çektiler. Bu kadınlar kocaları ve oğulları "din ve vatan savunması" için savaşır ve içlerinden bazıları da "şehit" düşerken kendilerinin az bir miktar gıdaya bile ulaşabilmek için evdeki eşyalarını satmak zorunda olmalarından şikâyetçiydiler. Bu kadınlar memur ailelerinin tamamının savaşın başından beri çok daha iyi şartlarda yaşadıklarından yakınıyor; kendileri yokluk nedeniyle acı çekerken, çocukları açlıktan ağlarken ve yıkık dökük mekânlarda yaşamak zorunda kalırken memur eşlerine ek gıda yardımı yapılıyor olmasını protesto ediyorlardı. Hükümetten kendi haklarının da eşit bir şekilde korunmasını talep ediyorlardı. Dâhiliye Nezareti kadınların bu taleplerini ciddiye alacak ve Ankara Valiliği'nden gerekli önlemlerin alınmasını isteyecekti.[8]

Bütün bu şikâyetlere rağmen yoksul asker ailelerine veya hiçbir şekilde asker ailesi olmayıp devletten herhangi bir ek yardım almayan yoksul kadınlara göre durumları daha iyi olsa bile memur aileleri de çok kötü ekonomik koşullar altında yaşamaktaydı. Kocaları askere alınmış memurların hanımları da devletten yardım talep eden gruba dâhildi. Örneğin, eşleri orduda görev yapan memurlar olan Saliha Hanım ve arkadaşları 27 Ocak 1918 tarihli dilekçelerinde savaş nedeniyle çok zor şartlarda yaşadıklarını belirtiyor ve devletten yardım istiyorlardı.[9]

Gerçekten de savaş yılları boyunca aldıkları maaş enflasyon karşısında eriyen ve düzenli maaş alamayan[10] memur aileleri de fakirleşmişti; ancak savaş koşullarında devletin onlara sunabildiği en ufak bir destek dahi yaşamsal bir öneme sahipti. Dolayısıyla devlet memurları ve subayların eş ve ailelerine yapılan en küçük bir ek yardım bile bu olanağa sahip olmayan diğer zor durumdaki kadınların tepkilerini çekiyordu. Bazı yoksul kadınlar memur eşlerine yapılan yardımı eleştirirken kendilerinin hükümetin yardımına onlardan daha çok muhtaç olduklarını belirtiyorlardı. Sıradan yoksul kadınların memur eşlerinin ayrıcalıklı durumu ile ilgili şikâyetleri kimi zaman gerçeği yansıtmasa da gerçekçi olmaktan uzak karşılaştırmalar bile yoksul kadınların ne denli zor durumda olduğunu ve daha çok yardım alabilmek için ne kadar büyük bir mücadele içinde olduklarını göstermektedir. Örneğin, kendilerini muinsiz asker aileleri olarak tanıtan Fatma ve arkadaşları 1918 kışında Bayramiç'ten Dâhiliye Nezareti'ne gönderdikleri telgrafta kendileri hiçbir şekilde şeker yardımı almazken, bütün memur eşlerinin yardım noktalarından şeker alabildiğinden şikâyet ediyorlardı. Bölge mutasarrıfı ise bu iddiayı yalanlıyor ve sadece hasta kadınların ve emziren annelerin ek bir miktar şeker alabildiklerini, kalan herkesin ise 50 dirhem (yaklaşık 88,59 gram) şeker alabildiğini belirtiyordu.[11] Görünen o ki şekerin oldukça az olduğu bu koşullarda şeker dağıtımındaki küçük miktardaki farklar bile kadınlar arasında bir eşitsizlik olarak algılanıyor ve kadınların düşük istihkaklarını artırmaları için bir bahane olarak kullanılabiliyordu.

BAZI ASKER AİLELERİNE TANINAN AYRICALIKLAR

Gıda dağıtımındaki eşitsizlikler bazen de seferberlikle ilgili kanun ve düzenlemelerden de kaynaklanabiliyordu. Birçok yoksul kadın gıda yardımı için sadece belediyelere ve Kızılay'a (Hilâl-i Ahmer Cemiyeti) başvurabilirken, muinsiz asker aileleri ve şehit asker aileleri savaş dönemi boyunca ordudan çok düşük fiyatlara gıda talep edebiliyorlardı. Savaş koşullarında çocuklu ve herhangi bir gelir ve destekten yoksun bir kadın için düşük ve değişmeyen bir fiyata ekmek bulabilmek çok büyük bir nimetti. Bu ayrıcalığa ise sadece orduda görev alan asker aileleri sahipti; çünkü savaş şartlarında sadece ordu bütün ulaşım araçlarına sahip olmanın getirdiği olanaklar sayesinde tarımsal ürünleri ve gıda maddelerini üretim yerlerinden dağıtım bölgelerine taşıyabiliyor ve bu yardımı yapabiliyordu. Özel yardım noktalarından ekmek alabilen kadınlar ise subay aileleri, hâlihazırda savaşan askerlerin aileleri, esir düşmüş asker aileleri ve şehit asker aileleriydi.

Memur eşleri hariç kimseye şeker dağıtılmadığı ile ilgili Bayramiçli muinsiz asker ailesi fakir kadınlar tarafından çekilen şikâyet telgrafını yalanlayan bir resmi yazı.

Kaynak: BOA, DH.İUM.EK, 45/25, 20 Rebiülevvel 1336 [2 Şubat 1918].

Buna karşın gıdanın bu gruplar arasında dağıtımı bile eşit değildi. Örneğin orduda hâlihazırda görev yapmakta olan askerlerin ailelerine şehit ve esir düşmüş asker ailelerine göre daha çok olanak sağlanmaktaydı. Orduda görevli subaylar ise ailelerine kömür ve dayanıklı gıdalar gönderebilmekteydi ki bu durum gıda fiyatlarının tavan yaptığı büyük şehirlerde yaşayan kadınlar için çok önemli bir ayrıcalıktı. Bu erzaklar orduda görevli bir subay tarafından maaşının bir kısmı karşılığında ordu ambarından satın alınabiliyordu. Ancak bazı devlet memurlarının ve ordudaki subayların karaborsacılığa bulaştığı savaş koşullarında bazı sınırlamalar getirilmek istenmiş ve ordu ambarından erzak satın alabilmek izne tabi tutulmuştu. Örneğin 1915 baharında henüz temel tüketim maddelerinin fiyatlarının astronomik seviyelere ulaşmadığı bir dönemde

bile ordu ambarından maaşlarının yarısı karşılığında ailelerine erzak gönderen bazı subaylar Harbiye Nezareti tarafından suçlu bulunmuştu. Muğla'da yaşayan ailelerine bu subayların herhangi bir izin almadan erzak gönderdikleri fark edildiğinde bölgenin askerlik (*ahz-ı asker*) şubelerinde çalışan bürokratlarına bu erzak gönderimini sonlandırmaları emredilmişti.[12]

Ailelerine erzak gönderebilme olanağından yararlanabilen subayların büyük kısmı şehirde ya da başkent İstanbul'da yaşayan ayrıcalıklı bir gruptu. Özellikle de temel tüketim mallarının fiyatlarının İstanbul'da en yüksek seviyeye ulaştığı 1917-1918 kışında bazı subaylar Bandırma'dan İstanbul'a giden 5 numaralı Haliç vapurunu erzak gönderme amacıyla kullanmaktaydılar. 4 Aralık 1917 tarihinde Beşinci Menzil Levazım Reisi, Bandırma'dan Erkan-ı Harb 3. Şube Müdüriyeti'ne İstanbul'da yaşayan subay ailelerinin bu vapur vasıtasıyla 4 çuval kuru bakla, 3 çuval nohut, 15 çuval soğan, 5 çuval tuz, 6 çuval sabun ve 5 çuval has un gönderdiğini yazıyordu.[13]

27 Ocak 1918'de ise 5. Ordu Kumandanlığı 5 numaralı Haliç vapuru ile bünyesinde görev alan subayların İstanbul'da yaşayan ailelerine ve Tekfurdağı'nda yaşayan bazı subay ve şehit asker ailelerine erzak gönderilmesi talebinde bulunuyordu. Ordu ambarlarından toplanan ve İstanbul'da dağıtımını yapması için sevk memuru Âsaf Efendi'ye gönderilen bu erzak 6 çuval nohut, 6 çuval fasulye, 5 çuval sabun, 1000 kilogram soğan, 1 fıçı pekmez, 3 çuval makarna, 3 çuval şeker, 1 fıçı sofra tuzu, 2 çuval unluk buğday, 5 teneke gaz ve 2 fıçı zeytinyağından oluşmaktaydı.[14]

4 Şubat 1918'de ise 5. Menzil Levazım Reisi Miralay Osman, 5. Ordu Erkan-ı Harbiye 3. Şube Müdüriyeti'yle yaptığı yazışmada, başkente vapurla 8 çuval sabun, 1 fıçı sirke, 3 fıçı zeytinyağı, 5 çuval buğday unu, 5 çuval bulgur, 3 çuval nohut, 3 çuval fasulye, 3 çuval makarna, 5 çuval sofra tuzu, 20 sandık incir, 20 teneke sadeyağ ve 1000 kilogram soğan gönderildiğini belirtiyordu.[15] Yaklaşık iki hafta sonra, 19 Şubat 1918'de, Miralay Osman aynı vapurun ayrıca 1000 adet ekmeği bir subayın kontrolü altında İstanbul'a asker ailelerine gönderip gönderemeyeceklerini soracaktı.[16]

Bu toplu gönderimlerin yanı sıra 5 numaralı Haliç vapuru sadece tek bir aileye erzak gönderimi yapılmak istenildiğinde de kullanılabiliyordu. Bu olanaktan yararlanmak isteyen subayların ise yine özel izin almaları gerekmekteydi. Örneğin, 9 Aralık 1917'de orduda görev yapan bir inzibat zabit muavininin İstanbul'da yaşayan ailesine 200 kilogram kömür gönderebilmek için talep ettiği izin olumlu karşılanmıştı.[17] 11 Aralık 1917'de ise bir mülâzım-ı sânî aynı olanağı kullanarak ailesine 150 kilogram kömür göndermişti.[18] 19 Şubat 1918'de de 5 numaralı Haliç vapuru ordu adli müşaviri Behzad Bey'in İstanbul'da yaşayan ailesine bir bavul dolusu erzak gönderecekti.[19]

Yardım alamayan kadınlar gitgide daha da kötüye giden yaşam şartlarını başka kadınların, özellikle de kısmen yardım alabilen memur eşlerinin durumlarıyla karşılaştırıyordu. Herhangi bir eşitsiz durum gördüklerinde sızlanıyorlar; eşitsizlikler karşısındaki tepkileri gündelik yaşamda ekmek dağıtım noktalarında yaşanan kavgalara ve resmi yazışmalara yansıyordu.

YOKSUL ASKER AİLELERİNİN ALDIKLARI YARDIMIN ARTTIRILMASINA YÖNELİK TALEPLERİ

Yukarıda değinilen ve subay ailelerini savaş döneminde ortaya çıkan hayat pahalılığı, gıda kıtlığı ve karaborsadan bir nebze koruyabilen uygulamalar sadece özel, ayrıcalıklı ve küçük bir gruba yönelik bir yardım niteliği taşıyordu. Benzer yardımlara birçok kadının ihtiyacı vardı. Bazı subay ailelerinin çok daha iyi koşullarda yaşadığını bilen yoksul asker aileleri kendilerine sadece ucuza ekmek verilmesini yeterli görmüyorlardı. Orduya 24 Şubat 1917'de gönderilen resmi bir mektupta özellikle de esir düşmüş asker ailelerinin ve şehit asker ailelerinin devletten çok küçük bir miktarda maaş aldıklarına değiniliyor ve bu şartlarda birçok kadının savaş dönemi enflasyonu karşısında ezildiği ve ev kiralarını ödemekte zorlandığı ifade ediliyordu. Mektupta bu kadınların düşük fiyatlı ekmekten daha fazlasını yardım olarak ordudan talep ettikleri de belirtiliyordu.[20]

Gerçekten de esir düşmüş askerlerin ve savaşta ölen askerlerin kadınları düzensiz aralıklarla da olsa maaş ve erzak yardımı alabilen subay eşlerine göre Osmanlı ordusunun yardımına daha muhtaçtılar. Bu yoksul kadınlar çoğunlukla doğrudan iletişim kurabildikleri ahz-ı asker şubelerinde çalışan memurlar üzerinde baskı kurmaya çalışıyorlardı. Kadınlar bu memurlardan sürekli yeni yardımlar bekliyor, bu memurlar üzerinde bir baskı unsuru oluyor ve de devamlı yakınmaları ve acınacak halleri ile bu memurları merhamet ve sorumluluk duymaya zorluyorlardı. Fakir asker ailesi kadınlar dilekçeler yazıyor veya okuryazar tanıdıklarına, memurlara, muhtarlara veya arzuhalcilere yazdırıyor ve de en önemlisi askere alım bürolarında çalışan memurların odaları önünde sızlanan ve ağlayan bir kalabalık oluşturuyorlardı. Örneğin, 19 Mart 1917'de Samsun askerlik şubesinden levazımla ilgili ordu yetkililerine gönderilen bir telgrafta bu kadınların sorunlarına

değinilmekteydi. Kadınların taleplerinin yarattığı baskının etkisi altında askere alım şubelerinde çalışan bir memur ordudan esir düşmüş ve savaşta ölmüş askerlerin ailelerine ekmek yardımının yanı sıra para ve erzak yardımının da yapılması talebinde bulunuyordu.[21] Bunun sonucu olarak 26 Mart 1917'de 3. Ordu Levazım Riyaset-i Aliyesi'ne gönderilen resmi bir yazıda bu kadınlara ekmek haricinde başka erzak verilip verilmeyeceği sorulacaktı.[22]

Savaşta şehit düşmüş askerlerin zor durumdaki dul eşleri de askeri otoritelere telgraflar gönderiyor ve kendilerine ekmek dışında da erzak verilmesi talebinde bulunuyorlardı. Örneğin bu amaçla Kadriye adında bir kadın bütün diğer şehit asker aileleri adına Yozgat'tan Harbiye Nezareti'ne bir telgraf çekecekti. Kadriye telgrafında şehit asker aileleri olarak kendisi gibi birçok kadının erzak satın almaya gücünün yetmediğine değiniyor ve tıpkı subay ailesi kadınların alabildiği gibi kendilerine de ordudan ucuza erzak verilmesini talep ediyordu. Buna karşın Harbiye Nezareti bu talebi reddedecekti. Yozgat dışında başka bölgelerde de savaşta şehit düşen askerlerin dul kalmış yoksul eşleri ve aileleri yerel otoriteler üzerinde baskı kurmaya ve bu şekilde tıpkı subay eşleri gibi ucuza erzak yardımı almaya çalışacaklardı. Örneğin Sivas'ta kadınların baskısı sonucu vali hükümete erzak taleplerini iletecekti. Ancak 31 Ağustos 1919 tarihli yazışmadan anlaşıldığı üzere valiye savaşta şehit düşmüş asker ailelerine ordudan ucuza gıda alma hakkı verilmeyeceği bildirilecekti.[23]

Bu grupların dışındaki kadınlar da, özellikle yoksul memur ve asker eşleri, ordudan benzer ekonomik hak taleplerinde bulundular. 13 Nisan 1918'de Dâhiliye Nazırı Talât Paşa, Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya Hüdavendigâr vilayetinden bu amaçla resmi bir yazı aldığını bildiriyordu. Hükümeti memur eşlerinin ve muinsiz asker ailesi kadınların yürek sızlatıcı durumu hakkında uyaran bu yazı sonucunda bu kadınlara aslında sadece orduda görev yapan subayların ve memurların ailelerinin satın alabildiği erzaklar ucuza satılacaktı.[24]

Fakir ve sıradan Osmanlı kadınlarının ekonomik haklarını elde etme mücadelesi her zaman başarılı olmadı. Bununla birlikte, savaş yılları boyunca açlığa karşı koyma çabaları kadınları önemli bir baskı unsuru haline getirdi. Şöyle ki, elit kadınlarınki gibi örgütlü bir çaba olmasa da yoksul Osmanlı kadınlarının hayatta kalmak için verdikleri mücadele ve devletle artan etkileşimlerinin önemli bir deneyim olduğu düşünülebilir. Dahası Osmanlı kadınlarının devletin sosyal ve ekonomik uygulamalarına, spesifik olarak ise gıda ve erzak yardımı gibi bir sosyal politika uygulamasına, ilgilerinin artmasının ve bu konuya ilişkin seslerini geçmişe nazaran çok daha fazla çıkarmalarının, onları çoğunlukla erkek egemen olan Osmanlı kamuoyunun bir parçası haline getirdiği söylenebilir. Yoksulluk çeken bu kadınların cephedeki askerin morali üzerindeki etkisi ise onları seferberliğin önemli birer aktörü haline getirmiştir.

ELİF MAHİR METİNSOY
DOKTORA SONRASI ARAŞTIRMACI,
ORTA DOĞU TEKNİK ÜNİVERSİTESİ,
TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

* Bu araştırmaya sağladığı maddi destek için TÜBİTAK'a teşekkür ederim.

1 Bu konudaki temel çalışmalar için bkz. Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi* (İstanbul: Metis Yayınları, 1993); Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını* (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, 1996); Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını: (1839-1923)* (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, 1997); Şefika Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını: 1839-1923* (İstanbul: Ötüken, 2011); Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)* (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1998); Ayşe Durakbaşa, *Halide Edib: Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, 2. Basım (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002); Zafer Toprak, "Halk Fırkası'ndan Önce Kurulan Parti: Kadınlar Halk Fırkası," *Tarih ve Toplum*, 9, No. 51 (Mart 1988), s. 30-31; Ayşegül Yaraman, *Resmi Tarihten Kadın Tarihine: Elinin Hamuruyla Özgürlük* (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2001); ve Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği* (İstanbul: Metis Yayınları, 2003). Öncül bir çalışma için, bkz. Bernard Caporal, *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını (1919-1970)* (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1982).

2 Kadınların iç cephede yaşadıkları çeşitli zorluklar, savaşın kadınlar üzerindeki etkisi ve kadınların sıkıntılar karşısındaki yaşam mücadeleleri ve hayatta kalma stratejileri için bkz. İkbal Elif Mahir Metinsoy, "Poor Ottoman Turkish Women during World War I: Women's Experiences and Politics in Everyday Life, 1914-1923." (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Université de Strasbourg ve Boğaziçi Üniversitesi, 2012).

3 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (bundan sonra BOA), DH.İ.UM.EK, 29/2, 14 Cemâziyelevvel 1335 [8 Mart 1917].

4 BOA, BH.İ.UM.EK, 42/71, 13 Safer 1336 [28 Kasım 1917].

5 BOA, DH.İ.UM, 20/11, 3/44, 28 Cemâziyelâhir 1336 [10 Nisan 1918].

6 BOA, DH.İ.UM, 20/3, 2/30, 26 Receb 1336 [7 Mayıs 1918].

7 BOA, DH.İ.UM, 20/4, 2/2, 5 Şevval 1336 [14 Temmuz 1918]. Muinsiz asker aileleri ile ilgili olarak ayrıca bkz. Nicole A. N. M. van Os, "Taking Care of Soldiers' Families: The Ottoman State and the *Muinsiz Aile Maaşı*," Erik J. Zürcher (haz.), *Arming the State: Military Conscription in the Middle East and Central Asia, 1775-1925*, (Londra; New York: I. B. Tauris Publishers, 1999), s. 95-110.

8 BOA, DH.İ.UM, 20/4, 2/72, 27 Zilhicce 1336 [3 Ekim 1918].

9 BOA, DH.İ.UM, 20/16, 10/12, 28 Cemâziyelevvel 1336 [11 Mart 1918].

10 Savaş dönemi enflasyonu ve daha az ödenen maaşların sonucu olarak memurların alım gücünün savaş sonuna doğru yüzde 60'ı ile yüzde 80 arası bir oranda azalması ile ilgili olarak bkz. Vedat Eldem, "Cihan Harbinin ve İstiklal Savaşının Ekonomik Sorunları," Osman Okyar ve H. Ünal Nalbantoğlu (haz.), *Türkiye İktisat Tarihi Semineri: Metinler, Tartışmalar, 10 Haziran 1973* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 1975), s. 395; Zafer Toprak, *İttihat Terakki ve Cihan Harbi: Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik, 1914-1918* (İstanbul: İlomer, 2003), s. 153; ve Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2002* (9. Basım: Ankara: İmge Kitabevi, 2005), s. 36.

11 BOA, DH.İ.UM.EK, 45/25, 20 Rebiülevvel 1336 [2 Şubat 1918].

12 BOA, DH.İ.UM, 89/11, 1/46, 9 Receb 1333 [23 Mayıs 1915].

13 Genelkurmay Askeri Tarih ve Strateji Etüt Başkanlığı Arşivi (bundan sonra ATASE), Birinci Dünya Harbi (bundan sonra BDH), Kls. 3482, Dos. 20, Fih. 23, ve ATASE, BDH, Kls. 3482, Dos. 20, Fih. 23-1, 4 Kânûn-ı Evvel 1333 [4 Aralık 1917].

14 ATASE, BDH, Kls. 3482, Dos. 20, Fih. 93, ve ATASE, BDH, Kls. 3482, Dos. 20, Fih. 93-1, 27 Kânûn-ı Sânî 1334 [27 Ocak 1918].

15 ATASE, BDH, Kls. 3482, Dos. 20, Fih. 117, 4 Şubat 1334 [4 Şubat 1918].

16 ATASE, BDH, Kls. 3482, Dos. 20, Fih. 162, 19 Şubat 1334 [19 Şubat 1918].

17 ATASE, BDH, Kls. 3482, Dos. 20, Fih. 28, 9 Kân(ûn-ı Evvel 1333 [9 Aralık 1917].

18 ATASE, BDH, Kls. 3482, Dos. 20, Fih. 29, 11 Kânûn-ı Evvel 1333 [11 Aralık 1917].

19 ATASE, BDH, Kls. 3482, Dos. 20, Fih. 158, 19 Şubat 1334 [19 Şubat 1918].

20 ATASE, BDH, Kls. 2966, Dos. 15, Fih. 2-1, 11 Şubat 1332 [24 Şubat 1917].

21 ATASE, BDH, Kls. 2966, Dos. 15, Fih. 2-1, 11 Şubat 1332 [24 Şubat 1917].

22 ATASE, BDH, Kls. 2966, Dos. 15, Fih. 2-12, 26 Mart 1333 [26 Mart 1917].

23 BOA, DH.İ.UM, 20/6, 2/79, 4 Zilhicce 1337 [31 Ağustos 1919].

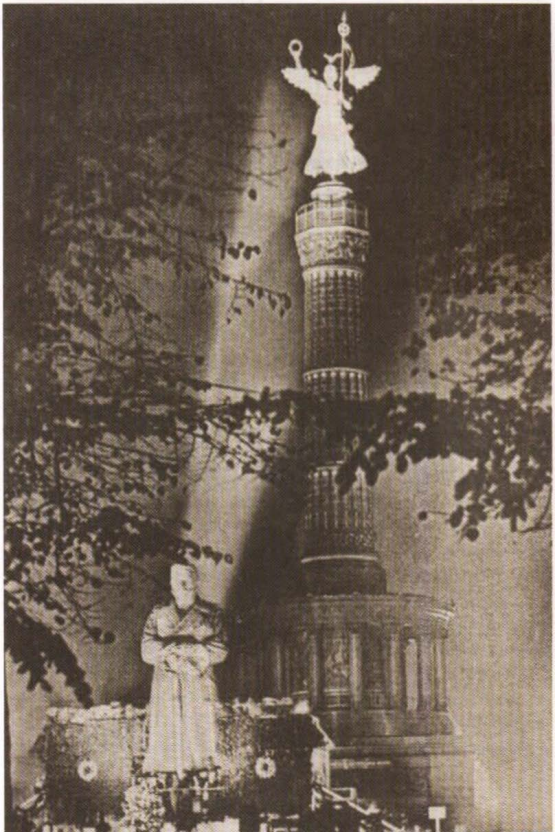
24 BOA, DH.İ.UM, 20/16, 10/14, 2 Receb 1336 [13 Nisan 1918].

SAVAŞ, MİLLİYETÇİLİK, SİVİL TOPLUM:

ÇİVİ ANITLARIN İSTANBUL'DAKİ ÖRNEĞİ HATIRA-İ CELADET TOPU

YİĞİT AKIN

Hatıra-i Celadet Topu savaşın maddi etkilerinin iyice ağırlaşmaya başladığı bir dönemde toplumsal bütünlüğün devam ettiğini sembolize etmeyi amaçlayan bir projeydi. Buna göre savaşın getirdiği insan kayıplarına, giderek yükselen enflasyon ve gündelik hayatın ayrılmaz parçası haline gelmeye başlayan yokluklara ve eşitsizliklere rağmen Osmanlılar, "zafer-i nihai" yolunda ordu ve hükümetin arkasından gitmeye devam ediyorlardı. Cephe gerisi, cephelerde imparatorluğun bekası için savaşan askerlere olan borcunu, onların ailelerine destek olarak ödüyordu.

"Berlin'de üzerine ianeten çiviler vurulan Hindenburg heykeli".

Servet-i Fünun no.1277, 26 Teşrin-i sani 133 / 9 Aralık 1915, s.[4]0

I. Dünya Savaşı kapsamı ve yıkıcılığı ile insanlığın o tarihe kadar görmüş olduğu savaşların ötesinde bir deneyimdi. Savaşa giren devletler bu boyutta bir muharebeyi dört uzun yıl boyunca sürdürebilmek için sahip oldukları bütün maddi ve insani potansiyeli savaşa kanalize etmek zorunda kaldılar. Bu süreç bir yanıyla, toplumu savaş boyunca sıkı bir denetim altında tutmayı gerektiriyordu. Öte yandan savaşa müdahil olan bütün hükümetler bu sürekli seferberlik halinin sadece zora başvurarak sağlanamayacağının da farkındaydılar. Bu yüzden kendi vatandaşlarının savaşı devam ettirme yönünde onayını aramış, çeşitli yöntem ve söylemlere başvurarak halkın "rıza"sını almaya çalışmışlardı. Tam da bu sebeple sivil toplum, I. Dünya Savaşı'nda bu rızanın üretildiği ve ifade bulduğu bir alan olarak, daha önce hiçbir savaşta olmadığı kadar kritik bir önem kazanmıştı. Gerek doğrudan hükümetler gerekse onlarla genellikle uyum halinde çalışan sivil kuruluşlar toplumların savaşa desteğini daimi kılmak için büyük gayret sarf etmiş, toplumsal algıyı olabildiğince yönlendirmeye çalışmışlardı. Bu yazının

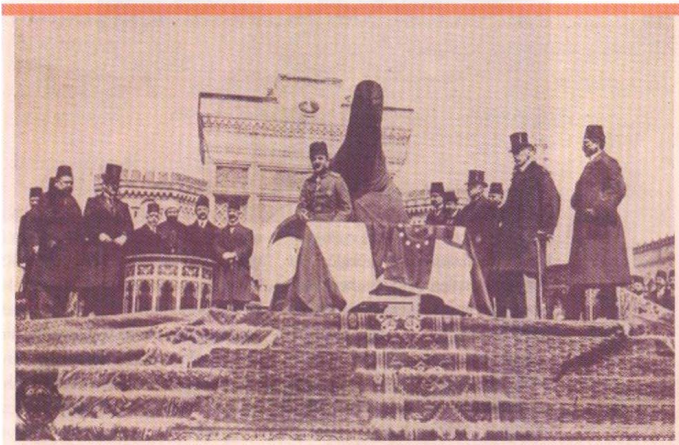
konusunu oluşturan ve 1915 ilkbaharında Viyana'dan başlayarak hemen hemen bütün Alman ve Avusturya-Macaristan şehirlerine yayılan ve nihayet 1916 Nisan'ında İstanbul'a da ulaşan "çivi anıtlar" da işte bu yönde bir çabanın ürünüydü.

ÇİVİ ANITLARIN ORTAYA ÇIKIŞI

Çivi anıtların (*Nagelfiguren, Nagelmänner, Nagelungswahrzeichen* ya da *Kriegswahrzeichen zum Benageln*) kökeni bir Orta Avrupa Ortaçağ geleneğine dayanır. Efsaneye göre kasabadan kasabaya seyahat eden demirciler, her ziyaret ettikleri yerde arkalarında bir iz bırakmak için kasaba ya da köyün ortasındaki ağaca kendi çivilerinden bir tanesini çakarlardı.[1] Bir inanışa göre bu çiviler kötü ruhları demircilerden uzak tutuyor, onları talihsizliklere karşı koruyordu. Kolektif hafızanın derinliklerinde yer etmiş bu efsane, cihan harbi sırasında yeniden hatırlandı ve bambaşka bir anlam kazanarak şehir meydanlarına dikilen tahtadan heykellere çivi çakma kampanyasına dönüştü. Kampanyaların amacı bütün heykeli hiç boş yer kalmayıncaya kadar metal çivilerle kaplamaktı. Belirli bir bağış karşılığı çakılan bu çivilerin hâsılatı hayır kurumlarına bağışlanıyordu. Bu kurumlar arasında önceliği ise hemen her zaman askerlerin geride bıraktıkları aileleri ve savaş dul ve yetimleri için yardım faaliyeti düzenleyen cemiyetler ve Kızılhaç almıştır. Ayrıca savaş gazilerine destek olmak amacıyla teşkil edilmiş çeşitli dernekler, yerel idarelerin bu ve benzer amaçlarla oluşturdukları fonlar da zaman zaman çivi çakma kampanyaları tarafından desteklenmişlerdir.

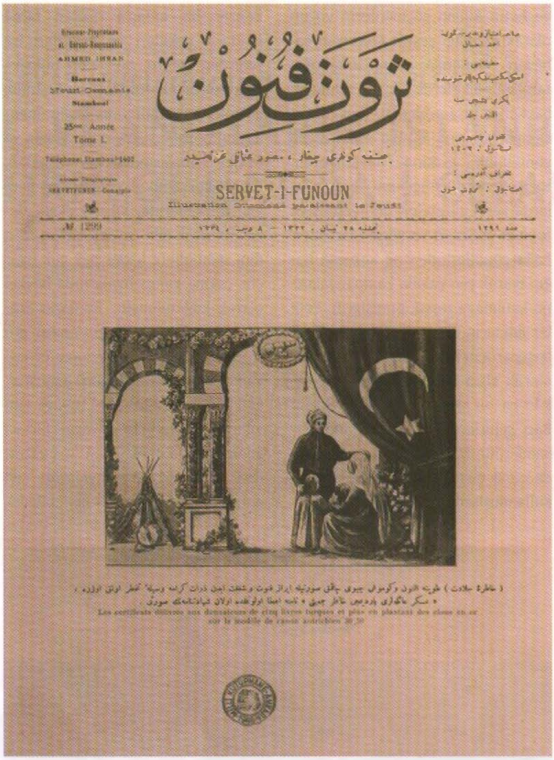
Çivi anıtlar I. Dünya Savaşı sırasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun da dâhil olduğu İttifak Devletleri'ne ait bir olgu olarak kalmış, İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya'da benzerleri yapılmamıştı.[2] Özellikle Alman ve Avusturya-Macaristan imparatorluklarının irili ufaklı hemen hemen bütün şehirlerinde, İttifak orduları tarafından işgal edilen Polonya, Kuzey Fransa, Belçika gibi bölgelerde ve hatta Alman göçmenlerin yoğun olarak yaşadığı çeşitli Amerikan şehirleri, Hollanda, Danimarka gibi tarafsız ülkelerde bile tahtadan heykeller inşa edilmişti. Çivi çakma kampanyalarına katılım esas olarak gönüllülük esasına dayanıyordu. Heykellerin dikildiği kent ve kasabalarda yerel gazeteler, milliyetçi sivil toplum örgütleri ve yerel idareciler, halkı gönüllerinden ne koparsa bağışlayarak çivi çakma kampanyalarına katılmaya teşvik etmişlerdi. Belli bir miktarın üzerinde yapılan büyük bağışlar için ise heykellere sembolik olarak altın ve gümüş çivilerin çakılması bir gelenek haline gelmişti. Bazı şehirlerde varlıklı vatandaşlar isimlerinin yazılı olduğu çivileri ya da küçük metal plakaları aynı amaçla kullanmışlardı.[3]

Benzer bir amaçla dikilen tahta anıtların şekilleri ve boyutları ise şehirden şehire, bölgeden bölgeye ve kültürden kültüre büyük çeşitlilik göstermiştir. Mitolojik kahramanlardan şövalye figürlerine, şehir ve eyalet arrnalarından kartal, aslan, at, ayı gibi sembolik önemi olan hayvan heykellerine, kılıç, kalkan, denizaltı, uçak gibi savaş araçlarından dini sembollere kadar pek çok figür çivi çakma kampanyalarında heykel olarak kullanılmıştır. Bunların arasında belki de en yaygın olarak görüleni ise irili ufaklı yüzlerce örneği yapılan "Demir Haç" figürü olmuştur. Çivi anıtların "altın çağı" 1915 ve 1916 yıllarıdır. Özellikle savaşın birinci yıldönümüne denk gelen 1915 yazından itibaren, kampanyaların "çivi anıt çılgınlığı" olarak nitelenebilecek

Sultan Beyazıt Meydanı'nda Çanakkale'de ve diğer cephelerde şanlı zaferler ihraz eden kahramanlarımız için bir hatıra-i celadet olmak ve üzerine çakılacak altın, gümüş ve demir çivilerin hâsılatı Osmanlı Hanımlar Yardımcı Cemiyet-i Muhteremesi'nin delalet-i müşfikanesiyle muhtac-ı muavenet asker ailelerinin ihtiyacat-ı zaruriyesine hasredilmek üzere rekz olunan tahta topun merasim-i mahsusa ile Çarşamba 30 Mart 332'de şehzadegan hazretiyle sadrazam paşa ve şeyhülislam efendi ve vükela-yı fiham ve müttefik devletlerin sefirleri hazır bulundukları halde, Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa Hazretleri'nin hamasetkarane nutkuyla resm-i küşadının icrası. (*Servet-i Fünun* no.1296, 7 Nisan 1332 / 20 Nisan 1916, sf.262)

"Hatıra-i Celadet" Topu'na altın ve gümüş çivi çakmak suretiyle ibraz-ı fütüvvet ve şefkat eden zevat-ı kirama vesile-i tahattur olmak üzere, Asker Aileleri Yardımcı Hanımlar Cemiyet namına ita olunmakta olan şehadetnamenin sureti.

Servet-i Fünun no.1299, 28 Nisan 1332.

bir furyaya dönüştüğü görülür. Bu dönemde dikilen tahtadan heykeller savaşın sonuna hatta bazı bölgelerde 1920'lerin ilk yıllarına kadar ayakta kalmış olsalar da çivi çakma kampanyalarının popülaritesinde 1916 yılının sonbaharından itibaren gözle görülür bir azalma yaşanır.[4]

Çivi anıtların belki de en iddialısı ve dolayısıyla en yaygın olarak bilineni Berlin'de dikilen Mareşal Von Hindenburg'un tahtadan heykeliydi. Hindenburg, I. Dünya Savaşı'nın ilk yarısında Almanya'nın özellikle Doğu Cephesi'ndeki askeri başarılarının mimarı olarak kabul ediliyordu. Alman militarizminin bu sembol isminin çeşitli boyutlardaki tahtadan heykelleri Berlin'den önce de Almanya'nın pek çok kentine dikilmişti. Ancak bunların hiçbiri Berlin'de dikilen on iki metre yüksekliğindeki ve yirmi altı ton ağırlığındaki 'Demir Hindenburg' (*Der Eiserne Hindenburg*) heykelinin ihtişamına yaklaşamıyordu.[5] Kaiser II. Wilhelm'in emriyle altmış heykeltıraş tarafından hazırlanan heykel benzerleri arasında en büyüğüydü ve Almanların 1871 Fransızlar karşısında kazandığı Sedan zaferinin yıldönümünde halka açılmıştı.

HATIRA-İ CELADET TOPU

Müttefik başkentlerindekine benzer bir tahta heykelin İstanbul'a da dikileceğine dair ilk haberler Osmanlı basınında 1915 yılının Kasım ayında çıkmaya başladı. İttihatçıların yarı resmi yayın organı *Tanin*'e göre, Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti, "başkumandanlık vekâlet-i celilesinin müsaade-i mahsusası" ile Berlin ve Viyana'daki tahta heykellere benzer bir anıtı İstanbul'un uygun bir meydanına dikmek üzere girişimlerde bulunuyordu. Hatıra-i Celadet adını taşıyacak bu anıt savaş süresince ziyaretçilere açık olacak ve nihayet "Osmanlılığın zafer-i kâmili ile akdedilecek sulhu müteakib" gelecek nesillere aktarılmak üzere Askeri Müze'ye kaldırılacaktı.[6]

Daha sonraki aylarda basında çıkan çeşitli haberler, tahtadan bir topun heykel olarak kullanılmak üzere siparişinin verildiğini haber veriyordu.[7] Top Çanakkale'de kullanılan 30,5'luk gerçek topların ağaçtan yontulmuş bir modeli olacaktı. Tahta heykel Avusturya'da Skoda fabrikasında imal edildikten sonra nihayet Mart ayı sonlarında İstanbul'a getirilerek Beyazıt Meydanı'nda bu amaçla hazırlanan yere yerleştirildi. 8 Nisan 1916 tarihli *Tanin* "hamiyet ve şefkatin her gün birer asâr-ı necibini fedakârane izhar eden" İstanbul halkını bu anıtı da "meserret ve iftihar" ile ziyaret etmeye davet ediyordu.[8]

İstanbul'a dikilecek tahtadan heykel için top şeklinin seçilmiş olması dini hassasiyetleri yansıttığı kadar cephe ve cephe gerisinin birliğini de sembolize ediyordu. Cepheye gidip savaşma imkânı olmayan Osmanlılar, tahtadan topu metal çivilerle kaplayarak ve bu şekilde onu çelikten bir simge haline dönüştürerek cephelerde savaşmakta olan askerlere desteklerini gösterebilecekler, imparatorluğun devamını borçlu oldukları orduya şükranlarını Hatıra-i Celadet Topu'na çakacakları çivilerle ifade edeceklerdi. Çakılan çivilerden elde edilecek hâsılat, "muhtac-ı muâvenet asker ailelerinin ihtiyacât-ı zaruriyesini temine hasr ve tahsis" olunmuştu. Bu vazifeyi koordine etme görevini ise Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti üstlenmişti. Cemiyet 1915 yılı başlarında İttihatçı elitin himayesinde kurulmuştu ve önde gelen İttihatçıların eşleri tarafından idare ediliyordu. Erkekleri askere gittiği için geçim darlığına düşmüş ailelere yardım faaliyeti yürüten Yardımcı Hanımlar Cemiyeti, I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı cephe gerisinin, en azından İstanbul'daki, en aktif ve görünür sivil toplum kuruluşlarından biriydi.[9] Hatıra-i Celadet kampanyasından elde edilecek gelir de işte bu cemiyete bırakılacaktı. Fakat belki de toplanacak yardımın

gerçek miktarından ziyade, Hatıra-i Celadet Topu'nun esas amacı cephe ile cephe gerisi ve dolayısıyla asker ile siviller arasındaki ayrılmaz birliği ve bütünlüğü temsil etmekti. Top bu açıdan bakıldığında, cephelerde savaşan askerin yaptığı fedakârlığa karşılık, cephe gerisinin de "nihai zafere" ulaşmak için her türlü fedakârlığı yapmaya hazır olduğunu, halkın savaşa ve savaşı yürüten ordu ve hükümete olan desteğini sembolize etmeyi amaçlıyordu.

Topa çakılmak üzere üç tip çivi hazırlanmıştı: Altın çiviler beş lira, gümüş çiviler bir lira ve nihayet demir çiviler de bir kuruş karşılığında tahta topa çakılabilecekti. Altın çivi çakanlara isimlerinin ve yaptıkları bağış miktarının yazılı olduğu bir şehadetname ve bir de altın yaldızlı rozet hediye edilecekti. Gümüş çivi çakanlara da yine aynı hediyeler verilecek, yalnız onların rozeti gümüş yaldızlı olacaktı. Bir çeyrek lira karşılığı olarak 25 adet demir çivi çakanlara da beyaz madenden birer rozet hediye edilecekti.[10] Ayrıca topa en az beş lira mukabilinde çivi çakanların listesi *Tanin*'de yayınlanacaktı.

Hatıra-i Celadet Topu 12 Nisan 1916 (30 Mart 1332) tarihinde son derece görkemli bir törenle açıldı. Törene Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın yanı sıra şehzadeler ve diğer bazı saltanat üyeleri, şeyhülislam, bakanlar kurulu, meclis-i ayan ve mebusan reisleri, İttihad ve Terakki'nin önde gelen isimleri, yerel idareciler, yüksek rütbeli subaylar, Alman ve Avusturya-Macaristan büyükelçileri ve Bulgaristan sefareti maslahatgüzarı da katılmışlardı.[11] Sabahtan itibaren meydanı dolduran kadın ve erkek pek çok ziyaretçi de töreni kendilerine ayrılan yerlerden takip etmişlerdi. Enver Paşa açılış nutkunda "Hududlarımızda hukuk-ı mukaddese-i İslamiye ve vataniyeyi ve kahraman müttefiklerimizle müşterek olan menafi-i meşruamızı müdafaaya uğraşan asker arkadaşlarının muhtac-ı muâvenet ailelerine yardım etmek için şitab eden zevat-ı aliye arz-ı teşekkür" ederek tahta topun üzerindeki Osmanlı bayrağını kaldırmıştı.[12] Bunun ardından topa önce Sadrazam Said Halim Paşa tarafından Sultan Mehmed Reşad namına altın çiviler çakılmış, bunu Müttefik devletler temsilcilerinin imparatorları adına topa çaktığı altın çiviler izlemişti. Diğer davetlilerin de çaktığı altın ve gümüş çivilerle birlikte açılış gününde toplanan hâsılat iki bin liraya yaklaşmıştı.[13]

Tanin muhabirinin aktardığına göre tören sırasında meydana gelen ilginç bir olay törene katılanları duygulandırmıştı. Tören mahallinde bulunan Selçuk Sultan İnas Sultanisi öğrencileri, tertip heyetine kendilerinin de bu kampanyaya iştirak etmek ve bu amaçla kendi aralarında topladıkları 10 lira ile topa iki altın çivi çakmak istediklerini söylemişlerdi. *Tanin* muhabirine göre "çivileri çakmak için topun muazzam namlusuna tırmanan iki yavrucağın vaziyetleri o kadar nazar rüba idi ki hazirun bunu hararetle alkışlamaktan kendini alamadı." Gazete, hem devletin en üst kademelerinden gösterilen bu yoğun ilgiyi hem de "en küçüğünden en büyüğüne kadar binlerce züvvarın büyük bir hulus ve samimiyetle gösterdiği" fedakârlığı takdir ve tebrik ediyordu.[14]

Açılış töreninin ertesi günü ise Hatıra-i Celadet Topu kadınlara tahsis edilmişti. Kadınların töreninde Enver Paşa'nın karısı Naciye Sultan onur konuğu olarak bulunurken, İttihatçı elitin eşleri ve Müttefik devletler büyükelçilerinin eş ve kızları da törene katılmışlardı. *İkdam* muhabirinin aktardığına göre sabahın erken saatlerinden itibaren meydanı dolduran pek çok kadın da açılış törenini heyecanla takip etmişti. Törende Belediye Başkanı İsmail Canbolat'ın eşi ve aynı zamanda Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Heyeti Reisi Nuriye Canbolat Hanım yaptığı konuşmada "Osmanlı ordusunun bilhassa Çanakkale'de gösterdiği celadetin hatırası olmak üzere rekz edilen bu top hâsılatının muhtelif cephe-i harblerde cansiperane dövüşen askerlerimizin bikes ailelerine bir buçuk senedir yardım etmekle müftehir bulunan cemiyetimize terk olunması bizim için pek büyük ve şerefli bir mükâfattır" diyordu. Cemiyetin kuruluşundan beri fahri reisliğini ve hamiliğini yürüten Naciye Hanım, Osmanlı kadınları namına topa ilk çiviyi çakan kişi olmuştu. Naciye Hanım'ı takiben topa Osmanlı kadın-

Hatıra-i Celadet Karagöz'de

Tanin'in örneğini takip eden diğer bazı dergi ve gazeteler de yayınladıkları haber ve yazılarla halkı kampanyaya katılmaya davet ediyorlardı. Bunların ilginç bir örneğini, dönemin İttihatçılara yakın mizah gazetesi *Karagöz*'de bulmak mümkündür. Hacıvad ile olan geleneksel atışmasında Karagöz bu kez Hatıra-i Celadet Topu'ndan bahseder: "Dünyada bir dikili ağacın olsun diyenlere ben de diyeceğim ki çakılı çivin bulunsun!..."

Hacıvad'ın Karagöz'ü anlamaması üzerine aralarında şu konuşma geçer:

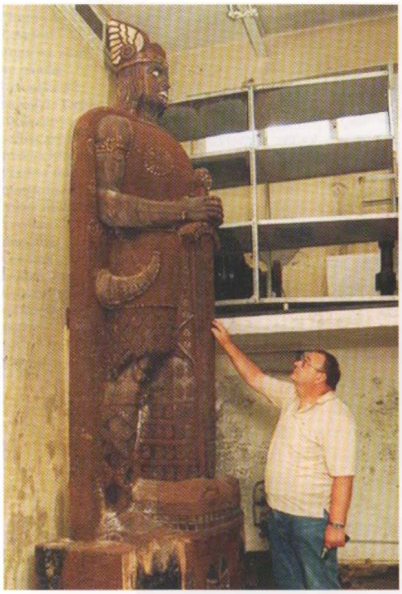
Karagöz: Bir insan bir ağaç diker de dünyada bir dikili ağaç bırakırsa nasıl hayata bir feyz vermiş olursa, bir çivi çaktığı zaman yine böyle hem de pek halis ve nezih surette harb cephelerinde cansiperane dövüşen kahraman askerlerimizin bikes ailelerine, evlad ü iyaline muavenet etmiş, onların kalplerine su serpmiş, feyz vermiş olacak!..

Hacıvad: Karagöz, doğrusu ya sözlerin hoşuma gidiyor. Beyazıt Meydanı'ndaki Abide-i Celadet Topu'ndan, bu topa şefkatle, hiss-i iftiharla altın, gümüş, demir çivi çakan rical-i devletten, muhadderat-ı muhteremeden, kadın ve erkek hamiyet-i vatanperverlerden bahsediyorsun değil mi? Bak nasıl anladım.

Karagöz: Bugün payitahtta kadın erkek herkesin kalbi ve nazarı hem Türk cengâverliğinin Çanakkale celadetinin bir hatırası hem de hamiyet ve şefkat-i milliyenin timsali olan Beyazıt Meydanı'ndaki abideye müteveccih değil mi? Elbette ben de bunu diyeceğim, bundan bahsedeceğim.

Hacıvad: Benden de halisane dua: Çivi çakan eller dert görmesin!

Karagöz: Hacıvad, kiminin parası kiminin duası derler ama haydi kudretimize göre birkaç demir çivi de biz çakalım.[26]

Kahverengi ıhlamur ağacından Wiesbaden Kızılhaç Komitesi'nden Carl Wilhelm Bierbrauer tarafından yontulmuş Siegfried 26 Eylül 1915'te açılmış. Schaumburg-Lippe prensesi altın çivi çakmış. İlk olarak Wilhelmstrasse'de Kaiser Friedrich anıtının karşısında duran yontu şu anda Bierstadt'da gaz çevrim istasyonunda restore edilmeyi bekliyor.

Kriegsnagelungen Wehrmann in Eisen Nagel-Roland Eisernes Kreuz Dr. Dietlinde Munzel-Everling, Wiesbaden, August 2008.

larının kurduğu cemiyetler adına çiviler çakılmış, bunu da törende hazır bulunan diğer kadınların çaktığı çiviler izlemişti.[15]

Hatıra-i Celadet Topu aslen Osmanlı ordusunun Çanakkale'deki 5 Mart (18 Mart) zaferini temsil ediyordu ve Çanakkale müdafiilerine Osmanlı toplumunun bir şükran ifadesi olmak üzere dikilmişti. Fakat basında çıkan haberlerde Çanakkale vurgusunun kısa zamanda silikleştiğini ve topun giderek Osmanlı vatanını korumak üzere savaşan bütün askerlere ithaf edildiğini tespit etmek mümkündür. Örneğin açılış törenini tasvir eden *Servet-i Fünun* "İstanbul ahalisinin kulub-ı pakı, ruh ve fikr-i halisi hilafete doğru tasallut ve taarruz daiyesinde bulunmuş . . . düşmanlara karşı gazanferane, bahadırane, kahramanane müdafaa eden, Irak'ta . . . düşmanlara kahhar darbeler vuran, Kafkas'da düşman-ı ebedi Moskofların savlet-i muharibane ve vahşiyanesini namus ve celadet, hamiyet ve besaletle parlayan süngülerle, mermileri düşmanın bağrında patlayan toplarıyla, tüfenkleriyle def ve tard eden Osmanlı erlerine, Türk bahadırlarına, bütün mücahidin-i İslamiyeye teveccüh edecektir" diyordu.[16]

Açılış gününden itibaren *Tanin* aylar boyunca kampanyaya beş lira ve üzeri katkıda bulunanların isimlerini "Hatıra-i Celadet Topuna İane Verenler" başlığı altında okuyucularına duyurmuştu. Bu listeler içinde Osmanlı toplumunun ileri gelenleri olduğu kadar çeşitli sivil toplum kuruluşları, meslek birlikleri, okullar, askeri birlikler ve diğer benzeri kurumlar da bulunuyordu. Örneğin bu kurumlardan biri olan İstanbul Sansür Heyeti kendi aralarında topladıkları 20 lira ile topa dört altın çivi çakmıştı.[17]

Çivi çakma kampanyası, vatandaşları fiilen tahta heykelin olduğu yere gitmeye teşvik etmesiyle diğer bağış toplama kampanyalarından ayrılıyordu. Bu yüzden Hatıra-i Celadet Topu ve dolayısıyla Beyazıt Meydanı, en azından topun dikildiği ilk aylarda, İttihatçı kitle seferberliğinin ve vatanperver törenlerin odağı haline de gelmişti. Diğer muharip devletler gibi Osmanlı İmparatorluğu da aslında seferberliğin ilanıyla birlikte idare-i örfiye ilan etmiş ve her türlü toplantı ve mitingi yasaklamıştı. Bu yasak ile hedeflenen elbette ki savaş sırasında sosyal huzuru ve toplumsal bütünlüğü tehdit edeceği düşünülen toplantılardı. Hükümetin savaş politikalarını desteklemek amacıyla düzenlenen toplantı ve gösteriler genellikle bu yasak kapsamının dışında kaldı. İmparatorluk başkentinin en merkezi noktalarından birine yerleştirilen tahtadan heykel bu doğrultuda vatanperver nutukların atıldığı, çeşitli sosyal kesimlerden insanların hamiyetleri gösterdikleri bir mecra görevi de gördü.

Bu yüzden heykel etrafında değişik gruplar ve sivil toplum örgütleri tarafından icra edilen çivi çakma törenlerine dair haberler gazetelerde yer buluyor, böylece kampanyaya henüz katılmamış vatandaşları da bir an evvel destek vermeye teşvik ediyordu. Çeşitli günlerde ise okullar öğrencileri ve bandoları ile birlikte meydana gelip topladıkları mütevazı bağışlar karşılığında topa törenle çivi çakıyorlardı.[18] Örneğin *Tanin* bir haberinde top etrafındaki bu hareketliliği "dün yine Hatıra-i Celadet Topu'na çivi çakmak hususunda kız mektepleri birbirleriyle müsabakaya girmişlerdir" diye veriyordu.[19] Bu okullardan biri olan Çamlıca İnas Sultani Mektebi talebesi kendi aralarında 4.362 kuruş toplamış ve topa yedi adet altın ve altı adet de gümüş çivi çakmışlardı. Bu münasebetle yapılan törende talebeden Abide Hanım heykel civarında bulunanlara şu nutku söylemişti: "Bizler Çamlıca İnas Sultanisi talebatındanız. Mektebimiz müdiresi hanım muhtac-ı muavenet asker ailelerine yardım etmekliğimizi söyledikleri zaman tekmil arkadaşlarım kemal-i iştiyakla vatanın şanını ala eden, cesur ve fedakâr asker kardeşlerimizin muhtac-ı muavenet ailelerine yardıma koştular. Bugün anlaşıldı ki azmin, metanetin yapacağı şeyleri, ne düşmanların seyyar çelik kaleleri ne ateş kusan dehşetli topları ve ne de kat kat faik kuvvetleri yapabildi. Ancak Türk'ün metin ve istiklal-i vatanını muhafazaya azimkâr göğsü, evet onların hakir gördükleri Türk'ün süngüsü onları geri çevirdi. Onlara kudretinin azamet ve ihtişamını tasdik ve itiraf ettirdi. Allah bu uğurda feda-yı nefs edenlerin makamlarını cennet etsin. Allah bakidekilere büyük muzafferiyetler ihsan eylesin. Allah düşmanlarımızı kahr ve perişan etsin. Amin."[20]

1916 yılının Mayıs ayı ile birlikte Hatıra-i Celadet Topu'na imparatorluğun çeşitli bölgelerinden de bağışlar gelmeye başladı. Örneğin Adana Belediye Başkanı, Adanalılar namına topa bir çivi çakılmak üzere 400 lira bağışta bulunmuştu.[21] Bunu Ankara, Bayramiç, Konya gibi irili ufaklı şehir ve kasabalar izledi. Örneğin Uluborlu'dan gelen bir haber, merkez nahiyesi halkının şu ana kadar 6.125 kuruş topladığını, köylerde ise yardım toplama faaliyetinin devam ettiğini bildirmekteydi.[22] Çeşitli işleri görüşmek üzere başkente gelen Ankara Valisi Reşid Bey, yanında getirdiği yedi bin lirayı Ankaralılar namına topa çivi çakılmak üzere Dâhiliye Nazırı'na vermişti.[23]

Belki de bunlardan daha da ilginç olanı, Hatıra-i Celadet Topu'na benzer

bir girişimin Vali Samih Rifat Bey'in teşebbüsüyle Konya'da Hatıra-i Celadet Kılıcı adıyla hayata geçirilmiş olmasıdır. Hâsılatı yine İstanbul'daki Asker Ailerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti'ne bırakılmak üzere Konya Sanayi Mektebi'nde yaptırılan tahta kılıç, 20 Aralık 1916 günü şehir meydanına getirilmişti. Konya'dan bildiren *Babalık* gazetesi muhabirine göre tahtadan kılıç heykeli için yapılan törene şehrin bütün ileri gelenleri, öğrenciler ve ahali katılmıştı. Ahalide kılıca çivi çakmak için de büyük bir istek vardı ve muhabire göre toplanan bağış miktarının giderek artacağı ahalinin birbiriyle yarış edercesine çivi çakmak istemesinden anlaşılıyordu.[24]

Hatıra-i Celadet Topu'nun ilk haftalarda uyandırdığı ilginin ilerleyen aylarda giderek azaldığını gözlemlemek mümkündür. Belki de bu durumun iyice belirginleşmesi üzerine kampanyanın tamamlanmasına karar verilmiş, top Nisan 1917'de bundan yaklaşık bir yıl önce yerleştirildiği Beyazıt Meydanı'ndan kaldırılarak bugüne kadar muhafaza edileceği Askeri Müze'ye yerleştirilmişti. Kampanya organizasyon komitesi *Tanin*'de yayınlanan teşekkür mesajında, kampanya daha başlamadan bile komitenin tespit edilen gayeye ulaşacaklarından emin olduğunu belirtiyor ve şunları söylüyordu: "Osmanlılığın duçar-ı taarruz olan hukukunu birkaç düşman-ı mühine karşı müdafaa için serhadlarda çarpışan askerlerimizin arkada bize vedia bıraktıkları ailelerine destgir olmakta hiçbir Osmanlının dirig-i himmet etmeyeceğini, kahramanlık gibi fedakârlıkda da büyüklükler gösteren milletimizin bu hayırlı vecibe-i vataniyeyi de bir şevk-i mütehalikane ile ifa edeceğini biliyorduk. Payitahttan en ücra köye, padişahtan en basit tabaka-i içtimaiye ferdine kadar her memleket ve herkes bu ianeye şitab etti. Her kalb bu iane vasıtasıyla nasıl insani ve medeni bir vazife yaptığını duydu." Kampanya neticesinde toplanan para ise toplam 17.517 lira olmuştu.[25]

SONUÇ

Hatıra-i Celadet Topu savaşın maddi etkilerinin iyice ağırlaşmaya başladığı bir dönemde toplumsal bütünlüğün devam ettiğini sembolize etmeyi amaçlayan bir projeydi. Buna göre savaşın getirdiği insan kayıplarına, giderek yükselen enflasyon ve gündelik hayatın ayrılmaz parçası haline gelmeye başlayan yokluklara ve eşitsizliklere rağmen Osmanlılar, "zafer-i nihai" yolunda ordu ve hükümetin arkasından gitmeye devam ediyorlardı. Cephe gerisi, cephelerde imparatorluğun bekası için savaşan askerlere olan borcunu, onların ailelerine destek olarak ödüyordu. Bu toplumsal bütünlük imajının savaş süresince her daim görünür olmasını önemseyen İttihatçı çevreler, Hatıra-i Celadet Topu kampanyasına destek olmuş ve onu sahiplenmişlerdi. Heykelin aynı zamanda milliyetçi nutukların atıldığı, geçit törenlerinin düzenlendiği bir odak olması bu sahiplenmenin bir başka nedeniydi. Toplumsal bütünlüğe vurgu yapan bu perspektif ve milliyetçi coşku büyük ihtimalle Osmanlı toplumunun geniş kesimleri tarafından paylaşılmıyordu. Zaten zayıf olan toplumsal bütünlük algısı, savaşın maddi ve manevi ağırlığının dayanılmaz hale gelmesiyle birlikte iyice çözüldü ve giderek ortadan kalktı. Hatıra-i Celadet Topu'nun, başta hedeflendiği gibi savaş sonuna kadar meydanda kalamayıp açıldıktan bir yıl sonra Askeri Müze'ye kaldırılması, bu çözülmenin belki de en açık göstergelerinden biriydi.

DİPNOTLAR

1 Michael Diers, "Nagelmänner. Propaganda mit ephemeren Denkmälern im Ersten Weltkrieg" *Monti/mente. Formen und Funktionen ephemerer Denkmäler* içinde, der. Michael Diers ve Andreas Beyer (Berlin: Akademie Verlag, 1993), 114. Von Gerhard Schneider, "Zur Mobilisierung der 'Heimatfront': Das Nageln sogenannter Kriegswahrzeichen im Ersten Weltkrieg", *Zeitschrift für Volkskunde* 95 (1999), 32–36. Schneider'in makalesi çivi anıtlar üzerine benim tespit edebildiğim kadarıyla en nitelikli çalışmadır.

2 Jay Winter, *Sites of Memory, Sites of Mourning. The Great War in European Cultural History* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), 82.

3 Susanne Brandt, "Nagelfiguren: Nailing Patriotism in Germany 1914–18," *Matters of Conflict: Material Culture, Memory and the First World War* içinde, der. Nicholas J. Saunders (Londra ve New York: Routledge, 2004), 66.

4 Age., 64.

5 "Demir Hindenburg" heykeli hiçbir zaman tamamen çiviyle kaplanamadı. Heykel, 1915 yılında yerleştirildiği Alman parlamentosu önündeki yerinde 1921 yılına kadar ayakta kaldı. Aynı yıl içinde yerinden kaldırılmasına karar verildi, heykelin kafası gövdesinden ayrılarak müzeye taşınırken geri kalan kısımları yakacak odun olarak satıldı. Heykelin yapılış öyküsü ve Hindenburg 'miti' hakkındadahakapsamlıbir tartışma için bkz. Anna von der Goltz, *Hindenburg: Power, Myth, and the Rise of the Nazis* (Oxford ve New York: Oxford University Press, 2009).

6 "Hatıra-i Celadet," *Tanin*, 26 Teşrin-i evvel 1331 (8 Kasım 1915), 1. Ayrıca bkz. "Ağaçtan Top," *Servet-i Fünun* 1289 (18 Şubat 1331 (2 Mart 1916), 184.

7 "Abide-i Zafer," *Tanin* 15 Şubat 1331 (28 Şubat 1916), 1. Bu dönemde çıkan haberlerde toplan 'Abide-i Zafer' olarak bahsedildiği de görülür.

8 "Hatıra-i Celadet," *Tanin* 26 Mart 1332 (8 Nisan 1916), 1.

9 Cemiyetin faaliyetlerinin detaylı bir tartışması için bkz. Nicole A.N.M. van Os, "Aiding the Poor Soldiers' Families: The Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti," *Türkiyat Mecmuası* 21/2 (2011): 255–289. Bu makalesinde Van Os Hatıra-i Celadet Topu'na da değinir (age., 268–71).

10 "Hatıra-i Celadet," *Tanin* 26 Mart 1332 (08 Nisan 1916): 1.

11 Tören günü çıkan gazetelerde organizasyon komitesinin İstanbul'da bulunan bütün milletvekillerine törende hazır bulunma çağrısı yer alıyordu. Örneğin bkz. "Bugünkü Abide-i Celadet Merasimi," *Tasvir-i Efkar* 30 Mart 1332 (12 Nisan 1916), 1.

12 "Hatıra-i Celadet: Dünkü Resm-i Küşad Merasimi," *Tanin* 31 Mart 1332 (13 Nisan 1916), 1; "Dünkü Merasim ve İntibaatı," *Tasvir-i Efkar* 31 Mart 1332 (13 Nisan 1916), 1. Törene katılanların detaylı bir listesi için bkz. "Hatıra-i Celadet Topu'nun Resm-i Küşadı," *İkdam* 31 Mart 1332 (13 Nisan 1916), 1-2.

13 "Hatıra-i Celadet: Resm-i Müşaaşa Münasebetiyle," *Servet-i Fünun* 1295 (31 Mart 1332), 250.

14 "Hatıra-i Celadet: Dünkü Resm i Küşad Merasimi," *Tanin* 31 Mart 1332 (13 Nisan 1916), 1.

15 "Hatıra-i Celadet Topu. Hanımlar Tarafından Resm-i Küşadı," *Tanin* 1 Nisan 1332 (14 Nisan 1916), 2; "Abide-i Celadet Topu'nun Hanımlarımıza Küşadı," *İkdam* 1 Nisan 1332 (14 Nisan 1916), 2. Ayrıca bkz. Van Os, "Aiding the Poor Soldiers' Families," 270–71.

16 "Hatıra-i Celadet: Resm-i Müşaaşa Münasebetiyle," *Servet-i Fünun* 1295 (31 Mart 1332), 250.

17 "Hatıra-i Celadet Topuna İane Verenler," *Tanin* 4 Nisan 1332 (17 Nisan1916), 2.

18 "Hatıra-i Celadet Topu," *Tanin* 14 Nisan 1332 (27 Nisan 1916), 3.

19 "Kızlarımızın Hamiyeti," *Tanin* 18 Nisan 1332 (1 Mayıs 1916), 3.

20 "Hatıra-i Celadet Topuna İane Verenler," *Tanin* 19 Nisan 1332 (2 Mayıs 1916), 2.

21 "Hatıra-i Celadet ve Adanalılar," *Tanin* 7 Mayıs 1332 (20 Mayıs 1916), 4.

22 "Hatıra-i Celadet Topuna İane Verenler," *Tanin* 31 Mayıs 1332 (13 Haziran 1916), 2.

23 "Ankara Valisi," *Tanin* 20 Haziran 1332 (3 Temmuz 1916), 2.

24 "Hatıra-i Celadet Kılıcı," *Tanin* 8 Kanun-ı evvel 1332 (21 Aralık 1916), 3; "Konya'da Hatıra-i Celadet Kılıcı," *Tanin* 13 Kanun-ı evvel 1332 (26 Aralık 1916), 2.

25 "Teşekkür," *Tanin* 6 Nisan 1333 (6 Nisan 1917), 2.

26 "Muhavere: Çivi ve Ağaç," *Karagöz* 851, 2 Nisan 1332 (15 Nisan 1916), 1.

CİHAN HARBİ YILLARINDA ALMANYA'DA OSMANLI YETİMLERİ

MAVİ KEP VE PELERİN

NAZAN MAKSUDYAN

314 kişilik bir yetim grubu Nisan 1917 sonunda Sirkeci'den askeri bir trene bindirilir ve on günde Berlin'e ulaşır – aynı mesafeyi üç günde kat eden Balkanzug masraflı bulunmuştur. Farklı şehirlerdeki görevlerine gitmeden evvel Berlin'de belediye meclisine ait binalarda misafir edilirler. Varışlarından kısa bir süre sonra, Koppenplatz'daki Grundschule avlusunda Harbiye, Ticaret ve Ziraat nazırlıklarından temsilciler ve büyükelçilikten Tahir Bey'in huzuruna çıkarlar. Hepsine Avrupai kesimli mavi pelerinler ve biraz fesi andıran mavi kepler giydirilmiştir.

Ahmed Talib 1901 yılında İstanbul'da doğar. Üç yaşında annesini kaybeder, öksüz kalır. Kısa sürede babası yeniden evlenir, ancak Ahmed bu durumdan hiç memnun olmaz, durmadan ağabeyine analığından yakınır. Savaş yıllarında ailenin ekonomik durumu fena sayılmaz. Babasının Kadıköy'de bir lostra dükkânı vardır, ayrıca sellaclık (buzculuk) yapmaktadır. Cihan Harbi'nin patlamasıyla ailenin kaderi değişir. Baba önce silah altına alınır, ertesi sene Gelibolu'da şehit düşer. Evlâd-ı şühedadan sayılan devletin şehit çocuklarına sağladığı öncelik hakkından yararlanarak Ahmed Talib Kadıköy Darüleytamı'na kabul edilir. Mevcudu bini bulan büyük yetimhanede, yaşı büyük olduğu için zanaat kısmına alınır, ayakkabıcılık öğrenir. 1917 başlarında darüleytamlardan Almanya'ya talebe gönderileceğini duyunca derhal gönüllü olur. Nisan sonunda Berlin'e ulaşacak olan 314 kişilik 'zanaat çırakları' kafilesi içinde 16 yaşındaki Ahmed de vardır. Önce Frankfurt am Oder'e, oradan da Fürstenwalde'ye gidecek, ustası Albert Pöthke yanında ayakkabıcılığa devam edecek, Almancasını ilerletecek, kalfa olacak, usta olacak, evlenecek, çoluğa çocuğa karışacak ve yaşamına bu küçük şehirde devam edecektir.[1]

Avrupai kesimli mavi pelerinler ve fesi andıran mavi kepler giydirilmiş yetimler Almanya'da.

Berliner Tageblatt 06.05.1917

Ancak kendisiyle birlikte gelen diğer 313 kişinin, birkaç ay sonra varacak olan 200 madenci çırağının, henüz yerleşemeden geri dönüş yoluna dizilmek durumunda kalan 150 kadar ziraat çırağının talihi bu kadar açık olmayacaktı. Hepsi de Enver Paşa'nın ön ayak olmasıyla Darüleytam Müdüriyeti ve Maarif Nezareti'nin pek de yeterli sayılamayacak hazırlıkları neticesinde apar topar yollanmış, ancak ne çocuklar ne de Alman ustalar bu denizaşırı çıraklık serüveninden memnun kalmıştı. Bu yazıda Darüleytam talebelerinin Almanya'ya yollanmasının ardında yatan nedenleri, bu büyük çaplı sevkiyatın detaylarını ve çocukların Almanya'da yaşadığı zorlukları ve sorunları tartışacağım.

Türk dostu gazeteci Ernst Jäckh'ın başında olduğu Deutsch-Türkische Vereinigung, Enver'in önerisini hayata geçirmeye niyetliydi. Resimde Jäckh 14 Mart 1909'da balonla yükselirken.

Madenci çırakların hiçbirinin madenlerde çalışacaklarına dair en ufak bir fikri yoktu. Bir ustanın yanında sanat öğreneceklerini zannediyorlardı. Breslau'daki kömür madenindeki Osmanlı yetimleri hakkında ayrıntılı ve çok negatif bir rapor hazırlanmıştı. Çocuklar birlikte çalıştıkları diğer çıraklara çok kaba davranıyor, yapmaları istenen görevleri yerine getirmiyor ve canları isteyince madenden çıkıveriyorlardı.

YETİMLER YOLA ÇIKIYOR

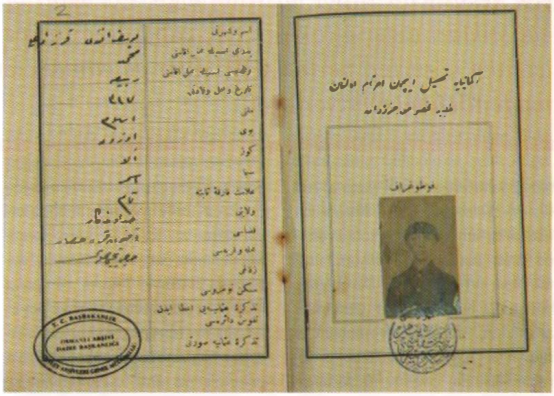
1916'nın sonlarında Enver Paşa, Alman askeri ataşesine hükümetin 12 ila 18 yaşlarında 5 ila 10 bin erkek yetimi Almanya'ya göndermeye istekli olduğunu bildirdi.[2] Bu çocuklar, el sanatları, madencilik ve ormancılık ve sütçülük de dâhil olmak üzere ziraat alanlarında çırak olacaktı.[3] Harbiye nazırını böyle bir planı hayata geçirmeye sevk eden, sayıları günden güne artmasına rağmen barındırdıkları 10 binin üstünde yetimin masraflarını karşılamakta zorlanan darüleytamların durumu[4] ve ardı arkası kesilmeyen yeni kabul başvurularıydı.[5] Barındırılması, bakımı, beslenmesi, eğitimi bir külfet gibi görülmeye başlayan yetimleri Almanya'ya göndermenin hükümeti rahatlatacağı düşünülmüştü. Proje, evlatlık verme akitlerine (*tebenni*)[6] benziyordu. Zor durumdaki devlet baba, hanesindeki üretken hale getiremediği "fazla nüfusu" durumu daha iyi bir ailenin yanına gönderecekti.

Türk dostu gazeteci Ernst Jäckh'in başında olduğu *Deutsch-Türkische Vereinigung*, (DTV, Alman-Türk Derneği), Enver'in önerisini hayata geçirmeye niyetliydi. Ancak Alman dışişleri, fikrin tutarlılığını binlerce değil de birkaç yüz yetimle tartmaya karar verdi.[7] Alman Ticaret ve Sanayi Odaları kendilerine bağlı ustalarla temasa geçerek zanaat çıraklarının hangi şehirlerde, kimin yanına yerleştirilebileceğine dair detaylı bir liste hazırladı. İlk olarak 300 civarında çırak gönderilmesi düşünülmüştü. Maarif Nezareti ve Darüleytam yönetimi, bu ilk grubu gönüllüler arasından, İstanbul yetimhanelerinden seçti. 7 yaşındaki minik İbrahim dışında, çoğu 14-16 yaşlarında oğlanlardı.[8] Almanya'ya gidecek yetimler için Darüleytam Nezareti de hazırlık yapmış, özel pasaport hazırlanmıştı.[9] Bu pasaportlarda çırakların kimlik bilgilerinin yanı sıra, pasaportun içerisinde çırağın ustası tarafından 3 ayda bir doldurulacağı ve çocuk hakkındaki görüşlerinin yazıldığı bölümler de bulunmaktaydı.[10] Bir anlamda pasaportlardan öğrencinin mesleki ve ilmi gelişimini takip edebilmek mümkündü. [fotoğraf pasaport]

314 kişilik grup Nisan 1917 sonunda Sirkeci'den askeri bir trene bindirilir ve on günde Berlin'e ulaşır – aynı mesafeyi üç günde kat eden *Balkanzug* (Balkan Sürat Katarı) masraflı bulunmuştur.[11] Farklı şehirlerdeki görevlerine gitmeden evvel Berlin'de belediye meclisine ait binalarda (Sophienstraße 34) misafir edilirler. Varışlarından kısa bir süre sonra, Koppenplatz'daki Grundschule avlusunda Harbiye, Ticaret ve Ziraat nazırlıklarından temsilciler ve büyükelçilikten Tahir Bey'in huzuruna çıkarlar. Hepsine Avrupai kesimli mavi pelerinler ve biraz fesi andıran mavi kepler giydirilmiştir. Aynı gün çekilen fotoğrafları eşliğinde *Berliner Tageblatt*'a konu olurlar.[12] [fotoğraf lehrlingel Alman ve Osmanlı arşivlerinde çıraklarla ilgili tüm belgeler, çocukların ismi esas alındığında Müslüman/Türk çocukların gönderildiğine işaret ediyor. Ancak, söz konusu gazete makalesinde, yetimlerin "çeşitli etnik gruplara (*Völkerstämmen*) dâhil olduğu" yazılmıştı. Fotoğrafa dayanarak, muhabir "aralarında Ermenilerin ve Yahudileri beyaz yüzlerini, Anadolulu tipleri ve ayrıca Arapları ve zencileri görebilirsiniz," diyordu. Ardından DTV tarafından ayarlanan Augsburg, Breslau, Bromberg, Dusseldorf, Frankfurt a. Oder, Mannheim, Oldenburg, Schwerin, Weimar ve Ulm şehirlerindeki ustalarının yanına gönderilirler. Geri dö-

nüş yolculuğu hariç tüm masrafları Ticaret ve Sanayi Odaları ve ustaları tarafından karşılanacaktır.

Madenlerde çıraklık yapmak üzere 200 çocuktan oluşan yeni bir grup, ilk grubun aksine, Anadolu'daki yetimhanelerden toplanır. Maraş, Antep, Kilis, Ankara, Söğüt, Niğde, Konya, Bursa, Manisa, Karahisar ve Edirne'den gelmişlerdir. Bu çocukların kimisinin yolculuğu, yirmi gün Anadolu katarında, on gün de Berlin treninde, toplam bir ayı bulur, neticede Haziran 1917'de Berlin'e ulaşırlar.[13] Çalışacakları madenlere gönderilmeden önce Berlin'de bir handa (Gastwirtes Gustavos, Hasenheide 52/53) misafir edilirler. Onlar için de DTV'den Dr. Russack

Mehmed oğlu Yusuf Efendi'nin pasaportu.

ve dışişlerinden Dr. Söhring'in katılımıyla benzer bir 'hoş geldiniz seremonisi' düzenlenir. Ardından her biri kendi maden bölgesine gönderilir. Dortmund ve Bonn civarındaki Ren-Vestfalya madenleri, Saarbrücken ile Halle ve Clausthal madenlerinde yaklaşık olarak eşit sayıda çocuk çalışacaktır. Ayrıca küçük bir kısmı Yukarı Silezya'da (Wroclaw Madencilik İdaresi) görevlidir. Çocukların çoğu metal (demir, çinko, kurşun, bakır) ve kömür madenlerinde çalışır. Çok azı ise linyit ve çimento üretimindedir.[14]

Ziraat çıraklarından oluşan üçüncü grubun gönderilmesi, Alman tarafında hissedilmeye başlayan rahatsızlıklar yüzünden daha fazla engele takılır ve daha uzun sürer. Alman Ziraat Odası, Mayıs 1917'de 500 zirai çıraklık pozisyonu açabildiğini DTV'ye bildirir. Bunun üzerine Darüleytam Nezareti çok sayıda vilayetten yetim toplayıp İstanbul'a getirtir. Almanya'ya gönderilmeden önce İstanbul şubelerinde kalırlar.[15] Fakat nedense çocukların hal ve tavırları beğenilmemiş, şımarık, kimi zaman da uygunsuz bulunmuştur. Çocuklarda gözlenen davranış bozuklukları nedeniyle İstanbul darüleytamlarındaki çocukların da terbiyeleri bozulacak endişesiyle bu çocukların bir an önce gönderilmeleri istenir.[16] Ancak bu sefer de DTV daha ince eleyip sık dokumaya karar vermiş ve gönderilecek çocukların detaylı listesini talep etmiştir. Eylüldeki toplantısında, yollanması planlanan 500 yetimden sadece yüzünün kırsal kökenli olduğunu gören DTV idarecileri, listenin revize edilmesini talep eder.[17] Bunun üzerine, İttihad ve Terakki'nin liderlerinden ve Talat Paşa Hükümeti'nin Maarif Nazırı Dr. Nazım, yeniden bir seçim yapacağını ve bu sefer "şehirli yetimleri" değil (*Waisenkinder aus der Stadt*) "Anadolulu köylü çocuklarını" (*anatolische Bauernsöhne*) göndereceğini vaat eder.[18] Nihayetinde ancak 150 kadar çocuğun gönderilmesi 1918 ortasına kadar sarkmıştır.[19]

BÜYÜK UMUTLAR SÖNERKEN

Böylesi ciddi bir hazırlık ve maddi kaynak gerektiren bir projeyi Alman tarafının kabul etmesinin ardında, Malte Fuhrmann'ın "yarı-sömürgeci zihniyet" tabir ettiği, Osmanlı nüfusu üzerinde etkili olma arzusu yatıyordu. Alman dilini ve kültürünü tanıyan ve bunlara gıpta eden bir kuşak yaratma imkânı, kolay başarılabilecek bir hedef olmamakla birlikte, orta vadede çok önemliydi.[20] Osmanlı talebeleri ve çırakların Almanya'da eğitimini teşvik eden DTV, "en iyi ailelerin oğul ve kızlarına"[21] (*Söhne und Töchter der besten Familien des Landes*) ve "en iyi zihinlere"[22] (*besten Köpfe*) erişeceklerini umuyordu. Ancak Osmanlı tarafında durum farklıydı. Onlar için nitelikten çok nicelik önem taşıyordu. Darüleytam Nezareti'nin ve keza hükümetin esas niyeti olabildiğince fazla yetimin masrafından kurtulmaktı. Almanya'yla ilişkileri sağlamlaştırmak ya da iyi teknik eleman yetiştirmek gibi niyetler de makul görünüyor, ancak gönderilen yetimlerin nitelikleri konusundaki umursamazlık bu olasılıkları gündemden düşürüyordu. En iyi, en başarılı çocukları göndermek gibi bir kaygı olmadığı gibi, Maarif Nezareti'nin hazırladığı ziraat çırakları listesinde iki yıl üst üste sınıflarını geçemeyen en başarısız Darüleytam talebeleri de vardı.[23]

Alman Ticaret ve Sanayi Odaları hangi şehirlerde ve hangi alanlarda çırak ihtiyacı olduğuna dair detaylı raporlar hazırlarken, Osmanlı tarafı sadece tablonun sonundaki sayıya göz gezdirip belli sayıda çocuğu göndermeye odaklanmıştı. Çırakların seçimi konusundaki dikkatsizlik ve intizamsızlık Alman ustalar ve ticaret odalarından gelen ilk raporlarda derhal şikâyet konusu oldu.[24] Çocuklar önceden aldıkları eğitim ve/veya ilgilerine bakılmaksızın seçilmiş, neticede birçok usta öğrettiği zanaat hakkında en ufak bir bilgisi olmayan, becerisiz ve hoşnutsuz çıraklarla baş başa kalmıştı. Sırf bu sebepten sayısız yer değiştirme veya geri gönderme vakası yaşanmıştı. Osmanlı ayağının organizasyon konusundaki diğer bir zaafı, yetimleri ciddi bir tıbbi ve bilimsel taramaya tabi tutmadan göndermesiydi. Sağlık problemleri, yaşlarının küçüklüğü ve daha önceki

çıraklık deneyimlerinin tutarsızlığı yüzünden ilk iki ay içinde yetimlerin yüzde 25'i geri gönderilmiş ve böylece "uygunsuz unsurlar temizlenmiş"ti (*den ungeeigneten Elementen gründlich aufzuräumen*).[25] Kaçanlar ve kaybolanlarla birlikte, 1918 sonunda yetimlerin sayısı % 40 oranında azalmıştı. Maden çıraklarından geriye 140, zanaat çıraklarından ise 181 kişi kalmıştı.[26] 1918 Mayıs'ında kaleme alınan Talebe-i Osmaniye Müfettişliği'nin ilk raporuna göre çeşitli sebeplerle Darüleytam öğrencilerinin firarları söz konusu olmuştur. Rapora göre bu kaçışlarda yanlış meslek seçimi, memleket özlemi, mizaç uyumsuzluğu, elebaşılar (öğrenciler içerisinde kötü işlerde önayak olanların diğer sakin öğrencilere olumsuz etkisi) sebatsızlık, kibir ve gurur gibi faktörler etkili olmuştur.[27]

Ustaların diğer bir şikâyeti Osmanlı tarafının çıraklık standartlarına riayet etmemesinden kaynaklanıyordu. Ticaret Odası ve Osmanlı şehbenderlik temsilcisi arasında imzalanan çıraklık mukavelesine göre, çocuklar üç yıl bilabedel çalışacaktı (ancak dördüncü yıl maaşlı olarak kalfalık yapabileceklerdi).[28] Bunun karşılığında ustaları yatacak yer, yemek ve iş kıyafeti (iç çamaşırı hariç) sağlayacaktı. Çocukların büyük çoğunluğunun ayakkabı ve iç çamaşırı eksikleri uzun süre sorun olmuştu.[29] Ticaret odaları, çırakların iki çift kıyafet ve yeterince iç çamaşırı getireceğine dair DTV'den onay almıştı. Hâlbuki ustaları çocuklar vardıkları esnada üst başlarının içler acısı olduğundan yakınıyordu. Ustalar bu eksikleri karşılamak için 100 mark civarında harcama yapmak durumunda kalmıştı, zira çocukların sokaklarda bu şekilde dolaşmasına izin veremezlerdi.[30] Ardından masraflarını tazmin etmek için Alman dışişlerine başvurmuş ve Osmanlı tarafının hatalarının ceremesini çekmeyeceklerini belirtmişlerdi.[31]

Almanya'ya gitmeye gönüllü olan yetimlerin hayalleri çok daha somut olsa gerekti. Darüleytamlardaki kalabalıktan, izdihamdan, açlıktan kurtulacaklarını büyük Alman ülkesinde daha iyi koşullarda yaşayacaklarını varsayıyorlardı. Birçoğu fabrika işçisi olacağını, kalifiye elemanlar gibi iyi bir maaşla çalışacağını hayal ediyordu. Öte yandan, Osmanlı yetkililerinin bu yetim çocuklara iyi imkânlar sunulması ya da yetenekleriyle uygun alanlarda yetiştirilmeleri gibi bir önkoşulu olmadığı açıktır. İşkolunun zorluğu ya da çalışma şartlarının çetinliği göz önünde tutulmadan, 'devlet malı' muamelesi yapılan yetimler neredeyse 'eti senin kemiği benim' mantığıyla DTV'ye teslim edilmişti.

Çocukların daha önceden bildikleri ya da ilgili oldukları sanatlarda eğitilememesi sık rastlanan bir sorundu. Aldıkları çıraklık eğitiminden mutlu olmayan çocuklar itaatsizlik ediyor ya da kaçıyordu. Örneğin, İstanbul Darüleytamı tornacı çıraklarından Mazhar ve Mustafa Osman, 2 yıllık deneyimlerine karşın Fürstenwalde'ye madende çalışmaya gönderilmiş olmaktan mutsuzdu. Ticaret ve Sanayi Odası, kendi alanlarında çıraklık bulmanın mümkün olmadığını söyleyince kaçmışlardı.[32] 1917'de Almanya'daki öğrencileri teftişe giden Muslihiddin Adil Bey, çoğu çırağın görecekleri eğitim hakkında hakiki bir bilgiye sahip olmadan gelmelerinden yakınmıştı. Birçoğu nasıl bir çıraklık işine gittiğini, eğitimin süresini, hangi şehirde, hangi koşullarda yaşayacağını bilmeden gelmişti. DTV yöneticileri gibi o da bu bilinçsiz yerleştirmeyi eleştirmişti.[33] Çırakların bilgisizliği ustalar için de büyük sorun teşkil ediyordu. Örneğin, zanaat çıraklarıyla ilgili ulaşan ilk şikâyetlerden biri çocukların maaş ve boş zaman talep etmesiydi – ki her iki istek de Alman çıraklık standartlarına aykırıydı.[34]

Madenci çıraklarının durumu ise daha da vahimdi. Neredeyse hiçbirinin madenlerde çalışacaklarına dair en ufak bir fikri yoktu. Bir ustanın yanında sanat öğreneceklerini zannediyorlardı. Breslau'daki kömür madenindeki Osmanlı yetimleri hakkında ayrıntılı ve çok negatif bir rapor hazırlanmıştı. Çocuklar birlikte çalıştıkları diğer çıraklara çok kaba davranıyor, yapmaları istenen görevleri yerine getirmiyor ve canları isteyince madenden çıkıveriyorlardı.[35] Rammelsberg'deki madenden gelen rapora göre çıraklar işten kaçmakla kalmıyor, aynı zamanda da yapılan işe en ufak bir ilgi göstermiyordu.[36]

Goslar/Harz madenlerindeki çocuklar, Almanca öğrenmeleri hızlansın ve diğer çıraklarla kaynaşsınlar diye Alman çıraklarla aynı yatakhaneye konmuştu. Ancak ardı arkası kesilmeyen kavga dövüş neticesinde çocukların ne çalışma ne de dinlenme saatlerinde bir araya gelmesi için elden gelenin yapılmasına karar verilmişti.[37] Çocukların isyankâr davrandığı birçok durumda bir elebaşı

Yetimlerden beşi Berlin Friedrichstraße'de başıboş dolaşırken bulunmuş ve DTV tarafından görev yerlerine geri gönderilmişti, ancak diğer üçünün nerede olduğuna dair bir bilgi yoktu.

olduğu fark edilmişti. Örneğin, 14 Osmanlı yetiminin çalıştığı Oberharzer madeninde, diğerlerini "tehdit ve kötü muameleyle" (*Drohungen und Misshandlungen*) çalışmaktan alıkoyanın "zenci Mehmed Tevfik" olduğu söyleniyordu.[38] Çocukların itaatsiz ve asi davranması kimi raporlarda sömürgeci bir bakış açısıyla 'yabanilik' şeklinde de yorumlanmıştı. Dr. Russack'a göre ustaların düzenli çalışma, disiplin, itaat gibi temel iş etiği prensiplerini Osmanlı yetimleoluyordu. Bir çocuk Oppeln madeni yakınındaki bir gölde boğulmuş, bir diğeri akciğer rahatsızlığıyla kaldırıldığı Charité Hastanesi'nde hayatını kaybetmiş, bir diğerinin apandisiti patlamış ve ölmüştü.[42]

Sadece madenlerde daha zor koşullarda yaşayan çocuklar değil, ustalarının hanelerinde zanaat çıraklığı yapan Osmanlı yetimleri de zaman zaman bunalıyordu. En büyük sorun yemekti. Çocuklar pişirilen öğünlerde

Rüdersdorf madeninde çalışmaya başlayan on madenci çırağından sekizi, kısa bir süre çalıştıktan sonra kaçmıştı.

rine öğretmeleri zaman alacaktı, zira bunlar medeniyetin içine doğmuş Alman çırakların aksine "doğa çocuklarıydı" (*Naturkinder*).[39] Oryantalist önyargılarla, Doğu'dan gelen yetimlerin medeni davranış kalıplarından ve çalışma disiplininden bihaber olduğu varsayılmıştı.

Daha iyi niyetli yöneticiler, çocukların tembelliğini ve umursamazlığını hayal kırıklığına bağlıyordu. Yetimlerin çoğu Alman fabrikalarında işçi olup, yüksek maaş alacakları hayaliyle gelmişti, şimdi madende taş taşımak güçlerine gidiyordu.[40] Örneğin, Frankleben madenlerinde çalışan Necdet, Hüseyin ve Süleyman yaptıkları tek işin taş taşımak olduğundan ve kıyafetleri çok ince olduğu için durmadan hastalandıklarından yakınmıştı.[41] Madenlerde çıraklık yapanların ciddi hayati tehlikeler atlattığı (ya da atlatamadığı) da

domuz eti olup olmadığı konusunda çoğunlukla şüpheye düşüyor, önlerine gelen "koyu renkli çorba" neden yapılmış bilemiyorlardı.[43] Bazı çocuklar günde sadece bir öğün yediklerinden yakınıyordu.[44] Şikâyetlerini DTV'ye ilettiklerinde kimi çocuklar "o zaman sizi geri gönderelim de askere alsınlar" diye tehdit edilmişti. Madalyonun diğer yanında 'misafir edenlerin' çektiği sıkıntılar vardı. Kendi durumları da çok parlak olmayan Alman ustalar, savaş koşullarında Türk çocuklarını arzu ettikleri şekilde beslemenin zorluğundan yakınıyordu. Çocuklar daha ucuz ve kolay bulunan domuz etini ve sosisini yemeyi reddediyor, öte yandan çok daha pahalı ve kıt olan pirinç, şeker ve ekmekten fazlaca tüketiyordu.[45] Almanya'daki hayatlarına dair diğer bir şikâyetleri tuvaletlerdi. Çocuklar taharet musluğu bulunmamasından rahatsızlık duyuyordu.[46]

İşlerin umdukları gibi gitmediğini düşünen kimi çocuklar büyük şehirlerde farklı fırsatlar aramayı denemişti. Rüdersdorf madeninde çalışmaya başlayan on madenci çırağından sekizi, kısa bir süre çalıştıktan sonra kaçmıştı. Beş tanesi Berlin Friedrichstraße'debaşıboşdolaşırken bulunmuş ve DTV tarafından görev yerlerine geri gönderilmişti, ancak diğer üçünün nerede olduğuna dair bir bilgi yoktu.[47] Kimi daha az maceracı olanlar doğrudan şehbenderliğe gidip çeşitli şikâyetlerini sıralayarak yurda geri dönmek istiyordu.[48] Ancak işlerini bırakıp büyük şehirlerde, özellikle Berlin'de *takılan* çocukların bütün zamanlarını kahve köşelerinde serserilikle ve sefalet içinde geçirdiği yazılıp çiziliyordu.[49] Doğru dürüst Almanca bile öğrenmemişler, sefahat âlemi içinde ahlaki değerlerini yitirmişler, zührevi hastalıklara yakalanmışlardı.

ANASIZ, BABASIZ, VATANSIZ

Savaş Almanların ve Osmanlıların umduğu gibi İttifak Devletleri'nin zaferiyle sonuçlanmamıştı. İttihatçı liderler ortadan kaybolurken, DTV Almanya'daki yetimlerle ilgili ne yapacağına bir müddet karar verememişti. Ancak 1919 ortalarında Osmanlı uyrukluları geri götürecek *Akdeniz* ve *Gülcemal* vapurlarına, askerler, diplomatik görevliler ve talebelerle birlikte onların da binmesine karar verilmişti.[50] Ahmed Talib Osmanlı uyrukların geri çağrıldığını duymuş, ancak işinden ve hayatından memnun olduğu için gitmek istememişti. Üstelik bu sıralarda kendi gibi yetim olan Anna Höhnow'la nişanlanmıştı. Birkaç yıl sonra evlenmek istedikleri işler biraz karışmıştı. Ahmed'in doğum belgesine ihtiyaç duymuşlardı. Belgeyi konsolosluktan temin etmek mümkündü, ancak Ahmed İstiklal Harbi'nde savaşmadığı gerekçesiyle yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin çıkardığı 1312 sayılı Kanun'a göre vatandaşlıktan atılmıştı. Henüz Alman vatandaşı da olmadığı için *heimatlos* statüsündeydi. Savaş Ahmed Talib'i yetim bırakmış, Osmanlı yönetimi başından savmış, Cumhuriyet rejimi vatansız yapmıştı.

Ahmed Talib her şeye rağmen mutlu ve istisnai bir örnekti. Onun dışında Almanya'ya gönderilen yetim çocuklarla ilgili son derece karanlık ve kötümser bir tablo çizmek durumunda kaldım. Zira devlet arşivleri bize çoğunlukla kavgaları, ölümleri, şikâyetleri gösterirken, mutlulukları, başarıları, yolunda giden işleri kaydetmiyor –hoş, mutluluğumuzu ne münasebet devletle paylaşalım!

Kaynakların sınırları bir yana, projenin Osmanlı tarafı için gerçek anlamda bir *külliyetten kurtulma* mahiyeti taşıdığı açık görünüyor. Böylesi uzun mesafeli ve geniş çaplı bir sevkiyatın bu boyutta bir organizasyon eksikliğiyle yapılmış olması, yetimlerin Almanya'daki yaşam koşulları konusunda büyük bir kaygı duyulmadığı, çocukların gönderilmiş olmak için gönderildiğini düşündürüyor. Enver Paşa'nın F. Scott Fitzgerald'ın aynı adlı romanındaki efsanevi karakteri Muhteşem Gatsby'yi hatırlatan fazla iyimser, hayalperest ve vizyoner projeleri bir bütünlük içinde değerlendirildiğinde, nasıl olur da yetim çocuklardan *faydalanmanın* bir yolunu bulamaz sorusu yöneltilebilir.[51] Bu noktada yeniden evlatlık verme mantığını hatırlamakta fayda var. Osmanlı darüleytamlarında "boğaz tokluğuna" çalışan hatırı sayılır miktarda işgücü bulunuyordu, ancak çocukların ürettikleri, tükettiklerini karşılayacak boyutta değildi. Yetimleri bütün masraflarını üstlenmeyi kabul eden Alman tarafına teslim etmek, çok sayıda "boğazın azalması", dolayısıyla eldeki kaynakların daha fazla üretim yapılmamasına karşın çoğalması demek olacaktı.

DİPNOTLAR

1 Bürte Sagaster, *Achmed Talib: Stationen des Lebens eines türkischen Schuhmachermeisters in Deutschland von 1917 – 1983*, Köln, Önel Verlag, 1997.

2 Mustafa Gencer, *Nationale Bildungspolitik, Modernisierung und kulturelle Interaktion: Deutsch-türkische Beziehungen (1908-1918)*, Münster, LIT, 2002, 268-269.

3 Saliye Kırbaç, "Osmanlı Belgelerine Göre Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Almanya'ya Gönderilen Dârü-leytam Öğrencileri", *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler*, ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul: Kırmızı-Beyaz Yayınları, 2003, 87-104.

4 Nezaretin 1917 ortasında hazırladığı tabloya göre toplam mevcut 10.870 olmuştu: BOA, MF.EYT., 7/34, 1/Tm/1333 (1.9.1917). Bütçe artırım talepleri de çoğunlukla karşılanamıyordu: BOA, İ.MMS., 198/1333-N-10, 06/N/1333 (19.07.1915); BOA, İ.MLU., 10/1334-S-14, 24/S/1334 (01.01.1916); BOA, MF.MKT., 1227/20, 19/Ş /1335 (09.06.1917).

5 Örneğin, BOA, MF.MKT., 1215/63, 04/B/1334 (07.05.1916); BOA, DH.. KMS., 38/3, 29/Ca/1334 (03.04.1916); BOA, MF.MKT., 1229/46, 24/Za/1335 (12.09.1917).

6 Kadı sicillerindeki evlatlık verme kayıtları *tebenni* başlığı altında kaydediliyor, evlat edinme hukukunda boşluklar olmakla birlikte, yabancı hanelerinde yaşayan (ve çalışan) çocukların hukuki durumu bu şekilde netleştiriliyordu. Ülker Gürkan, "Evlat Edinme ve Beslemelerin Hukuki Durumu", *Türk Hukuku ve Toplumu Üzerine İncelemeler*, editörler Peter Benedict, Adnan Güriz, Ankara: Türk Kalkınma Vakfı Yayınları, 1974, 163-226.

7 BTV, Jäckh ve Enver arasındaki ilişkiler hakkında daha detaylı bilgi için, Malte Fuhrmann, "Germany's Adventures in the Orient. A History of Ambivalent Semicolonial Entanglements", in *German Colonialism: Race, the Holocaust, and Postwar Germany*, Volker Max Langbehn, Mohammad Salama (editörler), New York, Columbia University Press, 2011, 123-145.

8 "Türkische Jugend in Berlin", *Berliner Tageblatt*, no. 216, 06.05.1917.

9 Mehmet oğlu Yusuf Efendi'nin pasaport örneği, BOA, MF.EYT., 2/117, 8/Hz/1332 (21.06.1916). Nurdan Şafak, "Darüleytam'da Çocuk Olmak: On Çocuk On Portre", *İSAM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, no. 2, 2013, 261-284.

10 Hakan Aytekin, *1914-1924 Yılları Arasında Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Eğitimleri*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.

11 Dr. Hans Hermann Russack, "Die türkische Lehrlinge", in *Türkische Jugend in Deutschland: Jahresbericht der Schülerabteilung der Deutsch-Türkischen Vereinigung*, Berlin, Deutsch-Türkische Vereinigung e.V., 1918, 47-65.

12 "Türkische Jugend in Berlin", *Berliner Tageblatt*, no. 216, 06.05.1917.

13 "From die DTV to Dr. Sölring, Auswärtiges Amt, 13 Juni 1917, Berlin", Auswärtiges Amt Archives, R63063.

14 Russack, "Die türkische Lehrlinge", 54.

15 BOA, MF.MKT., 1229/46, 24/Za/1335 (12.09.1917).

16 BOA, MF.EYT., 7/57, 1/Ağ/1333 (1.10.1917). Saliye Kırarslan, *Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)*, İstanbul: İÜ. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, 2005, 71.

17 "Sitzung des Ausschusses für türkische Schüler und Lehrlinge der DTV, 17 Sept 1917, Berlin", Auswärtiges Amt Archives, R63063.

18 "30. Vorstandsitzung der DTV, am 29. Oktober 1917, Berlin", Auswärtiges Amt Archives, R63064.

19 "37. Vorstandsitzung der DTV am 3 August 1918, in der Deutschenbank, Berlin", Auswärtiges Amt Archives, R63454.

20 Fuhrmann, 135.

21 "Türkische Schüler in deutschen Familien", *Tägliche Rundschau*, 3 Juli 1916.

22 "Dr. Rylli, Quantität oder Qualität?: Kritische Bemerkungen zur dritten Schülerentsendung, 31 Juli 1918", Auswärtiges Amt Archives, R63065.

23 BOA, MF.MKT., 1230/54, 20/Z/1335 (08.10.1917).

24 "Report of Deutscher Handwerks- und Gewerbekammertag (E.V.): Unterbringung von jugendlichen Türken in deutschen Handwerksbetrieben, Hannover, 25 Juni 1917", Auswärtiges Amt Archives, R63063.

25 Russack, "Die türkische Lehrlinge", 49.

26 "Jahresbericht des Schülerheims, 1 Nov 1918", Auswärtiges Amt Archives, R 63065.

27 BOA, MF.MKT., 1233/30, 1336/C/19 (01.04.1918).

28 Az da olsa çıraklık eğitimini tamamlayanlar olmuştu. Osmanlı arşivinde çevrinin da denklik amaçlı sunulmuş sertifika örnekleri bulmak mümkündür. BOA, MF.MKT., 1238/91, 05/N /1337 (04.06.1919).

29 "28. Vorstandsitzung der Deutsch-Türkischen Vereinigung am 26 Juni 1917 in der Deutschenbank- Berlin", Auswärtiges Amt Archives, R63063.

30 "Report of Deutscher Handwerks- und Gewerbekammertag (E.V.): Unterbringung von jugendlichen Türken in deutschen Handwerksbetrieben, Hannover, 25 Juni 1917", Auswärtiges Amt Archives, R63063.

31 "Letter from Reichsbekleidungsstelle an das Auswärtiges Amt, 27 Sept 1917", Auswärtiges Amt Archives, R 63063.

32 "Sitzung des Ausschusses für türkische Schüler und Lehrlinge der DTV, 2 August 1917, Berlin", Auswärtiges Amt Archives, R63063.

33 Muslihiddin Adil Taylani, *Alman Hayat-ı İrfanı*, İstanbul, 1333 (1917), 229-231. "Avrupa'daki Talebemiz, Muslihiddin Adil Bey'le Mülakat", *Zaman*, no.116, 31 Temmuz 1918, 3.

34 "Report of Deutscher Handwerks- und Gewerbekammertag (E.V.): Unterbringung von jugendlichen Türken in deutschen Handwerksbetrieben, Hannover, 25 Juni 1917", Auswärtiges Amt Archives, R63063.

35 Russack, "Die türkischen Lehrlinge", 59.

36 Russack, "Die türkischen Lehrlinge", 60.

37 Russack, "Die türkischen Lehrlinge", 59-60.

38 "Sitzung des Ausschusses für türkische Schüler und Lehrlinge der DTV, 20 Juli 1917, Berlin", Auswärtiges Amt Archives, R63063.

39 Russack, "Die türkischen Lehrlinge", 61.

40 Age.

41 "Sitzung des Ausschusses für türkische Schüler und Lehrlinge der DTV, 17 Sept 1917, Berlin", Auswärtiges Amt Archives, R63063.

42 "Sitzung des Ausschusses für türkische Schüler und Lehrlinge der DTV, 2 August 1917, Berlin", Auswärtiges Amt Archives, R63063.

43 Tuskvul Muammer, *Eine bittere Freundschaft: Erinnerung eines türkischen Jahrhundertzeugen*, Düsseldorf, Econ Verlag, 1985, 162-163.

44 "Sitzung des Ausschusses für türkische Schüler und Lehrlinge der DTV, 20 Juli 1917, Berlin", Auswärtiges Amt Archives, R63063.

45 "From Königliches Provinzialschulkollegium der Provinz Hannover, 25 Mai 1917", Auswärtiges Amt Archives, R63063.

46 Tuskvul, *Eine bittere Freundschaft*, 163-164.

47 "Sitzung des Ausschusses für türkische Schüler und Lehrlinge der DTV, 20 Juli 1917, Berlin", Auswärtiges Amt Archives, R63063.

48 Age.

49 BOA, DH.İ.UM., 19-16/1-28, 25/C/1339 (05.03.1921). "Almanya'dan gelen bir yolcunun nakletikleri", *Akşam*, 5 Aralık 1918.

50 "Dank türkischer Untertaneri an Deutschland", *Hamburger Fremdenblattes*, no. 113, 9 August 1919.

51 Burada akla özellikle Kadınları Çalıştırma Cemiyeti gelebilir. Yavuz Selim Karakışla, "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Himayesi'nde Savaş Yetimleri ve Kimsesiz Çocuklar: "Ermeni mi, "Türk" mü?", *Toplumsal Tarih*, no. 69, Eylül 1999, 46-55.

FİİLDEN İSİM:

TEŞKİLAT-I MAHSUSA

POLAT SAFİ

Teşkilat-ı Mahsusa (TM) klasik savaş imgesinin, savaşın klasik bir şekilde işletilişinin dışındaki alana işaret etmekle bir gayri nizami harp örgütü olarak nitelendirilebilir. Ancak TM eşittir gayri nizami harp denemez, her gayri nizami harp enstrümanı da TM'nin bir parçası olmak zorunda değildir. Devlet, başka birimler vasıtasıyla da gayri nizami harp yürütebilir. Bu noktadan hareketle TM'yi en fazla Osmanlı Devleti'nin yürüttüğü gayri nizami harp içerisindeki en önemli ve belki de tek tanımlı birim olarak telakki edebiliriz.

Süleyman Askeri Bey geçen İtalya Harbi'nde Mısır'dan Trablusgarb'a bu kıyafet ile geçmişdi.

Kaynak: *Harb Mecmuası*, no: 9 (Mayıs1332), 131.

"... Teşkilat-ı Mahsusa'da bulunmaklığıma Harbiye Nezareti'nce arzu gösterildi, Süleyman Askeri Bey vardı bu işde ibtida bulunuyordu... Seferberlikte ibtida resmi idi, iyice hatırlayamıyorum. 'teşkilat-ı mahsusa halinde bulunalım, bu suretle bir hizmet-i vataniye ifa edelim' arzusu gösterildi. Biz de kabul ettik."[1]

Teşkilat-ı Mahsusa (TM) konusu tartışmalı bir konuymuş gibi görünse de aslında tartışılamayan bir çerçevenin içinde birçok farklı fikrin seslendirildiği bir kör dövüşünü andırıyor. Bunun, temelde TM'nin ne olduğu üzerine elimizde ciddi çalışmalar bulunmaması gibi bir sebebi var. TM nedir sorusunun küçük fakat önemli sayılabilecek bir bölümünü cevaplamaya çalışacağımız bu yazıda, TM terkibinin kendine özgü dönem ve bağlam içindeki kullanım biçimleri ve anlamlarına değineceğiz. Bu çaba, umut edilir ki TM'yi tanımlamayı ve konuyla alakalı tarihsel bilgimizi yapılandırmayı kolaylaştıracaktır.

Girişteki alıntıyı değerli kılan tam olarak bu bağlamdır. Zira I. Dünya Savaşı sonrası kurulan Divan-ı Harb-i Örfi'de mahkeme reisinin "Siz de böyle bir vazife [vezaif]-i vataniyyel deruhde etdiniz mi?" sorusuna verilen bu cevapta TM, bir örgüt isminden başka bir anlama işaret eder bir terkip olarak kullanılmıştır. Tekil olarak bu örnek üzerinden gidecek olursak, TM terkibinin bu şekilde kullanımının bir dikkatsizlik, savurganlık yahut yanlışlık sonucu olabileceğini düşünebilirdik. Ancak bu kullanım şeklini üstünden okuyup geçmenin acelecilik olacağını birkiten birden fazla sebep bulunuyor.

Bunlardan ilki ifadeyi verenin şahsında toplanıyor. Söz konusu soruya muhatap olan sıradan bir asker değil, TM İdare Heyeti üyesi Atıf (Kamçıl) Bey'dir.[2] TM İdare Heyeti varlığı pek bilinmeyen, önemli olduğu kadar ilk bakışta görülmeyen gizli bir karaktere sahiptir. Hatta TM'nin kendi iç yazışmaları üzerinden bu heyetin varlığı haricinde herhangi bir bilgi kırıntısına rastlayacak araştırmacı kendini oldukça şanslı addedebilir. Buna karşın rahatlıkla ifade edilebilir ki TM İdare Heyeti, merkezde Enver Paşa'dan sonra TM üzerinde denetleyici, organize edici ve yönlendirici en üst birimdir.[3] Zaten yargılamalarda mahkeme heyeti İdare Heyeti'nin bu önemini bildiği içindir ki TM ile ilgili iddiaların çoğunu "şebeke-i hafiye encümen idaresi" olarak nitelendirdikleri İdare Heyeti üyeleri üzerinden kurgulamıştır.[4] Atıf Bey, TM'nin kalbi niteliğindeki bu heyete katılan muhtemelen ilk kişi olmak-

Lazistan Gönüllüleri

Kaynak: *Şehbal*, no: 74 (15 Nisan 1329), 32.

la birlikte onun değişmez tek asker üyesidir. Dr. Bahaeddin Şakir'in TM adına yürüttüğü işleri kolaylaştırmak yönünde herhangi bir adım atmamakta beis görmeyecek kadar gözü kara bir asker olan Atıf Bey, ifadesine bakıldığında neredeyse matematiksel kesinlikte cevaplar veren bir TM üyesi olarak göze çarpmaktadır. Dolayısıyla, TM'yi örgütten farklı bir anlamı ifade eder bir terkip olarak sadece Atıf Bey dahi kullanmış olsa bunun ciddiye alınması gerekir.

Ancak bu kullanım sadece Atıf Bey'e has değildir. TM'nin küçük harfle yazılır bir terkip olarak kullanımına TM'nin çağdaşı sayılabilecek yazarlarda da rastlanmaktadır. Örneğin, Cumhuriyet'in ilk yıllarında eserleri Harp Akademisi'nde ders kitabı olarak okutulan Erkan-ı Harp Yüzbaşısı Dukakinzade Feridun, I. Kanal Seferi'ni (ışık) ayrıntılarıyla incelerken Enver Paşa'nın yaveri Mümtaz Bey'in (İzmitli) "bedevilerden teşkilat-ı mahsusa yapmak üzere Suriye'ye" gönderildiğini not eder.[5] Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa, Garbi Trakya Hükümet-i Muvakkatesi'nden bahsederken, "hükümete bağlı olmayan yarı resmi bir teşkilat-ı mahsusanın Meriç nehrinin öte tarafında kendi istediği gibi hareket etmesine göz yummak esasını Başkumandanlığa ve Hükümete kabul ettirdiği"nin altını çizer.[6] Benzer şekilde TM'nin I. Dünya Savaşı'ndaki faaliyetlerini detaylarıyla inceleyen Arif Cemil, seferberliğin ilan edildiği gün İTC Merkez-i Umumisi'nde akd edilen toplantıda alınan bir karardan bahsederken "Bu karar, ister umumi harbe iştirak edelim, ister etmeyelim, ordularımızın ilerde düşman topraklarındaki hareketlerini kolaylaştırmak için bir teşkilat-ı mahsusa vücuda getirilmesini istihdaf ediyordu" demiştir.[7]

Tüm örneklerde dikkati çeken husus açıktır; TM, bu isimle vücuda gelecek örgütten farklı bir anlamda kullanılmaktadır. Bu kullanım biçimlerini önemli kılan, TM'nin ne olduğunu anlamak noktasında bizlere ciddi ipuçları sunmasıdır. Ancak bu ipuçlarına değinmeden önce cevaplanması gereken soru TM'yi tanımlamak yönünde bir çabaya neden ihtiyaç duyulduğudur. Bu ihtiyaç literatüre ilk bakışta kendini belli etmez.[8] Zira TM, hakkındaki çoğu tartışmanın açıklama değil, yorumlama üzerinden yürütüldüğü bir konu başlığıdır. Yorumlama üzerinden tartışma yürütülmesi genellikle temel unsurları enine boyuna çalışılmış konu başlıklarına has bir özelliktir. Ancak TM söz konusu olunca durum tam tersidir. Fazla yorumlamaya sebep olan, konu hakkındaki sathi bilgidir.

Tersi geçerli olsaydı TM, tanımı henüz yapılmamış ve dolayısıyla sınırları belirlenmemiş bir örgüt olarak literatürdeki yerini muhafaza etmezdi. Yakın tarihimizin en ikircikli terkiplerinden biri olarak TM'nin karşımıza çıkması bu sebeple rastlantı değil. Konunun sıklıkla ahlaki, estetik ve ideolojik kaygılarla, hiç değilse dedikodularla işlenmesi de bu durumun açık kanıtı. Hatta denebilir ki TM terkibi neredeyse anakronizma olmadan kullanılamaz hale gelmiştir. TM hakkındaki tartışmalara hâkim olan lisanın oldukça muğlâk olması biraz da bu sebeptendir.

Muğlâklık, yer yer gizlilik yahut konunun üzerindeki maske TM'yi insan gücünün ötesinde derin ve tanımlanmamış alanlara doğru sürüklemekle araştırmacılar için ciddi bir tehlike arz etmektedir. Hal böyle olunca, konuya genişlik getirme maksadıyla yapılan yorumlar, çizilen paralellikler suyu daha da bulandırmaktan başka bir işe yaramamaktadır. Hâlbuki konunun bağlamına oturtulması ve sağlıklı bir zeminde tartışılabilmesi için önce daraltılmaya ve özüne irca edilmesine ihtiyaç var. Bu bakımdan, Osmanlıların kendine özgü bir bağlam ve dönem içinde ürettiği kavram ve kategorilerden ayrılmamaya çalışmak TM hakkında anlam üretmeyi ve tarihsel bilgimizi yapılandırmayı kolaylaştıracak en önemli unsurdur denebilir.

"Teşkilat-ı mahsusa halinde bulunmak", "teşkilat-ı mahsusa yapmak",

Terkos civarındaki Laz gönüllülerinden bazıları

Kaynak: Şehbal, no: 74 (15 Nisan 1329), 32.

"teşkilat-ı mahsusa vücuda getirmek" gibi kullanım biçimlerinin değeri ancak böyle bir bağlam içinde anlaşılabilir. Bu ifadelerin önemi, hep bu isimle kurulacak örgütle rabıtalı bir şekilde kullanılmalarında yatmaktadır. Bu ise TM terkibiyle göndergesi yahut terkibin ne ifade ettiğiyle örgütün ne olduğu arasında ciddi bir bağın varlığına işaret etmektedir. İşte bu bağ TM ile ilgili basit de olsa bir tanım ortaya koymayı ve TM konusunun kapsamını belirlemeyi diğer kavramsal araçlara nazaran oldukça kolaylaştırmaktadır.

Bu doğrulanabilir bir iddia gibi görünüyor. Zira TM terkibinin anlamı bu sıkı bağa işaret ediyor. Terkibin ikinci kısmından, "teşkilat"ı niteleyen "mahsusa" sıfatından başlayalım. "Mahsusa" terkibe "özel" anlamını vermektedir. Ancak bu özelliğin değeri kendinden menkul değildir. Bu özellik ilk başta bizatihi teşkilata nispet edilebilir. Bu takdirde, "özel teşkilat" anlamına gelecek TM terkibinin bir gayri nizami harp örgütü olduğu ortaya çıkar.

Şöyle ki terkibi özel kılan "mahsusa" sıfatı, zihinlerimizde gömülü olarak duran "özel olmayan; genel, muntazam yahut nizami" gibi sıfatları çağrıştırır. TM terkibine tersinden anlam kazandırabilecek bu zıt sıfat(lar), terkibin ilk parçasını teşkil eden isimle birlikte düşünüldüğü takdirde ortaya "muntazam" yahut "nizami teşkilat" anlamına gelebilecek başka bir terkip çıkar. TM tasarımının zihninde gerçekleştiği yeri belirleyen bu terkip bir düzenli orduya yahut nizami kuvvetlere işaret eder. Dolayısıyla, TM'nin zıddı diyebileceğimiz kuvvetler zihinlerimizde iki muharip kuvvet arasında cereyan eden klasik savaş imgesine ve onu işleten nizami birliklere vurgu yapar.

TM bu klasik savaş imgesinin, savaşın klasik bir şekilde işletilişinin dışındaki alana işaret etmekle bir gayri nizami harp örgütü olarak nitelendirilebilir. Ancak TM eşittir gayri nizami harp denemez, her gayri nizami harp enstrümanı da TM'nin bir parçası olmak zorunda değildir. Devlet, başka birimler vasıtasıyla da gayri nizami harp yürütebilir. Bu noktadan hareketle TM'yi en fazla Osmanlı Devleti'nin yürüttüğü gayri nizami harp içerisindeki en önemli ve belki de tek tanımlı birim olarak telakki edebiliriz. Bu, ilk tutamağımızdır.

Gayri nizami harp alanında kalan her kuvvet ve operasyon TM'ye merbut olmadığı için, "mahsusa" terkibinin aynı zamanda bu teşkilatın yaptığı fiili nitelendirdiği söylenebilir. Bu fiil de özel bir şekilde yürütülen gayri nizami harp işidir. Yani TM'nin yaptığı iş gayri nizami olmasına karşın tanımsız değil, bilakis özeldir. Bu da ikinci önemli tutamağımızdır. Dolayısıyla, TM terkibinin hem özel bir gayri nizami harp işine hem de bu tanımı haiz kurulacak örgütün özel ismi olduğuna işaret ettiği söylenebilir. Yani TM hem bir mücadele türü hem de bu fiili yürütecek örgütün ismidir.

Bu tanımlama çabasında iki noktaya azami dikkat göstermek gerekiyor. Bunlardan birincisi gayri nizami harbin kavramsallaştırılmadığı; sadece yardımcı bir epistemik araç olarak vazife gördüğüdür. Çünkü teknoloji, ekonomi, coğrafya, siyaset ve benzeri sahalardaki gelişmeler, değişiklikler ve genel anlamıyla modernleşme harbin tanımını ne kadar değiştirmişse gayri nizami harbin tanımı da o kadar değişmiştir.[9] Hâlbuki TM, gayri nizami harp yürüten bir örgüt olmakla beraber tarihsel sınırları mahduttur. Tanımlandığı gibi doğmuş ve ölmüştür. Dolayısıyla gayri nizami harp bu çaba içinde epistemolojik açıdan TM terkibinin işaret ettiği şey hakkındaki bilgimizi artırmaya yarar bir araç vazifesi görmektedir.

İkinci nokta, birincisiyle bağlantılıdır ve bu özel gayri nizami harp faaliyetinin neden başka bir isimle kavramsallaştırılmadığıyla ilgilidir. Zira bunun bir karışıklığa sebep olabileceği, gayri nizami harbin pekâlâ bu dönemin şartlarına göre kavramsallaştırılabileceği öne sürülebilir. Hâlbuki TM terkibinin aynı isimle kavramsallaştırılmasını kolaylaştıran birkaç sebep var. Bunlardan en önemlisi, mevcut haliyle TM'nin sadece bir örgütün özel ismine işaret etmesidir.

مختلف عطاردن كاوب درسعادتده مدافعهٔ ملیه جمعیتی طرفندن الباسی وتجهیز اولنه‌رق میدان حربه سوق
ایدلش اولان کوکلی تشکیلات مخصوصه قافله‌لرندن بر بلوك [حربیه نظارتی میدانده]

Muhtelif mahallerden gelüb Dersaadet'de Müdafaa-i Milliye Cemiyeti tarafından ilbas ve techiz olunarak meydan-ı harbe sevk edilmiş olan Teşkilat-ı Mahsusa kafilelerinden bir bölük [Harbiye Nezareti meydanında]

Kaynak: *Harb-i Umumi Panoromaası (Album de la Guerre Generale)*, İstanbul: Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekası, 1914, 15.

TM terkibinin literatürde bir çeviri faaliyetinin nesnesi olmaktan öteye nadiren geçmesi bunun ilk kanıtıdır. TM'nin modern Türkçede "Özel Teşkilat", İngilizcede "Special Organization" olarak isimlendirilmiş olması bize terkibin niteliğiyle ilgili hiçbir şey anlatmaz. TM'nin örgüt olarak tanımlanmasına yönelik çabalarda da terkibin kendisi üzerinden değil, TM'nin yaptıklarından ama çoğunlukla da yapmadıkları üzerinden bir açıklamaya gidilmesi de benzer bir sonuca işaret eder.

Kavramsallaştırmayı TM üzerinden yapmamızı kolaylaştıran diğer sebep TM'ye yüklenen anlamların onun tam manasıyla ne olduğunu karşılayamamasıdır. Bu noktada, tanımlamalardaki muğlâklık, belirsizlik ve hataların TM'yi ilgilendiren temel meselelerde de benzer uyuşmazlık ve belirsizliklere yol açtığını söylemekle iktifa edeceğiz. Zira TM'nin ne olmadığı sorunsalı bu çalışmanın bir konusu değildir.[10] Temelde bu iki sebepten dolayı kavramsallaştırmamızın TM'nin kelime anlamını çarpıtmadığı ve gölgelemediği, bilakis pekiştirdiği söylenebilir.

TM'nin hem özel bir gayri nizami harp fiilinin hem de bu görev tanımıyla kurulacak örgütün ismi olması birkaç önemli sorunsala çözüm getirecek niteliktedir. Bu sorunsallardan ilki TM'nin birbiriyle uyuşmayacak düzeylerde ele alınmasını ilgilendirmesi sebebiyle taksonomiktir. TM hakkındaki bilgi birikiminin oldukça düşük olması kadar konunun kimseye zarar vermeyen bir salon araştırması olmanın oldukça uzağında olması bu probleme yol açıyor gözükmektedir.

Öncelikle belirtelim ki TM ortaya çıkışından itibaren yalnızca kısa bir süre için askeri bir örgütlenme biçimini ifade edecek bir anlam taşımıştır. İttihatçıların yıkılmaması için devamlı tahkim ettikleri iktidar kalesi düştüğünde kötü şöhreti kadar bir de hukuki manaya kavuşmuştur TM. Refik Halid Karay'a *İstanbul'un Bir Yüzü*'nü yazdıran bu dönem aynı zamanda TM'nin İttihad ve Terakki Cemiyeti, Harbiye ve Dâhiliye Nezaretleri arasındaki sınırları tam anlamıyla çizilememiş ilişkiler yumağının kilit ismi olarak siyasi bir mana kazanmasına şahitlik etmiştir. Hatta denebilir ki bu dönemde hukuki ve siyasal düzeylerdeki endişe, duyuş ve düşünüşler birbirini devamlı beslemiş, büyütmüştür.

Askeri, hukuki ve siyasi olmak üzere üç kategoriden oluşan bu sınıflandırmada TM'nin bir gayri nizami harp örgütü olması dolayısıyla sadece ilk kategoriyle, askeri olanla organik bağı vardır. TM'nin söz konusu hukuki ve siyasal düzlemdeki yansımaları tali önemdedir. TM'nin görev tanımı gereği kendini siyasal bir faaliyet içerisinde bulması da bu bağlamlardan ayrılmalıdır. Dolayısıyla, TM'yi yalnızca siyasal bir zemindeki karşılığına bakarak nitelemek yahut diğer tüm niteliklerini bir kenara bırakıp katı bir şekilde hukuki bir zemin üzerinde ele almak pek makul değildir. Bu sebeple, sadece bu kategoriler içerisinden meydana getirilen tanımlamalardan en başından kuşku duyma hakkımız olduğunu düşünüyorum. Hatta TM'nin siyasi ve hukuki manaları üzerinde örgütün ilga edilmesinden sonra öyle fazla durulmuştur ki terkibin ifade ettiği askeri mana neredeyse görünmez hale gelmiştir. Örgütün en temel niteliği ve hakkındaki mevcut bilgi birikimi son derece kısıtlı olan bu askeri anlamın baypas edilmesi ise ona yüklenen siyasi ve hukuki manaların en başından hatayla, hiç değilse eksiklikle malul olmasına yol açabilmektedir. Bu sebeple, TM'nin tanımlanmasında örgütün siyasi ve hukuki düzlemdeki yansımalarını bir tarihsel sınıflandırma yöntemi olarak kabul etmenin hiç de çekici olmadığı söylenebilir.

Gönüllü Teşkilat-ı Mahsusa taburları ikmal-i talim etdikten sonra Harbiye Nezareti'nden mevki-i harbe müteveccihen hareket ederken

Kaynak: *Harb-i Umumi Panoraması (Album de la Guerre Generale)*, İstanbul: Matbaa-ı Ahmed İhsan ve Şürekası, 1914, 16.

Bursa'da teşkil olunub Müdafaa-i Milliye Cemiyeti tarafından ilbas ve techiz edilerek meydan-ı harbe sevk olunan Teşkilat-ı Mahsusa kafilesi

Kaynak: *Harb-i Umumi Panoraması (Album de la Guerre Generale)*, İstanbul: Matbaa-ı Ahmed İhsan ve Şürekası, 1914, 19.

İkinci sorunsal, TM'nin kuruluşunu ilgilendirir. TM'nin hem bir gayri nizami harp faaliyetinin hem de bu tanımla kurulacak örgütün ismi olması, mantıksal olarak terkibin örgütten önce kurulduğuna işaret eder. Dolayısıyla TM terkibinin tarihsel olarak inşa sürecinin TM adıyla meydana gelecek örgütün kuruluşunu aydınlatmada kullanılacak en önemli amil olduğu iddia edilebilir; zira örgüt, terkibin ifade ettiği gayri nizami harp faaliyetini daha sistematik bir biçimde işletmek üzere kurulmuş gözükmektedir.

Elbette burada TM'nin kuruluşu gibi çetrefilli bir konuya detaylarıyla girmek mümkün değil. Ancak şunları söylemekle yetinebiliriz ki 1906-1908 arası dönem hem TM adıyla kurulacak teşkilatın hem de bu ad altında icra edilecek gayri nizami harp faaliyetinin ortaya çıkışı bakımından kurucu önemdedir. İTC'nin bu dönemde devrimci taktikleri benimsemesi ve Bulgar, Ermeni ve Rum teşkilatlarına öykünerek[11] yeni bir mücadele tarzına geçişi, TM tipi mücadelenin oluşumunda yakın dönem kaynak ve motivasyonu temsil eder.[12] Bu dönemin TM'nin filizlenme dönemi olarak sayılmasını zorunlu kılan temelde iki neden vardır. Bunlardan birincisi TM'de bir araya gelecek çekirdek kadronun kökenlerinin bu dönemde belirginlik kazanmaya başlamasıdır.[13]

Daha önemli olan neden ise bu dönemde İTC'nin yeniden yapılanmasının örgütte dört temel unsurun yapısal olarak yerleşiklik kazanmasını sağlamasıdır. Gizlilik/yeraltı çalışması, devrimci/ihtilalci unsur, çete ve fedai teşkilatlarından ibaret olan bu kompozisyon değişen konjonktürün bir sonucu olarak fakat amacı, boyutu, desteği ve kullanımı bakımından farklı bir şekilde kendini en net TM'de gösterecektir. Bu fark 1911-1914 arasında oluşacaktır ki bu dönemi TM'nin tecrübe ve teşekkül safhası olarak adlandırmak mümkündür. Libya'daki direnişle başlayan, II. Balkan Muharebeleri ve Garbi Trakya Hükümet-i Muvakkatesi'nin kuruluşuyla devam eden bu süreçte söz konusu yapısal unsurlar askeri bir faaliyetin aracı haline dönüşmüştür.[14]

Bu faaliyetin vurucu kuvvetinin en önemli birimi olarak oldukça farklı kaynaklardan toplanan, küçük ve hareket kabiliyeti yüksek askeri birimler olarak tasarlanan çeteler ön plana çıkmaktadır.[15] Ancak bu üniteleri organize eden, eğiten ve yönlendiren, bu yönüyle bir nevi özel kuvvetler olarak adlandırılabilecek gayri nizami harpte mahir subayları, bunun yanında muhbir, ajan ve cephe gerisinde söz konusu birimleri destekleyen halk yığınlarını da unutmamak gerekir. Libya ve Balkan muharebeleri örneklerinde görüldüğü gibi bu gayri nizami operasyonların çoğu açıktan yapılmıştır. Yapanların kim olduğu bilindiği gibi, arkasındaki devletin kimliği de açıktır. Garbi Trakya Hükümet-i Muvakkatesi ise bu anlamda sponsoru gizlenmiş bir operasyon izlenimi vermektedir ve TM'nin görev gereği kendini zaman zaman siyasal bir savaşın içinde bulacağının en açık örneğidir. Bu üniteler ve operasyon türleri birkaç hedefe yönelik olarak kullanılmışlardır: ya bir direnişi kış-

kırtmak ya var olan direnişleri alevlendirmek yahut da düzenli birlikleri desteklemek için. Tüm bu mücadele genele teşmil edilebilir değil, özel bir grup, neredeyse belli bir zümre tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu da aynı isimle oluşacak teşkilatın çekirdeğini teşkil edecektir. Garbi Trakya Hükümet-i Muvakkatesi'nin Genelkurmay Başkanı Süleyman Askeri'nin bu geçici hükümet ilga edildikten bir ay kadar sonra resmen kurulacak TM'nin başına getirilmesi bir rastlantı değildir.[16] İşte TM terkibinin sınırları çok belirgin olmasa da temelde bu operasyon üniteleri, operasyon türleri ve hedeflerden müteşekkil bir mücadele türünü ifade eder biçimde TM adıyla bilinen örgüt kurumsallaşmadan önce kullanılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Tam bu noktada üçüncü ve son sorunsala değinebiliriz. Bu, TM'nin bir örgütün adı olmasıyla terkibin geçirdiği dönüşümü ilgilendirir. Öncelikle belirtilmelidir ki TM terkibi örgütün ismi olmadan önce yapılan işler, yani TM henüz bir fiil iken yapılan iş, TM adıyla ortaya çıkan örgütün yaptığı işler kadar sistematik değildir. TM isminin bir teşkilata verilmiş olması o vakte kadar yürütülen gayri nizami harp faaliyetinin belirli bir düzende tecessüm etmesine sebep olmuş gözükmektedir. Yani verilen isim kurumsallık sağlamış ve önceden sınırları az çok belirli olan bir mücadele tarzı köşeleri belirli bir şekle tahvil edilmiştir.

Gerçekten de TM'nin bir teşkilat ismi olarak kullanılmaya başlaması ve akabinde I. Dünya Savaşı stratejisine eklemlenmesi terkibi daha analitik kullanılır hale getirmiştir. Her şeyden önce TM, Makedonya ve Garbi Trakya meseleleriyle uğraşan bir teşkilattan Osmanlı Devleti'nin savaş stratejisini ilgilendiren hemen her alanda çalışacak bir yapıya dönüştürülmüştür. Bu dönüşüm TM'ye coğrafi yük ve görev yükü olarak ciddi bir genişlik kazandırmıştır. Artık TM, Osmanlı Devleti'nin düşman addettiği beynelmilel kuvvetlerin etki alanında (bu alan ister İtilaf Devletleri kolonileri ve işgal altındaki bölgeler, isterse taraf sız bölgeler ve cepheler olsun) baskın olarak yerel halk ve kaynaklar, kısmen de devlet tarafından desteklenen ve çok çeşitli kaynaklardan gönüllülük temelinde toplanan ünitelerle faaliyet icra eden; temelde çete harbi, istihbarat toplama, kışkırtma ve propaganda yoluyla, düzenli birlikleri desteklemek, var olan direnişleri şiddetlendirmek veya direnişleri kışkırtmak vasıtasıyla düşmanın askeri, iktisadi ve siyasi açıdan yıpratılması hedeflerine yöneltilmiş bir nevi gayri nizami harp örgütüdür. İttihatçılar örgüt olarak TM'den bahsederken teşkilatın muhtemelen bu özelliklerini belirliyorlardı.

Sonuç olarak denebilir ki TM muğlak ve tartışmalıymış izlenimi yaratılan bir terim olarak kaldığı ve kavramsallaştırılmadığı sürece bu konuda esasa yaklaşılamaz. Zira terkibin kendisi ile örgütün doğası arasında ciddi bir rabıta bulunmaktadır. Bu sıkı bağ TM'nin hangi düzeyde ele alınması ve tanımlanması gerektiği hususunda ciddi ipuçları sunmakla TM'nin tartışılabilmesi için gerekli olan tanımlar üzerinde bir mutabakata varılabilmesine yardımcı olmaktadır. Görünen o ki yıllardır parça parça yürütülen faaliyetler özellikle savaşlar sebebiyle yoğunluklarının artmasıyla resmen tek bir merkezden yönetilmiş ve teşkilatlandırılmıştır. Bu yapı yürütülen faaliyetle tam bir isim-müsemma ilişkisi içerisindedir. Bu açı, TM'yi anlama ve anlamlandırma yanında konu hakkında ortada dolaşan ve çoğu makul olmayan görüş ve fikirlerin tashihi için bize doğru bakışı sağlayabilir.

DİPNOTLAR

1 *Takvim-i Vekayi* (*TV*), 7 Şaban 1337, Nr. 3543, s. 3.0-EK; Divan-ı Harb-i Örfi Muhakematı Zabıt Ceridesi (DHÖM), İkinci Muhakeme (4 Mayıs 1335)

2 Atıf Kamçıl (1878-21 Ocak 1947). Pederinin ismi İsmail, annesinin ismi Fatma'dır. Eşi Emine Asiret Hanım'dır. Beş çocuğu vardır. Harbiye Mektebi'ne 1901'da girmiş, 1904'te piyade mülazım-ı sanirliğini ile mezun olmuş ve 3. Ordu'ya tayin edilmiştir. Birkaç sene kadar Manastır taraflarında bulunmuş, II. Meşrutiyet devrinde İstanbul'da jandarma ve polis zabıtlığı yapmıştır. 1911 yılında müstafi addedilmiş ve Çanakkale mebusluğuna seçilmiştir. Seçimler sırasında siyasetleistigalsebebiyleniabet-i askeriyesi 18Şubat1913 tarihindekesilmiştir. Ancak İttirazı üzerine 24 Şubat 1913'te İstanbul Muhafız Kumandanlığı refakat zabıtlığına tayin kılınmış ve 1329'da ihtiyatta kullanılmak üzere terhis kılınmıştır. Ardından TM İdare Heyeti görevinde bulunmuştur. Savaş boyunca Ankara mebusluğu görevini yürütmüştür. 3 Nisan 1939 tarihinde tekrarÇanakkale-mebusu seçilmiştir. Zatürreeden 21 Ocak 1947'de vefat etmiştir. Emekli Sandığı Arşivi; Atıf Kamçıl Dosyası.

3 TM İdare Heyeti hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Polat Safi, "The Ottoman Special Organization — *Teşkilat-ı Mahsusa*: An Inquiry into its Operational and Administrative Characteristics", basılmamış doktora tezi (Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü, 2012), 256-269.

4 *TV*, 4 Şaban 1337, Nr. 3540, s. 4-EK; DHÖM, Birinci Muhakeme (27 Nisan 1335)

5 Feridun Dukakinzade, *Filistin Cephesi* (İstanbul: Askeri Akademiler Kumandanlığı Matbaası, 1927), 27.

6 Cemal Paşa, *Hatırat* (İstanbul: Arma Yayınları, 1996), 53.

7 A. Mil. "Umumi Harpte Teşkilat-ı Mahsusa," *Vakit* gazetesi, 2 Kasım, 1933.

8 TM literatürü ile ilgili bir değerlendirme için bkz.: Polat Safi, "History in the Trench: The Ottoman Special Organization — *Teşkilat-ı Mahsusa* Literature," *Middle Eastern Studies* 48 (2012): 89-106.

9 1950'den 2000'lere doktrinel ve profesyonel süreli yayınlarda gayri nizami harp kavramının nasıl bir dönüşüm yaşadığını takip edebilmek için bkz.: Greg E. Metzgar, "Unconventional Warfare Definitions from 1950 to the present," *Special Warfare* 14/1(2001 Kış): 18-23.

10 Ancak konuyla ilgili bir tebliğ tarafımızdan Nisan ayında Tarih Vakfı ve Orient Institut tarafından düzenlenecek "Osmanlı Cephesinde Yeni Bir Şey Var: Cihan Harbi'ne Yeniden Bakmak" adlı konferansta sunulacaktır.

11 Dr. B. Server'den(Dr. Bahaeddin Şakir)Virdani (Colonel Ishak) ve Mihrabi'ye(Ali Necib), Paris, 25 Mart 1906, no. 1, *Osmanlı İttihad ve Terakki Merkezi'nin 1906-1907 Senelerinin Muhaberat Kopyası*, 2.

12 Buna karşın TM adıyla bir terkibe bu dönemde rastlanmaz. Hariciye Nezareti Siyasi Kısım tasnifl erinde ait 1901 tarihli Fransızca yazılmış bir belgenin Türkçe özetinde geçen "Teşkilat-ı Mahsusa" ibaresi ise sadece özeti yapan arşiv uzmanının çeviri hatasından ibarettir. Belgenin orijinalinde Local Anzeiger'de 11 ve 12 Haziran 1901 tarihlerinde yayımlanmış kötü niyetli iki makaleden bahsetmektedir. Bunlardan birisinin société "mahsousse" hakkında olduğu belirtilmiştir ki bu ifadenin TM olarak değil "cemiyet-i mahsusa" gibi bir terkip ile karşılanması daha doğrudur. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HR. SYS., Ahmed Tevfik Paşa'dan E. Tevfik Paşa'ya telgraf (12 Haziran 1901); G: 23, D: 41.

13 Bu anlamdaŞemsi Paşa'nın suikastı oldukça açıklayıcı bir örnektir. Safi, "The Ottoman Special Organization — *Teşkilat-ı Mahsusa*: An Inquiry into its Operational and Administrative Characteristics", 90-93.

14 Geniş bilgi için bkz.: A.g.e., 63-108, 144-160.

15 Çete terimi nin zaman, mekân ve bağlamda nasıl anlam değişikliklerine uğradığı, 1908-1918 yılları arasında terimin kullanım biçimlerinin yahut kategorizasyonunun resmiyet ve meşruiyet gibi kaygan ve çok yönlü kavramlar etrafında nasıl şekillendiğini görmek için bkz.: Polat Safi, "Üç Tarz-ı Çete", *Kebikeç* 34 (2012): 85-105.

16 Askeri Tarih ve Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Arşivi, Birinci Dünya Savaşı Koleksiyonu; "Teşkilat-ı Mahsusa ahiren Umur-ı Şarkiye nami alan ve müteakib tarihde ilga edilen dairenin esbab-ı teşkili", başlıklı tarihsiz ve imzasız bilgi fişi: K: 1846, D: 79, F: 13/4.

100. YILINDA I. DÜNYA SAVAŞI'NA DÜNYA KENTİ İSTANBUL'DAN (YENİDEN) BAKMAK

BÜLENT BİLMEZ, RAOUL MOTIKA

9-12 Nisan 2014 tarihlerinde İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde düzenlenecek konferansın çağrı metninden: "Cihan Harbi'nin 100. yıldönümünün, konuya dair bilgilerimizin dayandığı temelleri görmek ve tarih çalışmalarının nereye doğru yöneldiğini değerlendirebilmek üzere, son 30 yılda gelişen yeni askeri tarih anlayışı temelinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı tecrübesine dair yeni araştırmaları bir araya getirmek için en uygun an olduğuna inanıyoruz."

Bazılarına göre 'kısa yirminci yüzyılın sonu' veya 'yirmi birinci yüzyılın başlangıcı' olarak kabul edilen 1990'lar ve sonrasındaki büyük dönüşüm sırasında birçok insan, o sırada (özellikle Balkanlar'da) yaşanmakta olan çatışmaları ve ortaya çıkan sorunları, I. Dünya Savaşı sonrasında çözülemeden rafa kaldırılmış sorunların yeniden canlanması olarak görmekteydi. Özellikle Ortadoğu, Kafkaslar ve Balkanlar'da yaşanan birçok sorun hâlâ bazılarına böyle görünmektedir.

I. Dünya Savaşı'ndan önceki yirmi-otuz yıllık dönem, sanayi ve teknoloji hayranlığı, bilimcilik, ilerlemecilik ve radikal modernist iyimserliğin yanı sıra emperyalizm, silahlanma yarışı, ırkçılık, Avrupa merkezcilik ve (özellikle Osmanlı ve Avusturya-Macaristan imparatorluklarında) milliyetçiliğin hızla yükseldiği bir dönemdi. Bu bağlamda 'zamanın ruhu'na uygun olarak dünyanın Avrupalı güçleri arasında sömürge ve yarı-sömürgeler olarak paylaşılma süreci öyle bir aşamaya gelmişti ki artık o günden sonra yaşanacak bir savaş, ancak 'yeniden paylaşım savaşı' olacaktı.

Avrupa'da neredeyse herkesin beklediği ve Balkanlar'da küçük bir kıvılcımla patlak verdiği genel kabul gören bu savaşın, bir anda tüm Avrupa'ya yayılmasının ve dünyanın Avrupalı Büyük Güçler tarafından (dolaysız veya dolaylı) paylaşılmış olması nedeniyle, kısa sürede neredeyse tüm dünyayı kapsamasının en baştan beklendiğini söylemek doğru olmaz. İlk başta genel beklenti, birkaç ay içerisinde ve daha çok Avrupa'yla sınırlı bir savaş yaşanacağıydı. Ancak asıl büyük tehdit ve düşman olarak gördüğü Rusya'ya karşı tüm gücüyle savaşabilmek için 'yıldırım savaşı'yla Fransa'yı kısa sürede saf dışı bırakmayı öngören Almanya'nın Schlieffen Planı tutmayınca Batı (Fransa-Almanya) Cephesi'nde tıkanan savaş, kısa sürede Avrupa'ya ve (aynı yıl Japonya'nın Almanya'ya savaş ilan etmesiyle) Avrupa'dan uzak bölgelere yayılacaktı. Ancak İtalya'nın (saf değiştirerek) 1915'te ve ABD'nin 1917 yılında İtilaf Devletleri yanında savaşa katılmasıyla -her ne kadar 1917'deki Bolşevik Devrimi sonrasında Rusya savaş dışında kalsa da- savaş, dönemin tüm Büyük Güçleri arasında yaşanan gerçek bir 'Dünya Savaşı'na dönüşmüştü.

Savaşın sonuçları arasında sayılan imparatorlukların sona ermesi ve 'ulusların kaderlerini tayin hakkı' anlayışının zaferi, bugüne kadar üzerinde en çok konuşulan konular olmuştur. Ancak savaş sırasında yaşanan birçok trajedinin savaşın niteliği gereği küresel perspektif içinde çalışılması konusunda aynı başarının söz konusu olduğunu söylemek mümkün değildir. Osmanlı İmparatorluğu bağlamında, bu dramatik olaylardan 'Çanakkale Zaferi', 'Ermeni Soykırımı' ve 'Sarıkamış Felaketi' toplumsal bellekte ve tarihyazımında önce çıkmaktadır. Ancak bu konuların küresel perspektifle ve I. Dünya Savaşı tarihinin ayrılmaz parçası olarak çalışılması/tartışılması çok önemlidir.

Henüz ikincisi ortada yokken sadece Dünya Savaşı (Cihan Harbi) veya Büyük Savaş olarak bilenen bu önemli olayın, takip eden yüzyıl üzerinde bıraktığı sosyal, kültürel ve siyasi etkilere yüz yıl boyunca değişik vesilelerle dikkat çekilmiş ve savaşın kendisi tarihyazımında önemli bir yer tutmuştur. Ancak, I. Dünya Savaşı'nın tüm (özellikle sosyal ve kültürel) boyutlarının yeterince çalışıldığını söylemek mümkün değildir. Buna ek olarak, genelde I. Dünya Savaşı'na ilişkin tarihyazımını uzun süre milliyetçi bakış açılarının şekillendirdiğini söylemek mümkündür. Son zamanlarda yapılan çalışmalarda, genelde savaş deneyimlerinin ve sonuçlarının çok katmanlılığı ön plana çıkmakta ve özelde de I. Dünya Savaşı akademide farklı perspektifler çerçevesinde daha etkin bir şekilde incelenmektedir.

Hem tarihyazımındaki eksikliklerin giderilmesine katkı hem de bugüne kadar yapılan çalışmaların eleştirel bir yaklaşımla gözden geçirilmesi için yüzüncü yıl güzel bir fırsat olmuştur.

Bu düşünceyle Orient-Institut Istanbul ve Tarih Vakfı, I. Dünya Savaşı'nın başlangıcının 100. yılı vesilesiyle İstanbul'da uluslararası bir konferans düzenlemek üzere 2012 yılında bir araya geldi. Osmanlı Imparatorluğu'nun başkenti ve günümüzde Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu'daki ulus-devletlerin oluşturduğu Osmanlı sonrası coğrafyanın önemli merkezi olması hasebiyle, 100. yılında farklı 'cephe'leriyle I. Dünya Savaşı'nı yeniden gözden geçirmek için en uygun kentlerden biri olan İstanbul, bu uluslararası etkinliğe ev sahipliği yapacak. Orient-Institut Istanbul, Tarih Vakfı, düzenleme ve danışma kurullarında yer alan akademisyenler ve de konferansı destekleyen kurumlar (Boğaziçi Üniversitesi, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü (IFEA), İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul Şehir Üniversitesi ve Sabancı Üniversitesi) olarak mümkün olduğunca geniş bir katılım sağlamayı amaçladık. Hazırlık süreci, İstanbul'daki değişik üniversitelerden akademisyenlerden oluşan bir düzenleme kurulu tarafından, giderek sıklaşan aralıklarla yapılan toplantılar ve oldukça verimli tartışmalar eşliğinde gerçekleştirildi.

9-12 Nisan 2014 tarihlerinde İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde gerçekleştirilecek olan bu konferansın yola çıkarken amacı, Osmanlı Imparatorluğu'nun yaşadığı savaş deneyimlerine askeri tarihyazımındaki yeni eğilimler çerçevesinde tekrar bakmak, bu yeni yaklaşımların kazandırdıklarını kıyaslamak ve bunların gelecek araştırmalara olası katkılarını değerlendirmekti. Hazırlık sürecinde, konferansta üzerinde yoğunlaşılması gereken üç ana tema belirlendi: Savaş deneyimleri, savaş organizasyonu ve söylem düzleminde savaş. Savaşa katılan subaylar, acemi erler, siviller, asker kaçakları ve savaş esirlerinin birbirinden çok farklı deneyimler ele alınacaktır. Savaş organizasyonu teması, askeri soru ve sorunların yanı sıra savaş sırasındaki yönetilebilirlik, ekonomik koşullar ve ihtiyaçların karşılanması, sağlık sorunları, tehcir ve özel birimler gibi meseleleri kapsamaktadır. Söylem bağlamında ise hem savaş sırasında (propaganda, basın, kültür vs.) hem de sonrasında (tarihyazımı, kişisel anılar, toplumsal bellek vs.) savaş üzerine kimlerin nasıl konuştuğu üzerinde durulacaktır.

Uzun tartışmalar sonucunda düzenleme kurulu tarafından hazırlanan tebliğ çağrısı,* konferansın amacı ve teorik-kavramsal çerçevesi hakkında fikir vermektedir:

"I. Dünya Savaşı çalışmalarının ilk dönemi daha ziyade, emperyalizm çerçevesi içerisinde savaş hedefleri ve savaşın çıkışından kimin sorumlu olduğu meseleleriyle, büyük cephelerin anlatısı üzerinden ulus inşa süreci ve/ya ulusal kavramların olumlanması üzerine odaklanmıştı. 1970'li yıllarda tarihyazımında yaşanan dönüşümü takiben, araştırmacılar savaşın sosyal tarihini tartışmaya başladılar. Tarih araştırmalarında söylem analizinin kullanılmaya başlandığı 1980'li yılların sonlarından itibaren savaşın toplumsal hafızada ne tür izler bıraktığı meselesine odaklanan yeni çalışmalar yapılmaya başlandı. Yakın zamanlarda ise tarihçiler daha ziyade savaşın yol açtığı mezalim ve vahşet üzerine yoğunlaşmaktadır.

Osmanlı Imparatorluğu'nun savaştığı cepheleri konu edinen tarihyazımı da, tamamen eşzamanlı olmamakla birlikte, yukarıda zikredilen aynı genel eğilimleri takip etmiştir. Osmanlı tarihyazımındaki tartışmalar genel olarak Osmanlı Devleti'nin savaşa girme kararını almasında hükümetin kendi tercihlerinin mi yoksa Alman emperyalizminin yönlendirmesinin mi etkili olduğu, Çanakkale cephesinin Türkiye, Avustralya ve Yeni Zelanda ulus inşa süreçlerine nasıl etki ettiği, savaş sırasında sivillerin katledilmesine yönelik uygulamaların misilleme ya da mukatele mi yoksa milliyetçiliğin kurguladığı bir nüfus mühendisliği mi olduğu sorularına yoğunlaşmıştır.

Cihan Harbi'nin 100. yıldönümünün, konuya dair bilgilerimizin dayandığı temelleri görmek ve tarih çalışmalarının nereye doğru yöneldiğini değerlendirebilmek üzere, son 30 yılda gelişen yeni askeri tarih anlayışı temelinde Osmanlı Imparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı tecrübesine dair yeni araştırmaları bir araya getirmek için en uygun an olduğuna inanıyoruz. Bu nedenle, mevcut yaklaşımları ve soruları daha ileri bir seviyeye taşımayı amaçlayan çalışmaları konferansımıza davet ediyoruz. Böylesi çalışmalara dayanan tebliğler, savaşı karşılaştırmalı ve mümkün olduğu noktalarda da uluslar-aşırı (*transnational*) bir bakış açısıyla değerlendirmemize yardımcı olacaktır."

Bu teorik-kavramsal çerçevede hazırlanmış tebliğ çağrısına yapılan, geniş bir uluslararası yelpazeden başvuruların sayısının yüksek olması, düzenleme kurulunun yaşadığı sevindirici zorluklardan biri oldu. Sonuçta dört gün sürecek bu konferansta sunulacak olan, konularının ve bulgularının yeniliği ve mevcut tartışmalara yeni bir yön verme potansiyellerine göre yaklaşık altmış tebliğ seçilerek, başlangıçta çizilen çerçeveye uygun ve oldukça zengin bir program ortaya çıkmıştır.

I. Dünya Savaşı'nın 100. yılı vesilesiyle Türkiye'nin farklı üniversitelerinde dört yıla yayılacak şekilde Orient Insitut Istanbul ve Tarih Vakfı tarafından düzenlenecek olan *Thyssen Lectures* adlı konferans serisinin ikincisi olan bu konferansta dünyaca ünlü askeri tarihçi Prof. Jay Winter'ın (Yale University) katılımıyla I. Dünya Savaşı konusundaki tarihyazımının uluslararası boyutları değerlendirilecek.

Ayrıca, konferans öncesinde, esnasında ve sonrasında yapılacak eğitim, edebiyat ve tiyatro etkinlikleriyle bu uluslararası etkinlik bir akademik festivale dönüştürülecektir.

BÜLENT BİLMEZ
TARİH VAKFI BAŞKANI
RAOUL MOTIKA
ORIENT-INSTITUT ISTANBUL MÜDÜRÜ

* http://www.ottomanfronts1914-1918.org/

I. DÜNYA SAVAŞI'NDA

OSMANLI POSTA SANSÜRÜ

TURHAN TURGUT

2 Ağustos 1914'te ilan edilen genel seferberlik ile birlikte devlet düzeninde yapılan bir seri değişiklik arasında sansürün başlaması da yer alıyordu. 7 Ağustos 1914 tarihli İkdam *gazetesinin birinci sayfasına konulan ve "Başkumandanlık Vekâlet-i Celilesi" kaynaklı "Tebligat-ı Resmiye"de 25 Temmuz 1330 tarihinden itibaren nelerin sansür edileceği ana hatlarıyla açıklanmıştı. Bunlar arasında her türlü yazışma da yer alıyordu. Bundan kısa bir süre sonra 16 sayfa içinde 61 maddeden oluşan "Sansür Talimatnamesi" yayınlandı.*

Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesinin hemen ardından yayın ve haberleşmenin birçok dalı yanında postaya da uygulanmaya başlayan askeri sansür aslında toplumun hiç de yabancısı olmadığı bir kavramdı. Tanzimat döneminden başlayarak II. Abdülhamid'in saltanatı sırasında günlük hayatın pek çok faaliyetine karıştığı için doruğuna erişen sansür uygulaması,[1] 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte, yani savaşın başlamasından yalnızca altı yıl önce ortadan kaldırılmıştı. Ne var ki, sıradan yurttaşlar için eskiye dönüşten başka bir şey ifade etmeyen bu durum, onu uygulayanlar için birçok sorunu da beraberinde getirdi. Askeri birliklerin mensuplarından kaynaklanan haberleşmenin denetimi sahra postasının varlığı nedeniyle oldukça kolayken, imparatorluğun geniş topraklarında yaşayan gayrimüslim halk ile yabancıların yazışmalarının denetimi, dil bilen eleman azlığı nedeniyle sıkıntı yaratıyordu. O kadar ki İttifak Devletleri'nden istenilen yardımın sonucunda Almanya savaşın ilk üç ayı boyunca yurtdışından gelen tüm yazışmaların incelenmesi için bir tercüman görevlendirmişti.[2]

Bu makalede savaş boyunca postaya uygulanan sansürün dayanağını oluşturan Sansür Talimatnamesi incelenerek konunun işleyişi birçok örnekle açıklanmaktadır.

SANSÜR TALİMATNAMESİ VE UYGULANMASI

2 Ağustos 1914'te ilan edilen genel seferberlik ile birlikte devlet düzeninde yapılan bir seri değişiklik arasında sansürün başlaması da yer alıyordu. 7 Ağustos 1914 tarihli *İkdam* gazetesinin birinci sayfasına konulan ve "Başkumandanlık Vekâlet-i Celilesi" kaynaklı "Tebligat-ı Resmiye"de[3] 25 Temmuz 1330 tarihinden[4] itibaren nelerin sansür edileceği ana hatlarıyla açıklanmıştı. Bunlar arasında her türlü yazılı yazışma da yer alıyordu. Bundan kısa bir süre sonra 16 sayfa içinde 61 maddeden oluşan "Sansür Talimatnamesi" yayınlandı.[5] Anılan metne göre mektup, telgraf, gaze-

İçeriği sansürlenen açık zarfları kapatmak üzere çıkarılan etiketler. Soldan sağa doğru Edirne, İzmir ve iki adet İstanbul etiketi görülüyor. Yeşil etiket Sina'da kazanılması umulan zafer için hazırlanmıştır.

Bumakalede kullanılangörsel materyal yazara aittir.

te, dergi, paket, sinema ve tiyatro eserine sansür getiriliyordu. Bunlar içinde Osmanlı Imparatorluğu ve askeri durumuyla ilgili cümlelerin yer alması yasaklanıyordu. Ayrıca iç ve dış politika ile ilgili haberler, mali ve ticari durumlar, deniz trafiği ve gemi tarifelerine dair bilgiler sansür edilecekti. Halkın morali üzerinde olumsuz etkisi olabilecek tren ve gemi kazaları, yangınlar gibi olaylarla ilgili haberlere izin verilmeyecekti. Gazete ve dergileri ilgilendiren kurallar o kadar katıydı ki gün içinde ekstra veya ikinci baskı yapmaları yasaklanıyor, yeni gazete ve dergilerin yayınına izin verilmiyordu. Sabah ve akşam baskılarının sansür müfettişliğine iletilmesi için zaman tayin ve kısıtlaması getirilmişti.

Konumuz postaya uygulanan sansür olduğundan diğerlerini bırakarak bunu ilgilendiren kuralları gözden geçirelim. Talimatname uyarınca başta İstanbul olmak üzere önemli şehirlerde sansür merkezleri kuruluyordu. Sivil halk ile subay ve erlerin mektupları açık zarflara konulacaktı. Aynı biçimde, sivil halkın ordu mensuplarına göndereceği mektuplar da açık zarflarda götürülecekti. Oluşturulan sansür kurullarının kadrolarında yabancı dil bilen subay ve astsubaylar, bunlar bulunamıyorsa devlet memurları yer alıyordu. Sansür kurullarına alınacak üyelerin Arapça, Rumca, Ibranice, Ermenice ve Fransızca dillerinden birini bilmesi tercih ediliyordu, bu nitelikteki sensörler İstanbul, Edirne, İzmir, Ankara, Sivas, Erzincan, Diyarbakır, Bağdat ve Basra'ya tayin edileceklerdi.

İstanbul'da kullanılan ve diğerlerinden farklı içerikteki kapatma etiketi.

İstanbul'un oval kapatma etiketi.

Askerlerin bulunmadığı yerlerde kurulun başkanlığını en büyük mülki amir üstleniyor, üyeler ise tercihan emekli subaylardan seçiliyordu. İşlerin yoğunluğu gerektiriyorsa sansür kurulu üyelerince ön sansürü uygulayacak memurlar yani sensörler atanabilirdi. Bu kurulları denetleyen bir de sansür müfettişliği kurulmuştu. Geniş yetkilerle donatılmış müfettişler sansür kurulu üyelerinin tek muhatabı olmak durumundaydılar. Kurulun hazırladığı sansür raporları günlük olarak müfettişlere iletilirdi ve kısmen veya tamamen çizilmiş olan haberleşmeler varsa bunlar öncelikle ele alınırdı. Müfettişler gerekli gördüklerinde, bu tür yazışmaları bağlı oldukları askeri komutanlığın bilgisine sunarlardı. Haberleşmenin okunaklı ve imzalı olması isteniyordu. Belirsiz cümleler, anlamsız sözcükler kullanılması yasaktı. Bir haberleşmenin içeriği şüphe uyandırıyorsa konu polise havale edilirdi.

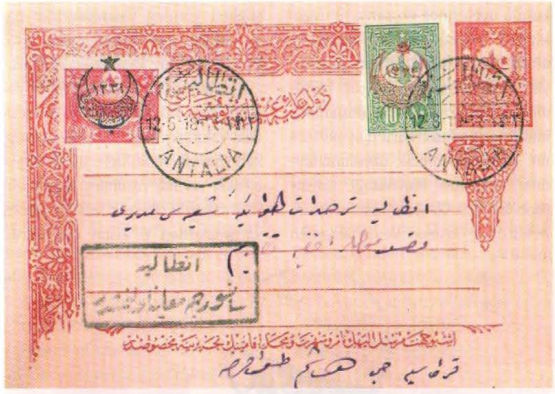
Subaylar ile diğer askeri personelin şüpheli görülen yazışmalarının sorumluluğu ilgili komutanlığa aitti. Haberleşmenin kaynaklandığı birliğin yerinin bildirilmesi kesinlikle yasaktı. Aynı şekilde sivil halkın ordudaki yakınlarına gönderdiği mektup, kart, havale ve kolilere birlik adıyla birlikte yer adı yazılmasına asla izin verilmiyordu. Bu tür satırlar içeren yazışmalardan o kısım çıkartılırdı.

Yine İstanbul'un dikdörtgen kapatma etiketi.

Almanya'ya giden bu mektup postalanmadan önce İstanbul'un 5 no'lu sansür kurulunca okunmuştur ve bunun kanıtı sol üstte görülen dikdörtgen damgadır. Mektup iade edilip İstanbul'a vardığında bu kez Galata 12 no'lu sansür kurulunca tekrar incelenmiş ve sağ alt taraftaki dikdörtgen damga vurulmuştur.

Antalya çıkışlı karta uygulanan dikdörtgen sansür damgası.

Sol üst köşede sansürü uygulayan makamın mührü görülüyor: 27. Süvari Taburu.

Sansürden dolayı posta ücretine ek olarak ayrı bir ücret alınmazdı.

Kaynağı ne olursa olsun postaneye açık olarak getirilen zarflar, içeriklerin gözden geçirilmesini takiben sansür damgası basıldıktan sonra kapatılabiliyordu. Bazı büyük şehirlerde mektuplar arkalarına bir etiket yapıştırılarak kapatılıyordu. Bunlar İstanbul, İzmir ve Edirne'de kullanılıyordu.[6] Format olarak birbirine benzeyen bu etiketlere ek olarak İstanbul'da yine dairesel fakat içeriği farklı, oval ve dikdörtgen etiketler de vardı. İlginçtir ki bu etiketlerde sansürden bahsedilmiyordu. Zarf bu şekilde kapatıldıktan sonra önyüzüne muayene edildiğini gösterir bir de damga vuruluyordu. Aynı damga yurtdışından gelen mektup ve kartlar okunduktan sonra da uygulanıyordu. Kartlar ise okunduktan sonra sansür damgası vurularak postaya veriliyordu. Küçük yerleşim birimlerinde sansür, orada bulunan küçük askeri birliklerin komutanlığınca yapılıyordu.

Yazışmaların yalnızca Türkçe olması şartı yoktu. Hükümetin uygun gördüğü diller Arapça, Ermenice, Rumca, İbranice, İspanyolca, Almanca, Fran-

sızca, İngilizce, İtalyanca, Macarca ve Sırpçaydı.

İşte ilk büyük zorluk kendini bu uygulamada gösteriverdi: Türkler arasında yabancı dil bilenler az olduğu için başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlerin sansür kurullarında kontrol sıkıntısı başladı. Örneğin İstanbul Sansür Kurulu 29 Müslüman, 18 gayrimüslim (5 Musevi, 1 Rum, 12 Ermeni), Galata Sansür Kurulu 9 Müslüman, 9 gayrimüslim (1 Musevi, 1 Rum, 1 Ermeni), Galata Sansür Kurulu 3 Ermeni vatandaştan oluşmuştu.[7] Kurulların bu yapısı Karargâh-ı Umumiye'nin istihbarat şubesini bir hayli endişelendirmiş olsa da kısa sürede bir çözüm bulunamamıştı.

Yurtdışına gidecek sivil haberleşme ve kıymetli evrak için İstanbul, Beyrut ve Bağdat olmak üzere yalnızca üç sansür merkezi bulunuyordu. Bunlar dışındaki sansür merkezleri kendilerine gelen haberleşmeyi bunlardan birine göndermek zorundaydılar. Subay ve askeri görevlilerin yurtiçi ve yurtdışı mektupları için böyle bir sınırlama yoktu, sansür bölüm komutanlığınca uygulanır, gereken sansür damgası basılır ve mektuplar kapatılıp postaya verilirdi. Talimatlara uymayan mektuplar alıkonulurdu.

Devlet memurlarının yurtiçi yazışmalarında farklı bir yöntem söz konusuydu. Bunlar da sansürden geçerdi ve kontrolü İstanbul'da ilgili nezaret, kırsal kesimde valilik, sancaklarda mutasarrıflar, kazalarda kaymakamlar ve köylerde muhtarlar yaparlardı. Eğer haberleşme yurtdışı ile yapılıyorsa kontrolü İstanbul'da ilgili nezaret, kırsal bölgelerde valilikler yapardı. Bunlar dışında yetkili olan makam veya kimseler yoktu.

Resmi yazışmalar ile ister başkentten isterse kırsal kesimden kaynaklanan diplomatik haberleşmelere sansür uygulanmazdı. Şifre yalnızca devletin iç ve dış haberleşmelerinde kullanılabilirdi. Dost ülkelerin, tarafsız ülkelerin ve İttifak Devletleri'nin temsilciliklerinin kendi bakanlıklarıyla, kendi diplomatik temsilcilikleriyle ve tarafsız dış ülkelerle şifreli haberleşme yapmalarına izin verilmişti. Sanayici ve tüccarların haberleşmeleri, miktar bildiren, değer bildiren, gıda maddelerinin nakli ile ilgili haberler ancak hükümetin izni ile açıklanabilir ve nakliyat yapılabilirdi.

Bir Alman subayının yazışmasına sansür amacıyla uygulanan "Pozantı Nokta Kumandanlığı" mührü sol alt köşede yer alıyor.

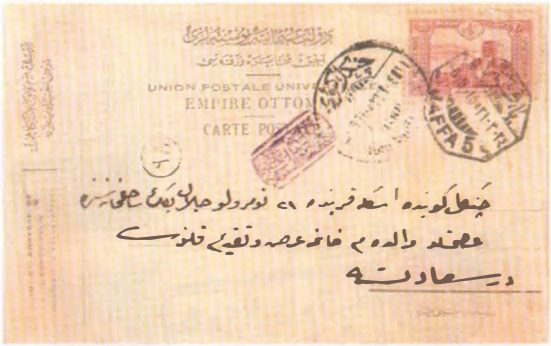

Beyrut askeri sansürü.

Bir diğer Beyrut askeri sansürü.

Kurallar bu şekilde açıklandıktan sonra her bölge, şehir ve kaza kendi uygulamalarına geçtiler. Sansürün uygulandığını gösterir mühürler hazırlandı fakat Beyrut vilayetine[8] bağlı bölgelerdeki bir-iki istisna dı-

Yafa askeri sansürü.

Zara askeri sansürü.

Hayfa askeri sansürü.

şında bunlar arasında hemen hemen hiçbir benzerlik yoktu. Yafa'nın küçük fakat dekoratif damgasına karşın Zara'nınki T şeklinde ve sade, Hayfa'nınki ay-yıldızla süslenmişti. Aslında İstanbul'dan sonra en fazla sansür damgasına rastlanan yerleşim birimleri arasında Beyrut vilayetinin sancakları yer alıyordu. Bölgenin zengin etnik ve dini yapısının getirdiği nispeten yüksek okuryazarlık oranı, buradan kaynaklanan yazışmaların imparatorluğun diğer bazı bölgelerine göre daha yoğun olması sonucunu doğurmuştu. Bu durum Posta, Telgraf ve Telefon Nezareti'nin hazırladığı istatistiklerde de gözlenmektedir.[9]

SONUÇ

Savaş boyunca uygulanan askeri sansür, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından 14 Kasım 1918'de kaldırıldı ve postaneler kapalı zarf içindeki iç ve dış yazışmaları kabule başladılar.[10]

Bu tarihe gelindiğinde Osmanlı toplumu geride kalan elli yılın küçük bir bölümü hariç haberleşme ve haber alma hürriyetini elinden alan sansürle yaşayarak geçirmişti. Sansürün kurumsallaştığı, kuşku üzerine kurulu psikolojik baskının fertleri yıldırdığı ve sindirdiği bu yılların topluma verdiği zararı ölçmek olanak dışıdır. Gerçi sansür uygulamaları yalnızca Osmanlılarla sınırlı kalmamış Batı dünyasının neredeyse her ülkesinde kendisini şu veya bu şekilde hissettirmiştir. Fakat bunların hiçbirisinde "yasakçı zihniyet" bizdeki kadar ileri gitmemiştir ve savaştan çok sonra bile gelen yeni nesiller görünür ve görünmez sansürle yüzleşmeye ve yaşamaya mecbur edilmişlerdir.

DİPNOTLAR

1 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Fatmagül Demirel, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2007.

2 Sertaç Kayserilioğlu, "Osmanlı İmparatorluğunda, I. Dünya Savaşı Nedeniyle Uygulanan Posta Sansürü", *Türk Pulculuğu* Dergisi, Mayıs 1993, s. 26.

3 Gazetenin aslının görüntüsü için bkz. Ankara Üniversitesi Gazeteler Veritabanı.

4 Tanzimat'tan beri uygulanan Rumi takvimin, Gregoriyen takvimden 13 gün geride olduğunu hatırlayarak sansürün 6 Ağustos 1914'te başlamış olduğu sonucuna varılmalıdır.

5 Matbaa-i Askeriye, İstanbul, 1330.

6 Bazı uzmanlar Bağdat için de bir etiketin hazırlandığını belirtiyorlarsa da bu satırların yazarı bunu kanıtlayacak bir materyal ile karşılaşmamıştır.

7 ATASE Arşivi, Klasör: 15, Dosya 74, Fihrist: 101. Dr. Vahdet Keleşyılmaz'dan nakleden: İ. Dünya Savaşında Ulusal Güvenlik ve Dil Bilir Eleman İhtiyacı, *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl: 25, Sayı: 48 (Şubat 2000).

8 1888 yılından itibaren ayrı bir vilayet statüsünde olan Beyrut'a bağlı sancaklar bugünkü Batı Suriye, Lübnan ve Filistin'i kapsayan Akka, Lazkiye ve Nablus'tu.

9 Örneğin bkz. 1333 Dersaadet (İstanbul) baskılı 27 istatistikkitabı.

10 *İkdam* gazetesi, numara 7803, 15 Teşrinisâni 1334.

TÜYAP 35. Yıl
www.tuyap.com.tr

TEMSAD
İşbirliği ile

2014 YILININ TEKSTİLDEKİ EN KAPSAMLI BULUŞMASINA DAVETLİSİNİZ

Texpo Eurasia 2014

31. Tekstil, Dokuma, İplik, Terbiye, Örgü,
Çorap Makineleri, Yan Sanayileri ve Kimyasalları Fuarı

www.texpoeurasia.com

26 - 29 Mart 2014

11. ULUSLARARASI İSTANBUL İPLİK FUARI

www.istanbuliplikfuari.com

KOSGEB Desteklenen Kuruluş
ufi Küresel Fuar Endüstrisi Birliği Onaylı Fuarlar
Üye Kuruluş Uluslararası Ticaret Fuarlarına Ulusal Kuruluşlardan Sorumlu Organizatörler Birliği
Üye Kuruluş Uluslararası Kongreler Birliği
TFYD Üye Kuruluş TÜRKİYE FUAR YAPIMCILARI DERNEĞİ
TS EN ISO 9001:2008

TÜYAP İSTANBUL

TÜYAP FUAR VE KONGRE MERKEZİ
Büyükçekmece, İstanbul / Türkiye

BU FUARLAR 5174 SAYILI KANUN GEREĞİNCE TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ (TOBB) İZNİ İLE DÜZENLENMEKTEDİR

DIOSKURIDES PEDANIOS VE ESERİ

PERI HYLES IATRIKES = DE MATERIA MEDICA

MUSTAFA H. SAYAR

Hayatı hakkında çok az bilgi bulunan Dioskurides'in yazdığı eczacılık alanında temel bir kitap olan ünlü farmakoloji eserinin önsözünde zengin bir bitki dünyası içinde doğduğundan ve askeri doktor olduğundan bahseder. Bu görevi sırasında çok sayıda gezi yaptığını anlatır. Kendi deneyimleri ve daha önceki dönemlerde yazılmış kitaplardan edindiği bilgilerle Eskiçağ, Ortaçağ ve Yeniçağ'da temel elkitabı olan **peri hyles iatrikes = de materia medica** *adlı eserini yazmıştır. Bu eserde bitkilerin kullanıldığı tıp yöntemleriyle tedaviler anlatılmaktadır.*

Resim 1.: Doğum yeri olan Adana Kozan'da, Kozan Belediyesi tarafından diktirilen Dioskurides heykeli.

Resim 2.

Anazarbos(Anavarza) doğumlu Pedanios Dioskurides'in kesin doğum tarihi bilinmemektedir. Ancak *de material medica* ismindeki kitabını Tarsus'lu doktor ve Asklepios rahibi Laecianus Areios'a ithaf etmiş olmasından dolayı ve onun da MS 64 yılı konsülü Laecianus Bassus ile dost olduğu bilindiğinden Dioskurides'in İmparator Nero'nun hüküm sürdüğü MS 54 – 68 yıllarında yaşadığı ve ünlü doğabilimcisi Yaşlı Plinius'un çağdaşı olduğu anlaşılmaktadır. Hayatı hakkında çok az bilgi bulunan Dioskurides'in yazdığı eczacılık alanında temel bir kitap olan ünlü farmakoloji eserinin önsözünde zengin bir bitki dünyası içinde doğduğundan ve askeri doktor olduğundan bahseder. Bu görevi sırasında çok sayıda gezi yaptığını anlatır. (Resim 2) Kendi deneyimleri ve daha önceki dönemlerde yazılmış kitaplardan edindiği bilgilerle Eskiçağ, Ortaçağ ve Yeniçağ'da temel elkitabı olan *peri hyles iatrikes = de materia medica* adlı eserini yazmıştır. Bu eserde bitkilerin kullanıldığı tıp yöntemleriyle tedaviler anlatılmaktadır. MS 199 yılında öldüğü bilinen ve Dioskurides'ten bir

sonraki nesil döneminde yaşadığı anlaşılan Bergamalı doktor Galenos bu eseri temel başvuru kitabı niteliğinde bir bilimsel eser olarak nitelemektedir. Dioskurides'in eseri, daha önce alfabetik sıralamayla doğadaki bitkileri sıralayan ve dış görünüşlere göre yazılan eserlerden farklı olarak sistemli bir şekilde bitkileri, hayvanları ve doğal mineralleri sınıflamaktadır. Dioskurides doğadaki beş ana gruba göre kitabını beş bölüme ayırmıştır. (Resim 3) Bu gruplar tat veren ve bitkilerden elde edilen besinler, hayvanlardan elde edilen besinler, tıbbi besinler, alkol içeren doğal bitkiler ve minerallerden oluşmaktadır. (Resim 4) Dioskurides'in eserinin birinci cildi yağlar, merhemler ve iyileştirici gücü olan ağaçlara ayrılmıştır. İkinci ciltte hayvanlar, bal, süt, hayvanlardan elde edilen katı yağlar, bahçe otları ile tahıl ve sebze türleri incelenmektedir. Üçüncü ve dördüncü kitapta otlar ve kökler ele alınmaktadır. Beşinci kitapta şarap türleri, diğer içecekler ve mineraller yer alır. Bu bitkiler işlevlerine göre her bir kitap içinde gruplanmışlardır. (Resim 5) Örneğin ishal yapan ya da afrodisiak olan ya da antiafrodisiak olanlar şeklinde. Her bir bitkinin karşısına adı, aynı anlama gelen diğer isimleri, tanımı, kökeni ile bunlardan elde edilen ilaçların hazırlanma yöntemleri yazılmıştır.

Dioskurides'in eserinin dili her zaman Eski Yunancanın tüm özelliklerini yansıtmasa da incelenen malzemenin bütüncül ve sistemli bir şekilde ele alınması yönünden çok yararlıdır.

Dioskurides'in yazdığı öne sürülen diğer eserlerden perl èpl▪n farmākvn (tedavi amaçlı kullanılan basit ilaçlar) başlıklı çalışmanın gerçekten de onun tarafından yazılmış olduğu belirlenmiştir. Buna karşın perl dhlhthr€vn farmākvn (zehirli ilaçlar); perl fiobÔlvn (zehirli hayvanlar hakkında); EÊpÔrista (kolay hazırlanan iyileştirici ilaçlar) adlarını taşıyan eserlerin Dioskurides tarafından yazılmış olduklarına şüpheyle bakılmaktadır.

Resim 3.

Resim 4.

Resim 5.

Dioskurides'in eseri *peri hyles iatrikes = de material medica* daha önceden ilaçlar hakkında yazılmış eserlerden de faydalanılarak oluşturulmuştur. Dioskurides öncelikle Krateuas adlı yazarın eserinde bulunan bitki resimlerinden yararlanmış ve bunları serine alarak ayrıntılı tanımlamalar yapmıştır.

Halen Viyana'da Österreichische Nationalbibliothek'te bulunan Dioskurides'in el yazmasının kopyası MS 6. yüzyıla tarihlenmektedir. Bu el yazmasında renklendirilmiş olarak 383 iyileştirici bitki resmedilmiştir. (Resim 6 – 7 – 8 - 9) Günümüze ulaşan 485 sayfasından 481'i özgün esere aittir. Sonradan Ortaçağ'da dört say-

Resim 6.

Resim 7.

Resim 8.

Resim 9.

fa eklenmiştir. Eserin 65 sayfasının kaybolduğu ve aslında eserin tamamının 546 sayfadan oluştuğu tahmin edilmektedir.

El yazmasının bilinebilen ilk sahibi MS 6. yüzyıl başlarında Konstantinopolis'te yaşamış olan Iuliana Anicia ismindeki aristokrat bir aileye mensup bir kadındı. Iuliana Anicia İstanbul'da Honoratae semtinde bir dini yapı bağışladığından bölge esnafı tarafından Dioskurides'in el yazması eseri kendisinin resmini taşıyan bir ithaf sayfasıyla hediye edildi. (Resim 10) Önemli olayları kaydeden Theophanes'in *Chronographia* adlı eserinde 512 yılı olayları arasında sonradan adı Pera olan Honoratae semtinde soylu bir aileye mensup bir kadının bir Meryem Kilisesi bağışladığından bahsedilmektedir. Böylece el yazısı üslubunun incelenmesiyle 512 yılına tarihlenen bu nüshanın Konstantinopolis'te yapıldığı anlaşılmaktadır. El yazmasının sahibi Iuliana Anicia 464 yılında konsüllük yapan Flavius Anicius Olybrius'un kızıydı. Annesi ise İmparator III. Valentinianus'un kızı Placidia idi. Babası 472 yılında 7 aylığına Batı Roma imparatoru oldu. 480 yılında *magister militum* (genelkurmay başkanı) Flavius Areobinus ile evlendi. Oğlu Flavius Anicius Olybrius 491 yılında konsül oldu. Servetini kutsal yapıların inşasına ve tamirine harcadı. Honoratae'de bağışladığı Meryem Kilisesi'nden başka büyükannesi Eudokia tarafından yaptırılmış olan ve annesi Placidia tarafından sanat eserleriyle süslenmiş olan Eufemia Kilisesi'ni tamir ettirdi. 527 ya da 528 yılında öldüğü tahmin edilmektedir.

Iuliana Anicia'nın bu önemli el yazmasını aile çevresinde ihtiyaç duyulması halinde etkin bir şekilde kullanıp kullanmadığı ya da bir kütüphaneye bağışlayıp bağışlamadığı bilinmemektedir. Daha sonra 10. yüzyılda VIII. Konstantinos Porphyrogennetos'un saraydaki kitaplığına bağışlanan el yazmasının içindeki resimlerin ise 10. ve 11. yüzyıllarda yapıldıkları tahmin edilmektedir. 1204 yılında 4. Haçlı Seferi'ne katılanlar tarafından Konstantinopolis'in yağmalanması sırasında Latin kökenli haçlıların eline geçen el yazmasının kenarlarına Fransızca ve Latince notlar düşüldüğü görülmektedir. 1261 yılında Konstantinopolis VIII. Mikhail Palaiologos tarafından yeniden Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti olunca Dioskurides'in eş yazma nüshası da sarayın kütüphanesinde tekrar yerini aldı. Eski Petra'da bulunan Aziz Johannes Manastırı'ndaki Neophytos isimli bir keşiş 1350 yılında Dioskurides'in el yazma nüshasını kopyaladı. Bu kopya bugün Paris'te Bibliothèque nationale de France'da bulunmaktadır. Bu kopyadan üretilmiş renkli bir kopya ise Padova'da piskoposluk kütüphanesinde (Pontificia Biblioteca Antoniana) bulunmaktadır. Eski Petra'daki Aziz Johannes Manastırı'ndaki nüshaya Sisinios isimli bir keşiş ekler yapmış ve el yazmasının kapsamı 500 sayfaya ulaşmıştır. Zamanla çok harap olan ve dağılmaya başlayan bu nüsha Patrikhane (Konstantinopolis) noteri Hortasmenos tarafından 1406 yılında tamir ettirildi. Giovanna Aurispa ismindeki koleksiyoner 1422 yılında Konstantinopolis'te Dioskurides'in el yazmasını gördü. Giovanni Tortelli isimli seyyah da 1435 yılında Konstantinopolis'te Dioskurides'in eserini inceleme olanağı buldu.

Dioskurides'in el yazması eseri 1453 yılında İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethiyle birlikte Osmanlı sarayının hekimleri tarafından çok başvurulan bir tıp kitabı oldu. 16. yüzyılda Moseh ben Moseh kitabı ele geçirdi. Kanuni Sultan Süleyman'ın baştabibi Hamon da bu kitabı elde etti. Hamon'un oğlu bu eseri 100 altın dukaya Avusturya – Macaristan İmparatorluğu'nun elçisi Augerius von Busbeck'e, Sultan Süleyman'ın ölümünden birkaç yıl sonra 1569'da 100 altın dukaya satı. Böylece Dioskurides el yazması Avusturya – Macaristan İmparatoru II. Maximilian'ın kütüphanesine gitmiş oldu. Bugün Viyana'da Österreichische Nationalbibliothek'te med. Gr. 1 envanter numarası bulunan el yazması içeriğiyle sadece Eskiçağ ve Ortaçağ'da değil, Yeniçağ ve Yakınçağ'da da tıp ve eczacılık bilimlerine katkıda bulunmaya devam etmiştir. Dioskurides'in bitkilerin

iyileştirici özellikleri sistemli bir bilimsel değerlendirmeyle insanların hizmetine sunmasının daha sonraki yıllarda ortaya çıktığı gözlenen Lokman Hekim efsanesiyle benzerlikleri nedeniyle Dioskurides ile Lokman Hekim'in aynı kişi olabilecekleri ihtimaline değinilmiştir. Efsaneye göre hayatı "yedi kartal ömrüne eşdeğer" olan 560 yıl yaşadığı öne sürülen Lokman Hekim'in Hazreti Hızır'dan sonra en uzun yaşayan insan olduğuna inanılır. Doğum yerinin Yakındoğu veya Arap Yarımadası'nda bulunduğu sanılan Lokman Hekim'in bilgi düzeyinin ulaşılamaz olmasının ve hekim olarak başarısının asıl kaynağının bitkilerin dilinden anlamasıyla doğrudan ilişkilidir. Bitkiler kendilerini anlayan bu insanoğluna hem doğadayken hem de ilaç haline dönüştürüldükten sonra hangi etkileri yaptıklarını aktararak Lokman Hekim tarafından doğru yerde kullanılmalarını sağlamışlardır. (Resim 11) Lokman Hekim'e ilişkin öyküler arasında biri Dioskurides'in doğum yeri olan Anazarbos (=Anavarza/Dilekkaya/Kozan/Adana) şehrinin güneyindeki komşusu olan Ceyhan Nehri kıyısındaki Mopsuhestia (=Misis/Yakapınar/Adana) şehrinde geçer. Efsaneye göre ölülere hayat verdiği iddia edilen Sağlık Tanrısı Asklepios'un karşısına ölümsüzlüğe çare olan bitkisel bir karışımla çıkar. Ancak Ceyhan Nehri üzerinde bulunan Misis Köprüsü'nden geçerken yoluna çıkan Cebrail'in bir kanat darbesiyle hazırladığı karışım Ceyhan'ın sularına gömülür. Efsaneye göre Lokman Hekim Hükema adını taşıyan bir kitap yazmıştı. Büyük İskender'in Babil'de ikamet ettiği sırada bu kitabın kullanıldığı ancak daha sonra bu kitabın ortadan kaybolması nedeniyle hiçbir hekimin Lokman Hekim'in bilgi düzeyine ulaşma imkânı kalmadığı inancı yaygındır. Efsaneye göre Lokman Hekim Tarsus'ta Danyal Peygamber'in yanında gömülüdür. Lokman Hekim efsanesinin ortaya çıkışında farklı kültürler ve eski-çağlardan gelen unsurların rol oynadığı düşünülmektedir. (Resim 12) Eskiçağ'ın sağlık tanrısı Asklepios'un ölüme çare bulduğu için Baştanrı Zeus tarafından cezalandırılması efsanesi ile Dioskurides'in bitkilerle iyileştirme yöntemlerini bulması ve İbn-i Sina'nın gezilerinin derlenmesiyle ortaya çıkan söylencenin çağlar boyunca nesilden nesile aktarılan Lokman Hekim söylencesini oluşturduğu sanılmaktadır.

PROF. DR. MUSTAFA H. SAYAR
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ,
EDEBİYAT FAKÜLTESİ
TARİH BÖLÜMÜ
ESKİÇAĞ TARİHİ ANA BİLİM DALI

Resim 10.

Resim 11.

Resim 12.

KAYNAKÇA

Özgün Kaynak: Dioskurides. *Codex Vindobonensis med. Gr. 1. Vollständige farbige Faksimileausgabe*. Graz 1965-1970.

Akıncı, A., Lokman Hekim. İstanbul 1973.

Bayatlı, O., Bergama'da Resimli Şifalı Otlar ve Lukman Hekim. 1968.

Buberl, P., *Der Wiener Dioskurides und die Wiener Genesis*. Leipzig 1937.

Diez, E., *Die Miniaturen des Wiener Dioskurides*. Viyana 1903.

Gerstinger, H., *Kommentarband zur Faksimile Ausgabe des Wiener Dioskurides*. Graz 1970. (Codices selecti 12).

Gunther, R. T., *The Greek Herbal of Dioscurides*. New York 1934. (Tıpkıbasım 1959).

Hunger, H., Dioskurides maddesi, şu ansiklopedide; *Reallexikon zur byzantinischen Kunst I* (1966) 1191-1196.

Kadıoğlu S., Tıp tarihinin şekillendirdiği bir mitos olarak "Lokman Hekim Efsanesi" *III. Türk Tıp Tarihi Kongresi. (20-23 Eylül 1993) Kongre ve Sunulan Bildiriler*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, 337-341.

Lippmann, E. O. v., *Die chemischen Kenntnisse des Dioskurides. Abhandlungen und Vorträge zur Geschichte der Naturwissenschaften*, Leipzig 1906 – 1913, I, 47–73.

Mazal, O., *Pflanzen, Wurzeln, Säfte, Samen. Antike Heilkunst in Miniaturen des Wiener Dioskurides*. Graz 1981.

Mazal, O., *Der Wiener Dioskurides. Codex medicus graecus 1 der Wiener Nationalbibliothek*. Graz 1999.

Schmitt, R., *Die noch gebrauchlichen Arzneimittel bei Dioskurides*. Tübingen 1919.

Touwaide, A., L'identification des plantes du Traite de matiere medicale de Dioscoride – un bilan methodologique, şu yayında: *Dönig – Herzhoff – Wöhrle – Wöhrle II* (1992), 253-274.

Unver, S., *Lokman Hekim*. İstanbul 1972.

Üçer, M., *Lokman Hekim Üzerine*. İstanbul 1984.

Yardımcı, İ., *Sağlık Folklorumuzda Lokman Hekim*. İstanbul 1969.

Wellmann, M., *Pedanii Dioscuridis Anazarbei De material medica libri quinque*. 3 Cilt. Berlin 1906 – 1914. (Tıpkıbasım 1958).

İŞTİRAKÇİ HİLMİ VE OSMANLI SOSYALİST FIRKASI ÜSTÜNE İKİ YENİ KİTAP

METE TUNÇAY

Selçuk Gürsoy'un 2013 sonlarında İletişim Yayınları'ndan çıkan **Osmanlı Sosyalist Fırkası ve Yayınları** *ve Hamit Erdem'in 2012 sonunda Sel Yayınları'ndan çıkan* **Osmanlı Sosyalist Fırkası ve İştirakçi Hilmi** *kitaplarının değerlendirilmesi.*

İlk kitap, Hamit Erdem'in 2012 sonunda Sel Yayınları arasından çıkan 342 sayfalık çalışması *Osmanlı Sosyalist Fırkası ve İştirakçi Hilmi*. Yazarın daha önce aynı yayınevinde basılmış *Mustafa Suphi ve 1920 Yılı ve Sol Muhalefet* başlıklı kitapları vardı. Bu kere yayımladığı çalışma beş bölümlü: 1. İkinci Meşrutiyette Sosyalizmin Doğuşu; 2. OSF Dönemi 1909-13; 3. Dr. Refik Nevzat ve Paris Şubesi – 1913-18 İttihatçı Diktatörlüğü; 4. Türkiye Sosyalist Fırkası Dönemi 1919-22; 5. Belgeler. Sağlam ve dengeli görünen bu eser üstünde fazla durmayacağım. (Zaten Fırat Boyacıoğlu, bu kitap hakkında *Cumhuriyet Kitap* ekinin 7 Şubat 2013 tarihli sayısında övücü bir tanıtma yazısı yazmıştı.)

İkinci kitap, Selçuk Gürsoy'un 2013 sonlarında İletişim Yayınları arasından çıkan 784 sayfalık *Osmanlı Sosyalist Fırkası ve Yayınları* başlıklı çalışması. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde uzman olarak çalışan bu yazarın 2007'de Salyangoz Yayınları arasında *Enver Paşanın Sürgünü. İhtilâlci İslâm Birliği ve Liva el İslâm Dergisi* diye bir kitabı çıkmıştı. Bu kere kitabı dört bölümden oluşmakta. Ad (ve kavram) dizini yok. Önce 27-87'nci sayfalar arasında (62 s.) sosyalizm tarihi üstüne genel bir özet veriyor. 91-203'üncü sayfalardaki (112 s.) ikinci bölüm 1909-1913 yıllarının Osmanlı Sosyalist Fırkası ve İştirakçi Hilmi hakkında. 207-701'inci sayfaları kaplayan (494 s.) üçüncü bölüm ise, *İştirak* dergi ve gazetesinin ilk 20, ikinci 3 ve üçüncü 23 sayılık dizisinin bulunabilen 8 sayısı ile arada çıkan *İnsaniyet, Sosyalist* ve *Medeniyet* gazetelerinin toplam 7 sayısının tam metninden oluşmakta. 705-778'inci sayfalar arasına ise (73 s.) bu sayıların (toplam 38 tane) "Açıklamalı Fihrist"ini koymuş. Yani Mütareke döneminin olay ve yayınlarına hiç girmemiş.

Yazar dilin eskiliği nedeniyle bir çevrimyazı yapmakla yetinmemiş ve "okunabilmesini sağlamak amacıyla" metinleri "kısmen" sadeleştirmiş. Bunların "affedilebilir düzeyde" yanlışlar içermesini temenni eden yazarın öyle ısrarlı gafları var ki, verdiği metinlere güvenmek çok zor. M. Nezih adını "Nezye" diye, Hayran imzasını "Hyran" diye okumakta direnmiş, Oysa İrfan Karakoç daha *Müteferrika*'nın Yaz 1999/1. sayısındaki "Osmanlı'da İlk Sosyalist Dergi: İştirak" başlıklı yazısında "birinci seri" dediği dergi döneminin eksiksiz ve isimleri doğru dizinini veriyordu,

Hilmi'nin asıl etkili olduğu ve ünlendiği dönem II. Meşrutiyet değil, Mütareke dönemidir. Belki vurgulanması gereken, onun bu dönemde "Osmanlı" yerine "Türkiye" demeyi

seçmesidir. Aslında TSF da, OSF gibi bir partiden çok sendikaya benzemektedir.

Gürsoy'un kitabındaki en önemli katkı, İhsan Adli diye bir zatın 1919'da Edirne'de bastırdığı *Hürriyet Kurbanları* başlıklı bir tiyatro oyununda Hilmi'den (ve Baha Tevfik'ten) söz edildiğini göstermesi sayılabilir (s. 170 vd). Yalnız bu metinde, Hilmi (1913'te) Viyana dönüşünde vapurdan inerken Galata rıhtımında tutuklandığı anlatılıyor ki, onun böyle bir seyahatini bilmiyoruz.

Gürsoy, İştirakçi Hilmi'nin yaşamı hakkında kaynakların birbirilerini yinelediğini vurguluyor (s. 148 vd). Ancak onun kişiliğinin ağır basan olumsuz yanlarını belirtmek gerekir. Başarılı bir işçi örgütleyicisi olmakla birlikte, İştirakçi kişisel çıkarlarına son derece düşkündü. Erden Akbulut'la birlikte yayımladığımız *İstanbul Komünist Grubundan TKP'ne 1919-26* başlıklı kitapta, Mustafa Suphi çevresinden İstanbul'a gönderilen Nihat Nusret diye birinin, ona Komintern'den para getirdiği (ayrıca bu örgütün 1920'de toplanan ikinci kongresine genel sekreter Mustafa Fazıl [Çun ?] diye İsviçre'de okumuş bir gencin hazırladığı partiyi ve liderini öven bir rapor sunduğu) anlatılıyor. Hilmi'nin zayıf karakteri, daha 1925 başında, *Son Telgraf*'ta çıkan yazısında onu "esafil"[sefiller] den sayan Süleyman Nazif tarafından da vurgulanmıştır (Bkz. *Toplumsal Tarih*, Sayı 6 (Haziran 1994), s.48-49.)

Gürsoy (s. 190/dn.1) Hamit Erdem'in "muhtemelen gözümden kaçmış bir düzeltme" yaptığına değiniyor. George Haupt ile Paul Dumont'un *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalist Hareketler* başlığıyla dilimize çevrilen kitabında Sosyalist Enternasyonal'in Bern Kongresi'ne sunulan rapor diye verilen belge, aslında (benim kitabımda da belirtildiği üzere) 31 Temmuz – 6 Ağustos 1920'de Cenevre'de toplanan kongresine sunulmuştur, 1919 başlarındaki Bern Kongresi'ne TSF adına H. Sadi (Birkök) ve Dr. Refik Nevzat'ın katıldıkları *İdrak*'te haber veriliyordu. Ama bu metinde henüz "Mustafa Kemal'in milliyetçi eylemi"nden söz edilemezdi.

Gürsoy, Hamit Erdem'in *İştirak*'ın 13 Şubat 1325'te (1909) yayımlandığında ısrar ettiğini söylerken düştüğü tutarsızlığa işaret etmekte haklıdır. Aslında küçük bir dikkatsizlik yapılmıştır. Rumi 1325 genel olarak Miladi 1909'a karşılıktır, ama 1917'ye kadar Rumi yıl 1 Mart'ta başlıyordu. Dolayısıyla Şubat 1325'te iki aydır 1910'a geçilmişti.

monograf
edebiyat eleştirisi dergisi

OCAK 2014

ODAK Edebiyat ve İktidar
The Reconstructed Bard: Chartism and Shakespeare
Anthony P. Pennino
Siyasi ve Edebi İktidara Tanıklık Edebiyatı İle Direnmek: "O Hep Aklımda"
Hülya Göğercin Toker
Secular Trauma and Religious Myth: The Case of Said Nursi Bediuzzaman's Risale-i Nur
Emel Taştekin
Klasik Dönem Osmanlı Şiirinde Patronaj ve Şairin Üretim Süreci İlişkisine Bir Bakış
Naim Atabağsoy
From Elifba To Alphabet : The History of Learning to Read
Benjamin C. Fortna | Interview : Melek Aydoğan
MONOGRAF BULUŞMALARI
Akademik Eleştiri Alanında Aidiyet Kötümserliği, İradenin İyimserliği
Nüket Esen, Erol Köroğlu, Deniz Aktan Küçük, Erkan Irmak, Yalçın Armağan
PASAJ
Janus'un Gör Dediği: Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde, Öznellik, Tanıklık ve İroni
Emrah Pehlivanoğlu
"TÜRKİYE'DE AKADEMİ" KONUŞMALARI
Gerçek Üniversite İktidar Fikrini Boşa Çıkaran Bir Mekandır
Feridun Ergut | Söylesi: Özge Ata

TEMMUZ 2014

ODAK Edebiyatta Görsellik Temsilleri
Son başvuru tarihi : 1 Mayıs 2014

www.monografjournal.com

facebook.com/journalmonograf
twitter.com/monografjournal

HAZIRLAYAN:
ZERRİN İREN BOYNUDELİK

AVRUPA RESMİNDE MİTOLOJİK KONULU RESİMLER

TANRILAR DÜNYASINDA AŞK SKANDALI

Barok dönemde sanatçılar arasında Aphrodite'in güzelliği ve aşkları resmedilmeye değer popüler konular arasında yer almıştır. Kocası Hephaistos'un çirkinliği ve sevgilisi Ares'in kavgacılığı ile tanrıçanın yumuşak zarafeti ve güzelliği arasında bir karşıtlık ilişkisi vardır. Bu gerilim sanatçıların ilgisini çekmiş olmalı... Bu karşıtlıklar ile dolu öyküye kayıtsız kalmayan sanatçılardan biri de olan Tintoretto 16. yüzyıl ortalarında, âşıkların yakalanışını resmeden Tintoretto'dur.

Jacobo TINTORETTO
Aphrodite, Ares ve Hephaistos, 1551.

Tuval üzerine yağlıboya, 135 x 198 cm
Alte Pinakothek, Münih, Almanya

Olympos'un üç tanrısı bir aşk kaçamağında karşımıza çıkar. Aphrodite, Ares ve Hephaistos bu öykünün kahramanlarıdır. Her birinin kendilerine göre özellikleri vardır ama aralarında en sevilmeyeni ve birçok efsanede olmayacak derecede aşağılanan ve hor görülen Savaş Tanrısı Ares (*Mars*), Zeus ve Hera'nın oğludur. Ares en huysuz, kaba, kavgacı, sebepsiz yere savaşlar çıkaran, kime ne zaman zafer vereceği belli olmadığı için de dönek olarak bilinen, kötü huylu bir tanrıdır. Babası Zeus bile zaman zaman ondan yaka silker ve huysuzluğunu doğrudan annesi Hera'dan aldığını birkaç kez yüzüne haykırır. Bütün bu olumsuz yakıştırmalar Roma mitolojisinde *Mars* olarak anılmaya başladığında bir nebze azalır ve Yunan mitolojisinde olduğundan daha saygın bir tanrı olarak anlatılır. En azından Roma mitolojisinde bazı kahramanlıklar gösterir. Hikâyenin bir diğer kahramanı, Zeus'un Athena'yı kendi kendisine doğurmasını kıskanıp Hera'nın

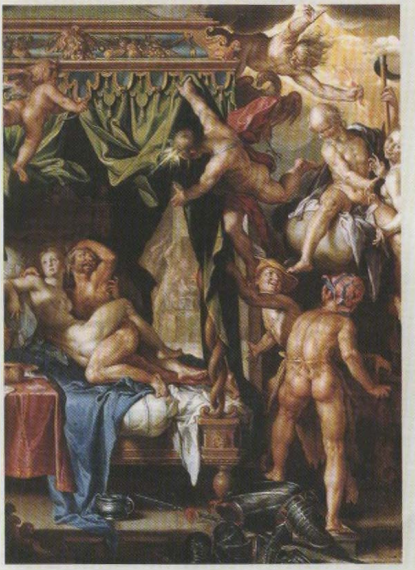
aynı şekilde doğurduğu Hephaistos (*Vulcanus*)'tur. Tanrılar arasında en beceriklisi, eli işe en yatkını olan Hephaistos ne yazık ki hem çok çirkin hem de aksaktır. *İlyada*'nın bir bölümünde Hephaistos bedensel engelinin sebebi olarak Zeus'un kızgınlık anında kendisini Olympos'tan aşağı fırlatışını anlatır.

Hephaistos her türlü madeni büyük bir beceri ile işler. Olympos tanrılarının evlerini o kurar. Troya Savaşı'nın ünlü kahramanı Akhilleus'a silahlarını o yapar, Zeus'un cezalandırdığı Prometheus'u Kafkas Dağı'na o çıkarır ve bir kayaya zincirler. Hatta bazı kaynaklara göre Zeus'un her daim elinde tuttuğu şimşekler de onun eseridir. Bu çalışkan, becerikli ama çirkin tanrı beklenmedik bir şekilde tanrılar katının en güzeli olan Aphrodite ile evlidir. Hesiodos'un Theogonia'sına göre denizin köpüklü dalgalarına karışan Uranos'un kesilen hayalarından akan kandan, Homeros'a göre ise Okeanos'un kızı Dione ile Zeus'tan doğmuştur bu güzel tanrıça,,. Aphrodite'in doğrudan kendine bağlı bir efsanesi yoktur ama hep başka tanrılar ile olan ilişkisinde ortaya koyduğu aşk, zarafet, sevinç ve neşe vardır. Aphrodite'in efsanelerde anlatılan ve dolaylı olarak sebep olduğu en büyük olay "Paris'in seçimi" olarak bilinen ve Troya Savaşı'nın çıkmasına neden olan ünlü altın elma efsanesidir. Adonisi ve Troya Kralı Ankhisesa gibi ölümlülerle olan aşk hikâyelerinin yanında en bilinen macerası Hephaistos ile evli iken Savaş Tanrısı Ares ile yaşadığı kaçamaklardır.3 Büyük olasılıkla Ares'in cezalandırılabilmesi ve bir anlamda küçük düşürülmesi için Apollon bu ilişkiyi Hephaistos'a açıklar. Aldatılan koca, âşıkları yakalamak için demir bir ağ hazırlar ve onları yatakta iken Olympos tanrılarına teşhir eder. Özellikle dünyevi aşk ve tutkunun sembolü olan güzelliği dillere destan bu tanrıçanın Hephaistos gibi biri ile neden evlendiği ise hemen hiçbir kaynakta açıklanmaz.

Özellikle Barok dönemde sanatçılar arasında Aphrodite'in güzelliği ve aşkları resmedilmeye değer popüler konular arasında yer almıştır. Kocası Hephaistos'un çirkinliği ve sevgilisi Ares'in kavgacılığı ile tanrıçanın yumuşak zarafeti ve güzelliği arasında bir karşıtlık ilişkisi vardır ve bu gerilim sanatçıların ilgisini çekmiş olmalı.

Bu karşıtlıklar ile dolu öyküye kayıtsız kalmayan sanatçılardan birisi olan Tintoretto 16. yüzyıl ortalarında, âşıkların yakalanışını resmeder. Karısının odasına ani bir baskın yapan Hephaistos aldatmanın izlerini karısının yatağında ararken, miğferi ve zırhı henüz üzerinde olan Savaş Tanrısı Ares, korkak bir âşık gibi masanın altına saklanmış ve kendisine havlayan küçük köpeğe susmasını istercesine, umutsuzca bakmakta, her zaman Aphrodite'in yakınlarında bulunan Eros ise uyur taklidi yapmaktadır. Resmin sağına yerleştirilmiş ve yandaki odayı görmemizi sağlayan kapı, Hephaistos'u arkadan gösteren büyük yuvarlak ayna ve yer karolarının ayrıntılı betimlemesi aracılığı ile mekândaki derinlik etkisi artırılmıştır. Ve elbette iyi bir Manyerist resim olarak hem figürlerin bedenleri olayın gerilimini yaratacak biçimde oldukça hareketli betimlenmiş hem de bolca kullanılan kumaşlar aracılığı ile ışık, gölge ve derinlik etkisi mükemmel bir denge içinde aktarılmıştır.

Asıl adı Jacobo Robusti olan sanatçının lakabı (Tintoretto) boyacı olan babasından gelir. Titian'ın yanında yetişmiş olsa da erken dönem işlerinde yoğun olarak Veronese etkileri de görülür. Son derece üretken olan sanatçı yaşadığı dönemde Venedik'teki ustalar arasında en ünlülerden biri olmakla birlikte rakiplerine karşı fiyat kırdığı ve sipariş alımlarında ilkesiz olduğu için pek sağlam bir kişilik olarak tanınmaz. Venedik'te büyük bir atölyesi vardır ve oğulları Domenico ve Marco ile birlikte alışılmadık bir şekilde kızı Marietta da en iyi yardımcılarıdır. Sert bir patron olduğu kaynaklarda yazar. İtalyan ressam ve biyografi yazarı Carlo Ridolfi sanatçının atölyesinin duvarında yazan, hem resme bakışını hem de atölyesinde çalışanlara sanattaki hedefin ne olmasının gerektiğini özetleyen bir mottodan bahseder: "Michelangelo'nun deseni, Titian'ın renkleri". Buna rağmen kendi desenleri Michelangelo'nunkilerden daha gösterişli, renkleri ise Titian'ınkilerden daha kasvetlidir. Venedik Okulu üzerinde derin bir etkisi olan sanatçının en iyi takipçilerinden birisi El Greco'dur.

Joachim WTEWAEL, *Aphrodite ve Ares Tanrılara Yakalanıyor*, 1603-04.

Bakırüzerine yağlıboya, 20, 2x 15,5cm, özelkoleksiyon

DİPNOTLAR

1 Suriye Kralı Theias'ın kızı Myrrha (Smyrna) Aphrodite'nin lanetine uğramış ve babasını kandırarak onunla ilişkiye girmiştir. Gerçeği fark eden babası bu utançtan kurtulmak için kızını öldürmek üzere iken tanrılar kıza acımış ve onu mersin ağacına çevirmişlerdir. Dokuz ay sonra ağacın çatlayan gövdesinden bir çocuk doğar. Tanrıları kendine aşık edecek kadar güzel olan bu oğlan Adonis'tir. Tanrıçanın bu oğlana olan aşkını kıskanan tanrılar Adonis'in üzerine bir domuz salarlar, yaralanan Adonis ölür. Ve kanının aktığı yerde bitençiçekler Mirrha'nın lanesi olarak bilinir. Özellikle Suriye'de kadınların tapındığı, bahar başlangıcında şenliklerledüklerilalelerioldüğündeyas tutuldukları kahraman Sümer kaynaklarındaki Tammuz ve Hitit kaynaklarındaki Bereket Tanrısı Telepinu ile bir tutulur.

2 Troya Savaşı'ndan sonra Anadolu üzerinden İtalya'ya giden ve Roma'yı kurduğuna inanılan ve Aphrodite'den doğan Aeneas'ın babası.

3 Bu ilişkiden üç çocuk doğar, Phobos (bozgun), Deimos (korku) ve Harmonia (ahenk).

BEHİCE BORAN'IN MEKTUPLARI I-II

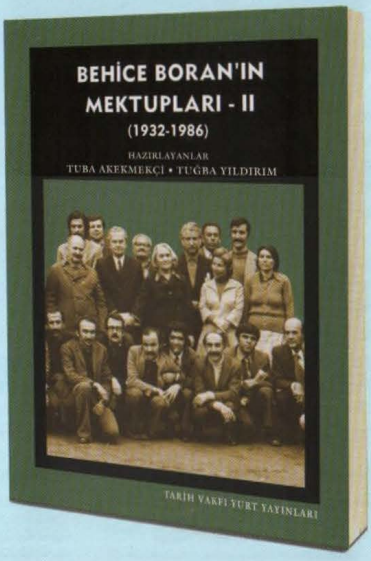
"Bu son mektubunda bahsettiğin 'haklı' olup olmamak meselesine gelince, ben meseleyi böyle telakki etmedim ve etmiyorum. 'Hak' noktainazara göre değişir. Ve sizinle benim aramdaki asıl mesele de bu noktainazar farkıydı. Siz daima benim burada kalıp kalmamam, benim keyfi irademe tabiymiş gibi hareket ettiniz. Ben ise vaziyette benim irademden hariç mecburiyetler, vazifeler gördüm. Mademki burada Amerikalıların verdiği para ile okuyordum, üzerime aldığım işi yarım bırakıp dönemezdim. Bir de ortada mesleki mecburiyet vardı. Ben buradaki okumama sadece bir "mektep tahsili" diye bakmıyorum. Ben tahsil ettiğim sahayı kendime meslek, hayat, iş olarak kabul ettim. Nasıl bir erkeğin kendi mesleğinde bir işler görmek istemesi tabii görülüyorsa, benim de meslek aşkım ve gayelerim tabii görülmelidir. Ben bir süs, gösteriş olsun diye okumuyorum. Döndükten sonra da diplomayı duvara asıp artık çalışmak bitti diye oturmayacağım. Bilakis çalışmak devresi asıl o zaman başlayacak. Benim para, mevki hususunda ihtiraslarım yok; fakat kendi mesleğimde bir iş görmek, kendi sahamda memlekete hizmet, hayatıma istikamet veren bir hedef."

Behice Boran, 9 Ağustos 1938,
Ann Arbor.

"...ben hapis yatmakla ayrı bir çile, meşakkat çekiyor da değilim, bir kahramanlık da değil mahpus yatmak. Bir 'acıma duvarı'nın duvarı da değiliz. Hiçbir yerde, hiçbir zaman sosyalizme giden yol; dikensiz, taşsız, dümdüz, 'şahane' bir yol olmamış. Yüzyılların ötesinden sürüp gelen mücadelede; hapse atılanların, haksızlığa ve bin türlü belaya uğrayanların biz ne ilkiyiz, ne de sonuncusu olacağız. Bir çile söz konusu olacaksa, buna insanlığın genel çilesidir denebilir ancak, içeride de çekilir dışarıda da. Ama ben bu düzeyde ve anlamda dahi 'çile' sözcüğünü ve bu sözcüğün ifade ettiği düşünce ve bakış açısını sevmiyorum. Bilimsel açıdan gerçekçi ve geçerli, ahlaki açıdan haklı bir davaya inanış ve kendini veriştir bu sadece. Ne çile, ne fedakârlık, ne kahramanlık söz konusudur aslında. Bunların hepsi var olabilir, ama sorunun özü, aslı bunlar değildir. Bireysel açıdan ve düzeyde, sadece insan olmanın gereğidir. İnsan olmak da kolay değil elbette. Ama insan olmanın zorluğundan ne yakınılır, ne övünülür. İnsan olmanın gereklerini yerine getirmekten mutluluk duyulabilir, duyulmalıdır ancak. Bu yazdıklarım biraz 'edebiyat', 'süslü sözler' gibi gelebilir. Hatta 'bu da bir çeşit övünme' denebilir. Değil oysa. Gerçekten doğru bildiğim, inandığım bir anlayış bu. Böyle bir 'insan olma' çizgisine ben varabildiğimi de iddia etmiyorum. Ama isterdim, amacımdır."

Behice Boran, 29 Kasım 1973.

Vakıf Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 522 02 02 F (212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr / info@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi No: 82/30 06420 Kızılay-Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

MEDYADA OLMAK,
SAHNEDE OLMAKTIR
1953'ten beri sizi izliyoruz.
AJANS PRESS
Profilo AVM, 5. Yıl Sok. No 1/D , Mecidiyeköy / İstanbul
0212 370 11 00 - www.ajanspress.com.tr - Digitürk 540
facebook.com/AjansPress.Turkey twitter.com/AjansPressMT

Hafızanın Sokakları

İstanbul'da Peyzaj, Hoşgörü ve Ulusal Kimlik

Amy Mills

Kuzguncuk'un, tarihsel olarak farklı dinlere mensup insanların birlikte yaşadığı, nostaljik mahalle kültürünün hâlâ yaşanabildiği hoşgörülü bir semt olduğu düşünülür. Halbuki burada bir zamanlar yaşamış olan Rum, Ermeni ve Yahudi nüfus yirminci yüzyılın ortalarında semtlerinden sürüldü; arkalarında derin izler bırakarak...

Amy Mills, Kuzguncuk'ta yaptığı etnografi çalışmasında, sokak sokak, eski insanların bıraktığı bu izlerin peşine düşüyor, günümüzde burada yaşayanlar için bu izlerin ne anlama geldiğini araştırıyor. Kendi ifadesiyle "insanların millileşen bu şehirde nasıl yaşadıklarını ve Türkleştirmenin yarattığı etkinin ardından devletin ulus tahayyülünü nasıl anlamlandırdıklarını" inceliyor.

Kategori: **Antropoloji, Kent Çalışmaları**
ISBN: **978-605-5250-24-9**
Sayfa: **344** Fiyatı: **28 TL**

Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti (1923 - 1939)

Orta Büyüklükte Devlet Diplomasisi ve Deniz Gücünün Sınırları

Dilek Barlas – Serhat Güvenç

Bu kitap iki dünya savaşı arası dönemde Türkiye'nin Akdeniz'deki etkinlik arayışlarının diplomasi ve deniz gücü boyutlarını ele almaktadır. Yazarlar Türkiye'nin Akdeniz politikasını davranışsal orta büyüklükte devlet kavramından hareketle tartışmaktadır. Güvenlik arayışındaki Ankara'nın savaş sonrası Avrupa devletler sistemine eklemlenme çabalarına dikkat çekerek bunun Osmanlı ve Cumhuriyet diplomatik tarzları arasındaki güçlü bir sürekliliğe işaret ettiği sonucuna varmaktadır. Kitapta Türk deniz gücü gelişmelerinin, aynı dönemde diğer Akdeniz ülkeleriyle diplomatik ilişkilere ve ülkenin uluslararası düzendeki konumuna yansımaları da ele alınmaktadır.

Kategori: **Uluslararası İlişkiler, Tarih**
ISBN: **978-605-5250-25-6**
Sayfa: **288** Fiyatı: **28 TL**

KOÇ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Rumelifeneri Yolu 34450 Sarıyer İstanbul
T: 0212 338 1797 **F:** 0212 338 1415 **E:** kup@ku.edu.tr
www.kocuniversitesiyayinlari.com

Genel Dağıtım
YKY
Yapı Kredi Yayınları

İstiklal Cad. No: 142 Odakule İş Merkezi kat:3, Beyoğlu-İSTANBUL
T: 0212 252 4700 **F:** 0212 252 4034 **E:** ykykultur@ykykultur.com.tr
www.ykykultur.com.tr